

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT BİLİM DALI

DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ:

TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Melike KÖKSAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hakan ACET**

Konya, 2016

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	MELİKE KÖKSAL	
	Numarası	134226001010	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İKTİSAT/İKTİSAT	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ X	Doktora ☐
Tezin Adı		DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MELİKE KÖKSAL		
	Numarası	134226001010		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İKTİSAT/İKTİSAT		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒ X	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Hakan ACET		
Tezin Adı		DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı bu çalışma/...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

TEŞEKKÜR

Tezimin baştan sona bütün aşamalarında benden yardım ve desteklerini esirgemeyen başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hakan Acet olmak üzere, Selçuk Üniversitesi ve lisans eğitimimi tamamladığım Uludağ Üniversitesi'ndeki bütün hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca her zaman yanımda olan başta babama, tüm aileme ve dostlarıma destekleri için ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	MELİKE KÖKSAL		
	Numarası	134226001010		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İKTİSAT/İKTİSAT		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Hakan ACET		
Tezin Adı		DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRENEĞİ		

ÖZET

İktisat yazanının en önemli konularından biriside ekonomik büyümenin kaynaklarının araştırılmasıdır. Bunun üzerine yapılan incelemelerden elde edilen en baskın görüş dış ticarettir. Dış ticaret sadece ekonomik büyüme üzerinde değil aynı zamanda cari açık finansmanında da rol oynayarak, ülkelerin gelişimine katkıda bulunur. Şöyle ki son dönemlerde hızla ilerleyen teknoloji karşısında ülkeler daha sıkı bir rekabete girdikleri için dış ticaretlerini ileri seviyeye taşımaları gelişmişlik seviyelerine büyük oranda katkı sağlayarak, uluslararası pazarlarda ki güçlerini arttıracaktır.

Bu bağlamda değinilen bir noktada ülkelerin büyümelerinde dış ticaret dinamiklerinden hangisinin daha etkili olduğudur. Dünya genelinde yapılan analizlerde varılan genel kanı, büyümenin kaynağının gelişmiş ülkelerde ihracat, gelişmekte olan ülkelerde de ithalat olduğudur.

Türkiye’de 1980’li yıllara kadar benimsenen dışa kapalı politikaların yerini serbest dış ticaret politikasının almasıyla, bu dönemden sonra Türkiye için uygulanan ihracat teşvikleri dikkat çekmiştir. Günümüze kadar olan sürede Türkiye 'nin dış pazarlarda etkin olması ve ihracat hacminin artması için çeşitli politikalar uygulanmaya koyulmuştur.

Çalışmada 2000-2015 yılları arasında büyümenin nedeni araştırılmıştır. Kullanılan veriler TÜİK tabanlı olup, çeyreklik dönemler halinde alınarak bir önceki döneme göre değişim yüzdeleriyle analiz edilmişlerdir. Yapılan diagnostik testlerin uygunluğu sonucunda verilere VAR analizinin uygulanmasına karar verilmiştir. VAR analiziyle, çalışma için kabul edilen ekonomik büyüme göstergesi olarak reel gayri safi yurt içi hasıla, ihracat ve ithalat verileri arasında nedensellik araştırması yapılmıştır. Granger nedensellik testi, nedenselliğin ithalata bağlı şekilde gerçekleşen ihracattan büyümeye doğru olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla 2000-2015 dönemleri için ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki payının ihracata oranla daha çok olduğu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, İhracat, İthalat, Büyüme, VAR Analizi, Granger Nedensellik.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	MELİKE KÖKSAL			
	Numarası	134226001010			
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İKTİSAT/İKTİSAT			
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Hakan ACET			
		Tezin İngilizce Adı	THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH: CASE OF TURKEY		

SUMMARY

One of the most important subjects of economics literature is to investigate the sources of economic growth. Where upon, one of the most dominant opinion obtained from the examination, foreign trade playing a role not only on economic growth but also in primary deficit financing, contributes to the development of the country. Namely, as countries enter into stiff competition against rapidly advancing technology in the globalized world, their moving the foreign trade to the advanced level is regarded as the power indicator on international markets.

In this context, a point mentioned that which of the dynamics of foreign trade in the growth of countries is effective. The general conclusion reached in the world-wide analysis, the source of growth in developed countries is export, while in developing countries is import.

Looking at the situation in terms of Turkey, the foreign policy adopted off until the 1980s was abandoned as of this date. After this period, export incentives applied for Turkey have attracted attention. In the period up to the present day, to be effective in foreign markets and to increase the export volume of Turkey, various policies has been put into practice.

The concepts related to foreign trade and growth are mentioned in the first part of the study. By explaining how to export and import, then the definitions and theories about economic growth are given. In the second part, Turkey's trade openness and foreign trade structure has been examined since 1960 and statistical tables related the subject took place. According to TUIK data in third and final section between 2000-2015, The reason of the growth was investigated. The used data being quarter, took part in the analysis based on the percentage change compared to the previous period. By providing the performed diagnostic tests, it was decided to implement VAR analysis to the data.

With VAR analysis, causality research was conducted among the real gross domestic product and export and import data that are the economic growth indicators, considered to work. The result obtained from the causality test of Granger is the presence of two-way causal relationship between both exports and imports with real gross domestic product. But because of that these result is from the import through the conditional export and grow, it confirms that the share of imports on economic growth is more compared to the export for the 2000-2015 periods.

Key Words: Real Gross Domestic Product, Exports, Imports, Growth, VAR Analysis, Granger Causality.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	vi
KISALTMALAR VE SİMGELER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ TANIMLAR VE BÜYÜME TEORİLERİ.....	2
1.1. DİŞ TİCARETİN TANIMI VE KAPSAMI	2
1.1.1. İhracat Tanımı ve Türleri	4
1.1.2. İthalatın Tanımı ve Türleri	11
1.2. DİŞ TİCARET POLİTİKALARI	13
1.2.1. DİŞ Ticaret Politikasını Amaçları	13
1.2.2. DİŞ Ticaret Politikasının Araçları	14
1.3. EKONOMİK BÜYÜME TEORİSİNİN TANIMI VE KAVRAMLAR.....	16
1.3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı	16
1.3.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri	18
1.4. EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ.....	20
1.5. KLASİK BÜYÜME TEORİSİ	22
1.5.1. Smith ve Ricardo'nun Büyüme Teorisi.....	24
1.5.1.1. Adam Smith'in Büyüme Modeli	24
1.5.1.2. Ricardo'nun Büyüme Modeli	27
1.5.2. Thomas Robert Malthus'un Büyüme Modeli	28
1.5.3. Marksist Büyüme Teorisi.....	29
1.6. KEYNESYEN BÜYÜME TEORİSİ	31
1.6.1. Harrod Domar Büyüme Modeli	32
1.7. NEO- KLASİK BÜYÜME TEORİSİ	35
1.8. İÇSEL BÜYÜME TEORİSİ	40

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE DİŞ TİCARET VE BÜYÜME İLİŞKİSİ.....	42
2.1. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK BÜYÜMESİNE GENEL BAKIŞ	42
2.1.1. İthal İkameci Politikalar (1960-1980).....	46
2.1.2. Liberal DİŞ Ticaret Dönemi (1980-2015)	49
2.2. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK BÜYÜME POLİTİKALARI VE DİŞA AÇIKLIĞI.....	58
2.3. DİŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: LİTERATÜR TARAMASI VE AMPİRİK BULGULAR	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 2000-2015 DÖNEMİ TÜRKİYE’DE İTHALAT İHRACAT VE BÜYÜME ANALİZİ.....	66
3.1. ÇALIŞMANIN AMACI VE EKONOMETRİK MODEL	66
3.2. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLERİN TANIMLANMASI.....	66
3.2.1. Durağanlık kavramı.....	67
3.2.2. Birim Kök Testleri	70
3.2.2.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi	71
3.2.2.2. Philips-Perron (PP) Testi.....	74
3.2.3. Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi	77
3.2.4. VAR Modeli Gecikme Uzunluğunun Bulunması	80
3.2.5. Granger Nedensellik Testi ve Sonuçları	82
3.2.6. Etki-Tepki Analizi ve Sonuçları	86
3.2.7. Varyans Analizi ve Sonuçları	88
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	91
EKLER.....	110
EK-1: ANA SEKTÖRLERE GÖRE İHRACAT (MİLYON \$).....	110
EK-2: İTHALATIN MAL GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI (MİLYON \$).....	111
EK-3: ÜLKELERE GÖRE YILLIK İHRACAT (BİN \$)	112
EK-4: ÜLKELERE GÖRE YILLIK İTHALAT (BİN \$).....	113
EK-5: 1998 SABİT FİYATLARA SEKTÖREL BÜYÜME HIZI (MİLYAR TL)	115
EK-6: DEĞİŞKENLERE AİT TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER	116
EK-6: MODELİN SEÇİLEN GECİKME SAYISINA GÖRE AR KARAKTERİSTİK POLİNOMU	117
EK-7: RGSY DEĞİŞKENİ İÇİN VARYANS AYRIŞTIRMASI SONUÇLARI.....	118
EK-8: İHR DEĞİŞKENİ İÇİN VARYANS AYRIŞTIRMASI SONUÇLARI.....	119
EK-9: İTH DEĞİŞKENİ İÇİN VARYANS AYRIŞTIRMASI SONUÇLARI	120

KISALTMALAR VE SİMGELER

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AR-GE	Araştırma - Geliştirme
BBYKP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BDİH	Büyümeye Dayalı İhracat Hipotezi
DAKA	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
GEG	Geniş Ekonomik Gruplar
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
İBYKP	İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İHDB	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi
KDV	Katma Değer Vergisi
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
SETA	Siyaset Ekonomi Toplum Araştırmalar Vakfı
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
ÜBYKP	Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
Vb.	Ve benzerleri
Vd.	Ve diğerleri

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: 2015-2016 Ocak ve Şubat Ayı Dış Ticaret Dengesi.....	4
Tablo 2: Büyüme Teorileri ve Özellikleri	22
Tablo 3: İhracatın Sektörel Dağılımı.....	47
Tablo 4: 1960-1980 Yılı Dış Ticaret İstatistikleri	49
Tablo 5: Türkiye’de Dış Borç Stoğu (1970-1979).....	50
Tablo 6: 1980-2000 Yılı Dış Ticaret İstatistikleri	52
Tablo 7: GSYİH Büyüm Hızları ve Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2015)	54
Tablo 8: İhracat Rakamları (GEG Sınıflaması).....	57
Tablo 9: İthalat Rakamları (GEG Sınıflaması)	58
Tablo 10: Dış Ticaret ve Büyüme Üzerine Yapılan Çalışmaların Literatür Özetleri	61
Tablo 11: Türkiye İçin Dış Ticaret ve Büyüme Üzerine Yapılan Çalışmaların Literatür Özetleri	63
Tablo 12: Değişkenler	67
Tablo 13: ADF Birim Kök Testi Bulgular	74
Tablo 14: ADF Testi Kritik Değer İstatistikleri	74
Tablo 15: PP Birim Kök Testi Bulgular.....	76
Tablo 16: PP Testi Kritik Değer İstatistikleri	76
Tablo 17: Gecikme Uzunluğu Testi	81
Tablo 18: LM Testi Sonuçları	81
Tablo 19: Granger Nedensellik Testi Sonuçları	84
Tablo 20: Değişkenlerin Nedensellik Yönleri.....	85

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Smith'in Büyüme Teorisi	26
Grafik 2: Solow Modelinde Teknolojik Gelişme.....	39
Grafik 3: İhracat ve İthalat Rakamları	44
Grafik 4: En Çok İhracat Yapılan Ülkeler	56
Grafik 5: En Çok İthalat Yapılan Ülkeler	57
Grafik 6: Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Değişkeninin Grafiği.....	69
Grafik 7: İhracat Değişkeninin Grafiği	70
Grafik 8: İthalat Değişkeninin Grafiği	70
Grafik 9: Rgsy Değişkeni İçin Etki -Tepki Grafiği.....	87
Grafik 10: İhr Değişkeni İçin Etki -Tepki Grafiği	87
Grafik 11: İth Değişkeni İçin Etki -Tepki Grafiği	88

GİRİŞ

Ekonomik büyümenin dış ticaretle olan ilişkisine getirilen iki yaklaşımdan birincisi ihracata dayalı büyüme hipotezi diğeri ise ithalata dayalı büyüme hipotezidir. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ihracata dayalı büyümeye yönelmeye başlamışlardır. Bu ülkelerin ithal ikamesine dayalı stratejileri terk etme nedenleri ihracatın büyümeye sağladığı katkının yadsınamaz düzeyde olmasıdır.

1960-1980 yılları arasından gündemde olan ithal ikameci politikalar, dış açık finansmanı ve döviz rezervleri üzerinde düşünülen olumlu etkiyi yaratmamıştır. Yaşanan petrol krizlerinin tetiklediği enflasyon sorununun hızla artması sonrasında ithal ikameye dayalı politikalardan vazgeçilerek alınan 24 Ocak kararları ile Türkiye 'de ihracata dayalı büyüme stratejisini benimseyen ülkeler arasına katılmıştır.

1980'lerden sonra kabul gören dışa dönük ve ihracata dayalı büyüme anlayışı, Türkiye'nin ihracat yaptığı malların yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Dış ticaretin büyük ölçüde liberalleşmesi ve 1996 yılında gerçekleşen Gümrük Birliği'ne katılım sonrasında AB ülkeleriyle olan dış ticaret rahatlayarak birçok gümrük engeli ortadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte ticari liberilizasyonun GOÜ'lerde görülen önemli bir sonucu olan toplam ithalattaki artışlar, Türkiye ekonomisinde de yaşanmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın amacı 2000 yılı sonrası Türkiye'de yaşanan ekonomik büyüme üzerinde mal ihracatının yanında toplam mal ithalatının etkili olup olmadığını ortaya koymaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde dış ticaret ve büyüme ile ilgili kavramlara değinilmiştir. Öncelikle ihracat ve ithalatın gerçekleşme şekilleri açıklanarak, sonrasında ekonomik büyüme ile ilgili tanım ve teorilere yer verilmiştir. İkinci bölümde 1960 yılından bugüne Türkiye'nin dışa açıklığı ve dış ticaret yapısı incelenmiş ve konuyla ilgili istatistiki tablolar yer almıştır. Üçüncü ve son bölümde ise dış ticaret ve büyüme teorilerinin Türkiye ve çeşitli ülkeler için literatür özetleri çıkarılmış ve son olarakta uygulanan VAR analizinin sonuçlarına yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İle İlgili Tanımlar ve Büyüme Teorileri

1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı

Dış ticaret en genel anlamıyla mal veya hizmetlerin ülke sınırları dışında belli bir tutar karşılığında alım ya da satımı işlemidir. Yani farklı ülkelerin birbirlerine mal veya hizmet transfer etmeleridir. Bir ülke için hem gelişmişlik göstergesi hem de ciddi anlamda gelir kaynağı olan dış ticaret temel ihtiyaçların etkin bir şekilde karşılanmasında ve ülkelerin refah düzeylerini artırmada önem arz eden bir olgudur (Kara, 2012: 34).

Dış ticaret kavramının çıkışı, birbirinden bağımsız ve karşılıklı eşit haklara sahip iki siyasi devletin varlığıdır. Bu yüzden dış ticaretin gerçekleşmesi için belli sınırların olması gerekir. Fakat bazen söz konusu devletler ve sınırlar ortadan kaldırıldığı zaman, bunların yerine ekonomik birlikler kurulabilir. Böyle bir durumda dış ticaret uygulamaları için siyasi sınırlar zorunluluk teşkil etmez. Kurulan ekonomik birliklerle de dış ticaret gerçekleştirilebilmektedir (Ortaç, 2010: 5).

İkinci dünya savaşı sonrasında dünya ticaretinde meydana gelen değişmelerle ticarete serbestleşme düşüncesi hız kazanmaya başlamıştır. Dış ticaret unsurları dış satım olarak ihracat ve dış alım olarak ithalat şeklindedir. Ancak geniş anlamda dış ticareti etkileyen unsurlar sadece ithalat ve ihracat olmayıp, sosyal, siyasi ve toplumların kültürel yaşamları ve teknolojik gelişmişlik seviyelerini de dış ticareti etkileyen unsurlara ilave etmek gerekmektedir. Ülkelerin söz konusu unsurları sağlamada çeşitli doğal kaynak, bilgi ve teknolojik yeterliliğinden doğan farklarından kazanç sağlamak için gerçekleştirilen faaliyetlerin tümü olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda dış ticarete ülkelerin elde edeceği fayda ve refah seviyelerinin yükselmesi önemli bir faktör olmaktadır (Kaçmaz, 2014: 6).

Ayrıca dış ticaret ülkelerin makroekonomik dengeleri, piyasa yapıları, işsizlik ve enflasyon gibi olguların hepsinde etkili olmaktadır.

Ülkelerin dış ticaretini belirleyen ve dış ticarete yön verici nitelik taşıyan tablolar ödemeler dengesi bilançolardır. Bu anlamda ülkelerin dış ticaret dengeleri de önem arz etmektedir. Çünkü dış ticaret dengesinin gösteriminde ödemeler bilançosu

kullanılır. Ödemeler bilançosu cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesapları, net hata ve noksan ve rezerv varlıkları olarak beş bölümden oluşur. Bu hesaplar kendi içerisinde de alt başlıklara ayrılmaktadır.

Şöyle ki ödemeler bilançosu, belirli bir dönemde bir ülkedeki yerleşik ekonomik birimlerle başka ülkelerin ekonomik birimleri arasında olan herhangi bir finansal sorumluluk doğurmayan faaliyetlerin, bir para birimine göre gösterimidir. Ayrıca ülkelerin ekonomik durumları ve dış ticaretleri hakkında da bilgi veren tablolardır (Ordu, 2008: 3).

Diğer yandan, ödemeler dengesiyle gözlemlenen dış ticareti kısıtlayıcı her türlü uygulamalarla veya ekonomik karar birimlerinin serbest şekilde aldıkları kararlarla oluşturulan potansiyel açıklar ya da fazlalar değil, devlet politikalarının ve tercihlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan görünür açık ya da fazlalardır (Karaca, 2013: 12).

Değinilmesi gereken bir başka noktada, ticaret performansını en önemli göstergesi olan dış ticaret açığıdır. Bu açık yabancı para birimi cinsinden değerlendirildiğinde, farklı ülke değerleriyle karşılaştırılırken zorluk yaşanmaktadır. Dış ticaret açığının normalleştirilmiş ölçüsü ise ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Bu oranla ülkeler arası mukayese yapmak daha kolay olacaktır. Bir örnekle açıklamak gerekirse dış ticaret açığı tutar olarak eşit olan iki ülkeden ilkinin ihracatı GSYİH'nin %10'u ve ithalatı GSYİH'nin %15 dir. İkinci ülkenin oranları ise sırasıyla %35 ve %40 olarak düşünüldüğünde, iki ülke içinde dış ticaret açığı %5 olarak görülmektedir. Ancak birinci ülkenin karşılama oranı %67 değerinin %88'dir. Bu farkın sebebi ticaret hacmi daha yüksek olan ülkenin diğer ülkeyle aynı açığa sahip olmasına rağmen söz konusu açığı daha kolay kapatabilmesindendir. Dış ticaret hacmi yüksek ülkelerin ihracatlarında meydana gelen az oranda bir artış ya da ithalatlarında meydana gelen az oranda bir azalış açığı daha kolay şekilde kapatırken, dış ticaret hacmi düşük ülkelere açığın kapatılması daha yüksek oranlar gerektirecektir.

Karşılama oranı, GSYİH ile oran olarak aynı görünen ve aynı para birimi cinsinden olan açığın farklı ülkeler için yansıttığı ölçüdür. Bu bağlamda karşılama oranı, hem dış ticaret açığından hem de GSYİH ile oranlanarak normalleştirilmiş ölçüsünden farklılık göstermekte ve dış ticaret dengesinin alternatif ölçümünde

kullanılmaktadır. Çünkü dış dünyaya entegre olmuş, dış ticaret hacmi yüksek olan ülkelerde karşılama oranı yüksek olacaktır. Dolayısıyla ülkelerin zaman içerisinde dışa açıklıkları değişebileceği için karşılama oranları da dışa açıklık performansına bağlı olarak değişim gösterecektir (Aydın, vd., 2014: 2).

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı verilerine göre derlenen Türkiye'nin 2015-2016 yılı ocak ve şubat aylarının milyon dolar cinsinden ihracat, ithalat rakamları ve karşılama oranları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: 2015-2016 Ocak ve Şubat Ayı Dış Ticaret Dengesi

Dış Ticaret	Ocak		Değişim (%)	Şubat		Değişim (%)	Ocak-Şubat		Değişim (%)
	2015	2016		2015	2016		2015	2016	
İhracat	12,314	9,597	-21,99	12,023	12,414	3,25	24,325	22,011	-9,51
İthalat	16,646	13,358	-19,75	16,872	15,580	-7,66	33,517	28,938	-13,66
Dış Tic. Hacmi	28,948	2,955	-20,70	28,894	27,993	-3,12	57,842	50,949	-11,92
Dış Tic. Dengesi	-4,343	-3,762	-13,39	-4,849	-3,166	-34,71	-9,192	-6,928	-24,64
İhr/İth. Karş. (%)	73,9	71,8		72,6	79,7		72,6	76,1	

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı 2016 Şubat Ayı Veri Bülteni.

İhracat ve ithalat rakamlarına bakıldığında, ihracatın ithalatı karşılama oranının 2015 yılı Ocak ayı için % 73,9 ve şubat ayında %72,6 iken, 2016 yılı ocak ayında % 71,8 ve şubat ayında %79,7 olarak gerçekleşmiştir.

Dış ticaretin iki temel faktörü olan ihracat ve ithalatın tanımlamaları ve türlerine aşağıda detaylı şekilde değinilmiştir.

1.1.1. İhracat Tanımı ve Türleri

İhracat genel olarak, bireysel veya kurumlarca üretimi gerçekleşen mal ve hizmetlerin yurt dışına satılmasıdır. Yani ihracat kısaca dış satım demektir.

Geniş anlamıyla ihracat, bir ülke sınırları içerisinde serbest dolaşımda bulunan veya yurt dışındaki herhangi bir ülkeden alınan mal ve hizmetlerin başka ülkelerdeki veya yurt içindeki serbest bölge sınırları içerisindeki satışı sonucunda elde edilen bedelin, yasal süre gereğince herhangi bir banka aracılığıyla Türk Lirasına tahsil

edilmedi sürecidir (Avcı, 2015: 3).

Dar anlamda ihracat tanımı, yabancı ülkelerle ya da yurt dışında bulunan yerleşik Türk vatandaşlarıyla gerçekleştirilen mal satışlarını ve söz konusu malların bu amaçla yurt dışına gönderilmesidir.

İhracatın uluslararası literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. İhracatın çeşitli kaynaklarda yapılan tanımları şu şekildedir:

Başbakanlık DTM tarafından 1996 yılında yayımlanan İhracat Yönetmeliğine göre ihracat; “ Bir malın veya değerın yürürlükteki İhracat Mevzuatı ile Gümrük Mevzuatına uygun şekilde fiili ihracatının yapılması ve kambiyo mevzuatına göre bedelinin (bedelsiz ihracat hariç) yurda getirilmesini veyahut müsteşarlıkça ihracat olarak kabul edilecek sair çıkışlardır.¹”

Bennett(1998)’e göre yurt içinde üretilen, stoklanan ve işlenen malların dış pazarlarda satış işlemidir (Bennett, 1998: 15).

İhracat bir başka tanımda ise bir finans kaynağı olarak uluslararası piyasalara açılma ve banka kredilerinin ikamesi şeklinde tanımlanır (Çetin ve Seker, 2013: 122).

Ayrıca ihracat, ülke kanunlarına göre yasal olan mal ve hizmetlerin uygun taşıma ve doküman vasıtasıyla hedef pazara, dolayısıyla tüketiciye ulaşması şeklinde de ifade edilir (İpek, 2015: 12).

İhracat aynı zamanda ülkelerin ekonomik zenginliği, işsizlik sorununun çözümü, ekonomik büyüme ve yüksek refah seviyelerine ulaşmak için önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Aygün, 2010: 115).

İhracat türleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır.

Özellik Arz Etmeyen İhracat

Uygulama en sık karşılanan ihracat türü olan özellik arz etmeyen ihracat, ihracatçı birliklerin onaylanmış olduğu gümrük beyannamesiyle ihracatın

¹ İhracat Yönetmeliği, 06.01.1996 tarihli ve 22515 sayılı resmi gazete.

gerçekleşeceği gümrük idaresine başvurularak sağlanır. Ayrıca ihracı izin gerektiren ya da ihracı tamamen yasak olan malların dışında yapılan bir ihracattır.

İhracat esnasında herhangi bir kurumdan izin alınmasına gerek olmadığı gibi bir kısıtlama da mevcut değildir.

Kayda Bağlı İhracat

Kayda bağlı ihracat, ihraç edilecek olan malların DTM tarafından belirlenmesi demektir. Bunun nedenleri;

- Takip edilecek olan malların ticari politikalar bakımından sahip olduğu önem,
- Dış ticaret anlaşmaları ve Türkiye'nin anlaşmaya ne ölçüde uyduğunu denetlemek,
- Yurt içindeki firmaların çıkarlarını daha etkin şekilde gözetmek şeklinde sıralanabilir (Megep, 2007: 24).

İhracatı kayda bağlı olan malların ihracı kapsamında ihracattan önce, gümrük beyannamesiyle kayıt oluşturmak için ihracatçı birliklerine müracaat edilmesi gerekmektedir. Söz konusu kayıt birliklerin onayından geçtiği takdirde bu onayın ihracatçı tarafından gümrük idarelerine bildirilmesi gerekir. Bildirim süresi 30 gündür. Ancak miktar kısıtlaması uygulayan ülkelerle yapılan ihracatta bu süre, kayıt meşruhatı düşülerek 30 günden daha az ya da daha çok olarak DTM tarafından belirlenir².

Özellik Arz Eden İhracat

Türkiye'de ihracatın yaygın şekilleri özellik arz etmeyen ihracat türüyle sağlanır. İstisnalar haricinde yapılan ihracatın tutarının ödenme süresi 180 gündür. Ancak özellik arz eden ihracat için bu süre 180 günü geçmektedir (Cengiz, 2010: 13).

Bağlı Muamele (Takas) Yoluyla Yapılan İhracat

Takas yoluyla ihracat, iki ülke arasında gerçekleşen ihracat bedelinin tamamının ya da bir kısmının taraflar arasında yapılan anlaşma gereğince, para yerine

² İhracat Mevzuatı, (<http://orgtr.org/tr/ihracat-mevzuati-2>).

geçebilecek mal, hizmet veya teknoloji transferiyle sağlanması demektir. Oluşabilecek herhangi bir fark döviz transferiyle kapatılabilecektir (Acar, 2012: 59).

Bağlı Muamele ise söz konusu takas işlemlerinin ikiden fazla ülke arasında yapılmasıdır. Bu işlemlerin gerçekleşmesi için ihracatçı birliklerine başvuru yapılması gerekmektedir.

İhraç edilen malın niteliğinin, türünün, standartının, teslim koşullarının, birim başına düşen ihracat fiyatlarının ve anlaşma için belirlenen geçerlilik süresinin bağlı muamele veya takas anlaşmasında yer alması gerekir. Bu bağlamda bağlı muamele ve takas izin süreleri en fazla 6 ay olmak koşuluyla söz konusu anlaşmada firmanın belirttiği kadardır. Bu süre bitmeden başvurulması durumunda bu iznin 2 yıla kadar uzatılması mümkündür.

Konsinye İhracat

Konsinye sözcüğü tanım olarak, malların satışında sorumlu olan kimseye yani komisyoncuya mülkiyet devri olmaksızın malların gönderilmesidir. Malların gönderiminden sonra malın sadece zilyetlik hakkının devri mümkün olmaktadır yani malın mülkiyeti söz konusu değildir (Şirinpınar, 2012: 26).

Konsinye ihracat, ihracatçı firmanın yurt dışındaki temsilciliklerine malın satışının sonradan yapılması koşuluyla yapılan ihracat biçimidir. Satılmak için gönderilen malları teslim alan kişi ve kurumlar malları rayiç değerinden satıp bu değer üzerinden komisyon tarzı giderleri satıştan elde ettiği gelirden düşer ve kalan tutarı banka aracılığıyla yabancı para cinsinden ihracatçıya gönderir (Kaya ve Turguttopbaş, 2012: 87).

Konsinye olarak gönderilen malın kesin satışı yapıldıktan sonra izleyen otuz gün içerisinde İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğine ve aracı bankaya taraflarınca düzenlenmiş kesin satış faturası veya örneğinin yanı sıra gerekli diğer belgelerle birlikte gönderir.

Ayrıca ihraç edildiği tarihten itibaren izleyen bir yıl içinde malın kesin satışının yapılması gerekir. Bu süre, geçerli ve zorunlu sebeplerle müracaat edilmesi halinde izin veren İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından iki yıla kadar uzatılabilir. Süresi içinde satışı yapılan ancak kambiyo mevzuatınca göre satılan malların

bedellerinin karşılanmaması durumuna gümrük mevzuatı gereğince malların ihraç edilen ülkeye geri getirilmesi gerekir.

İthal Edilmiş Malın İhracatı

Serbest dolaşıma yeni girmiş veya kullanılmış bir malın ihraç edilmesi gümrük mevzuatı genel esasları gereğince yapılır. İhracatın desteklenmesi için koyulan kanunlar ve gümrük kanunları gereğince malların ilgili vergileri yatırılmadan geri ülkesine gönderilemez ve kendi ülkesinde satışı gerçekleştirilemez. Bunun yanında yasal yollarla Türkiye'ye ithal edilen ve ilgili vergileri ödenmiş olan mallar ihraç edilirken söz konusu malların hangi ülkeye ait olduğunu gösteren belge (Menşe Şehadetnamesi) verilmez.

Bu bağlamda Türkiye'nin serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkelerle yaptığı ihracatlarda, A.TR veya EUR.1³ belgelerini koşullara uygun şekilde hazırlayarak gümrük idarelerinde vizeletmeleri ve buna ilave olarak ihracata konu olan ithal mallara ait vergilerin ödendiği de belgelenmeleri gerekmektedir⁴.

Ayrıca ithal edilip vergileri ödenerek ihracatı yapılan mallardan teşvik ve KDV iadesinden yararlanılamaz (Sezen, 2008: 12).

Bedelsiz İhracat

Bedelsiz ihracat İhracat Yönetmeliği'nin 4. maddesinde "Karşılığında yurt dışından bir ödeme yapılmaksızın yurt dışına mal çıkarılması" şeklinde tanımlanmıştır. Daha sonra 12 Temmuz 2008 tarihli ve 26934 sayılı Resmi Gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe giren bedelsiz ihracata ilişkin düzenlemeler kapsamında bedelsiz olarak ihraç edilebilecek eşyalar sıralanmıştır. Türkiye'de yerleşik yaşamayan insanların yanlarında götürcekleri mal ve taşıtlar veya afet durumlarında yardım amaçlı gönderilecek malzemelerin yanında:

- Kişiler ya da kurumlar tarafından gönderilen ya da götürülen hediyeler, adedi ticari kanuna uygun numuneler ve reklam, tanıtım eşyalarıyla birlikte yeniden kullanıma elverişli ithal edilmiş ambalaj malzemeleri.

³ A.TR: Serbest dolaşımdaki malların gümrük muafiyet belgesi, EUR1: İhracat esnasında gümrük indiriminden yararlanma için kullanılan bir belgedir.

⁴www.tesk.org, (<http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/ihracat/15.html>).

- Önceden kanunlara uygun şekilde ihraç edilen malların bedelsiz gönderime ticari etiğe uygun parçaları, eksikleri ve garantili şekilde ihraç edilen malların garanti kapsamında ve süresinde yenilenmesi gerekli parçaları da bu düzenleme de yerini almıştır⁵.

Transit Ticaret

Merkez Bankasının 4 Temmuz 2001 tarih ve 2001/YB-45 sayılı genelgesinde yer aldığı haliyle transit ticaret: “Yurt dışında veya serbest bölgede yerleşik bir firmadan ya da gümrük binalarına yakın olan bir depodan (antrepo) satın alınan malın ülkemiz üzerinden transit olarak veya doğrudan doğruya yurt dışında veya serbest bölgede yerleşik bir firmaya ya da antrepoda satılmasıdır.”⁶

Transit ticarete kullanılan mallardan herhangi bir vergi ve fon tahsil edilmez. Transit ticaret talepleri ise gerekli transit ticaret formuyla beraber bankalardan yapılır. Uluslararası ticari anlaşmalarca yasaklanan mallarla ve dış ticaret yapılması yasaklanan ülkelerle transit ticareti yapılamaz.

Serbest Bölgelere Yapılan İhracat

Serbest bölgenin kelime anlamı, bir ülkenin sınırlarında yer alan ancak gümrük sınırı dışında kabul edilen ve söz konusu ülkede uygulanan ticari ve ekonomik yasaların uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı yer olarak tanımlanır. Bu bölgelere sınai ve ticari faaliyetler için daha çok olanaklar sağlanmaktadır. Bu bölgeler ihracat mevzuatına tabi olup, bölgede kurulan üretim yerlerinden kurumlar vergisi ve gümrük vergisi alınmaz (Atabay, 2005: 60).

Sınır Ticareti Kapsamında Yapılan İhracat

Sınır ticareti, “Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Karar” kapsamında yer alan illerin ihtiyaç duydukları malların bir kısmını sınır olarak komşu oldukları ülkelere daha düşük tutarlarla ithal etmesi ve bu illerde ekonominin canlanarak ihracatın artması amacıyla yapılır.

⁵ Ankara Gümrük Müşavirleri Derneği 2014-15 yılı faaliyet raporu, ss. 98-143.

⁶ T.C.Merkez Bankası 4 Temmuz 2001 tarih ve 2001/YB-45 sayılı genelgesi ss. 1.

Sınır ticareti yapabilmek için karar kapsamında yer alan illerde faaliyet gösteren firmaların en az iki yıl yerleşik olması koşulu vardır. Ayrıca sınır ticaretine konu olan malların giriş ve çıkışları yetkili gümrük kapılarında ya da sınır ticaret merkezinde denetlenerek gerçekleştirilir⁷.

Kredili İhracat

İhracat Yönetmeliğine göre kredili ihracat, iki veya ikiden fazla taraflı kredi anlaşmalarının haricinde ihracat yapılan tutarın Türk Lirasının değerini korumak amaçlı koyulan sürelerden daha uzun olacak şekilde temin edilmesine olanak sağlayan bir ihracat türüdür.

Bu tür ihracat talepleri, mal tipi, ödeme planı ve ödeme süresi yer alan sözleşmenin kendisi ve Türkçe haliyle birlikte ihracatçı birliklerinden sağlanır. Kredili ihracat talepleri, kapsamda yer alan mallar için DTM'nin onayı alındıktan sonra, kapsam dışında kalan mallar için ise sözleşmede yer alan esaslara göre ihracatçı birlikler tarafından neticelendirilir. Bu bağlamda yapılan talebin ihracatçı birlikler tarafından uygun bulunması halinde dayanıksız tüketim malları için 2, geri kalan mallar için de 5 yıl süreyle kredi açılabilir (Karafakioğlu, 2008: 23).

Bavul Ticareti

Bavul ticareti 1980'lerle beraber liberalleşen dış ticaretin bir getirisi olarak yolcuların yanlarında getirdikleri eşyalar kapsamında gerçekleştirilir. Dolayısıyla ülkelerin dış ticaret kanunlarına tabi olmadan yapılması sebebiyle çoğu zaman kayıt dışı olarak nitelendirilecek türdedir (Seyidoğlu, 2002: 54).

Bunun yanı sıra bavul ticaretinin yapıldığı iki ülke arasında ekonominin canlanması adına gelişmeler sağlaması, ülke içindeki işletmelerin dış pazarlara açılmasına olanak tanınması ve döviz gelirlerinin artması gibi avantajları da mevcuttur.

Kiralama Yoluyla İhracat

Ticari kiralama yoluyla yapılacak ihracattın müracaatı, ihracat yapılacak ülkedeki firmaya kiralanacak malın türü, teknik nitelikleri, birim miktarı ve fiyatı,

⁷ DAKA Raporu, ss. 1-2.

ücret bedeli, ne kadar süre kiralanacağı, bu kiranın bedeli, ödeme şekli, ödeme zamanı ve teslim edilecek yer bilgilerinin olduğu bir sözleşmeyle, söz konusu ihracat için başvuru formundan beş nüsha ile DTM'ye yapılır.

Bu yolla yapılan ihracat için süre bir yıldır. Bu sürenin uzatılması talebi haklı nedenlerle başvuru süresi bitmeden yapılmak şartıyla ilgili izin merci tarafından bir yıl kadar daha uzatılabilir. Şayet kiralama yoluyla yabancı ülkelere gönderilen malların satışı gerçekleşirse, söz konusu malın kesin satış tutarı ve faturası kesin satışı izleyen otuz gün içerisinde yurda getirilmelidir (İhracat Mevzuatı, 2006: 16).

1.1.2. İthalatın Tanımı ve Türleri

İthalatın tanımı genel itibariyle ülkelerin birbirlerinden mal ve hizmet temin etmesi şeklinde yapılabilir. Dış satım olarak da tanımlanan ithalat, ihracatla beraber ülkelerin dış ticaretini oluşturur (Kaya, 2010:11).

Diğer bir tanımlama da ise ithalat, ülke kanunlarına göre dış ticaretinde yasak olmayan malların gerekli evraklarla beraber gümrük vergilerini ödeyerek yurt içine girmesidir (İpek, 2015: 36).

Bu bağlamda ithalat dış ticaret yapan ülkeler bazında, yabancı bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin diğer ülkedeki alıcılar tarafından yasalara uygun şekilde satılma işlemidir (Bıdırdı, 2007: 12).

Ülkeler ithalatı dışa bağımlılıktan kurtulmak için minimum seviyede tutmayı amaçlar. İthalat kişilerce, tüzel veya devlet kurumlarınca doğrudan ve çeşitli şekillerde yapılabilir, bunlar aşağıdaki şekilde sıralanır:

- Akreditifli İthalat
- Mal Karşılığı İthalat
- Bedelsiz İthalat
- Belge Karşılığı İthalat
- Kredili İthalat
- Geçici Kabullü İthalat
- Ankonsinyasyon İthalat

Akreditifli İthalat

Akreditifin kelime anlamı ihracatçıya, ithalatçının isteği üzerine banka vasıtasıyla verilen, bir takım belirlenmiş şartları sağlamak üzere satılan mal ve hizmetin değerini karşılayacağına dair bir taahhüttür. Söz konusu şartlar yaygın olarak malların nakil edildiğinin belgelenmesidir. Akreditif şartları, ithalatçının bankasından küşat mektubu da denilen bir yazılı düzenlemeyle ihracatçının bankasına gönderilir. Akreditifte yazılı şartların sağlanmasıyla ihracatçı nakli gerçekleştirip ilgili belgeyi bankaya ilettiğinde ithalata konu olan mal veya hizmet değerinin karşılığını alır (Seymen, 2015: 11).

Bu tür ithalat, hem banka taahhüdünün kullanımı açısından hem de mal ve hizmet nakli gerçekleşmeden ödemenin yapılmaması bakımından alıcı ve satıcı arasında güven arz eder. Bu nedenle ithalatçı ve ihracatçı tarafları koruyan bir işlem türüdür (İthalat kayıtları, 2009: 9).

Mal Karşılığı İthalat

Satın alınan malın bedelinin, ilgili sözleşmede yer aldığı varış yerine sözleşmede belirtilen tarihte ulaşması ve ithalatçının satış işleminin gerçekleşmesinden sonra düzenlenen anlaşma gereğince sonra bir tarihte bedelin ödenmesini sağlayan bir işlemidir.

Bu yolla yapılan ithalat, ithalatçı yönünden en karlı olan ödeme tipidir. Şöyle ki, alıcı, malları satıcının posta yoluyla veya herhangi bir bankadan malların yollandığı ile ilgili belgeyi temin ederek direkt olarak gümrükten alır. Ödemeyi ise önceden anlaşılan tarihte ihracatçı tarafa yapar. Yani ödemenin malın tesliminden sonra yapılmasından dolayı alıcı tarafa bir süre kredi verilmiş gibi değerlendirileceği için ithalatçıyı avantajlı duruma getirir (Yurdakul, 2014: 15).

Bedelsiz ithalat

Bedelsiz ithalatta, herhangi bir döviz akışı söz konusu değildir. Yurda getirilmesi zaruri olamayan yabancı ülkede edinilen kazanç ve birikimlerle alınan bir takım özel ya da ticari nitelikte eşyaların yurda ithal edilmesidir. Dolayısıyla bu yolla yapılan ithalatta vergi uygulaması mevcuttur. Bu vergilerin tahsili gümrük idarelerinden sağlanmaktadır (Kaya, vd., 2013: 8).

Belge Karşılığı İthalat

İthal edilen malın yurda gelmesine bakılmaksızın, sadece malın sevkiyatta olduğunu belgeleyerek yapılan ithalat şeklidir (Sanver, 2014: 9).

Kredili İthalat

Kredili ithalat adından da anlaşılacağı üzere ithali gerçekleşen malın tutarının sonraki bir tarihte ödenmesiyle yani vadeli olarak yapılan ithalattır.

Geçici Kabullü İthalat

Alıcıya belli bir kar elde ettirerek tekrardan yurt dışına satılmak üzere yapılan ithalattır. Yani ihraç etme amacıyla yapılır.

Ankonsinyasyon İthalat

Bu yolla yapılan ithalatta ise satışın gerçekleşmesi veya belli bir vadenin sonunda mal bedelinin transferi koşuluyla sağlanır.

1.2. Dış Ticaret Politikaları

Dış ticaret politikaları geniş anlamıyla, ülkelerin dış ticaretlerini düzenlemede geleceğe yönelik hedefleri gereğince aldıkları önlemlerin toplamıdır. Dar anlamda ise devletin dış ticarete ve yatırımlara sınırlama getirerek bunları düzenlemesi ve teşviki olarak ifade edilir.

Ülkelerin dış ticaret yapma amaçları kendi ülkelerinde olmayan ya da maliyetçe yüksek olan mal ve hizmetlerin dış piyasalardan karşılanması ve benzer şekilde iç piyasada bulunan fazla mal ve hizmetlerin dışarıya naklidir. Bu yolla elde edilen gelirler ülkeler için hem refah seviyesinin artması hem de hayat kalitesinin yükselmesi anlamını taşır (Hacıoğlu, 2009: 19).

Dolayısıyla dış ticareti kısıtlama ya da özendirme düzenlemelerinin tamamı dış ticaret politikalarını oluşturur. İktisat politikasının önemli bir aracı olarak da nitelendirilebilecek olan dış ticaret politikası ülkelerin dış ticaretlerinden kaynaklanan ilişkilerine hükümetlerce getirilen düzenlemelerdir.

1.2.1. Dış Ticaret Politikasını Amaçları

Dış ticaret politikasının tanımında bahsi geçen ulaşılmak istenen hedefleri yani

dış ticaret politikasını amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Ülke insanların refahının artırıp hayat standartlarını yükseltmek
- Dış ticaret ilişkilerindeki dengesizlikleri düzenlemek
- Ülkede sanayiye korumak ve geliştirerek dış piyasa rekabetine katılmasını sağlamak
- Dış açık ve fazlaları için yapılan politikalardır
- Ülkedeki tam istihdamı sağlamak
- Fiyat istikrarının sağlanmasında iktisat politikalarını kullanılması
- Ülkenin ve başka ülkelerin dış politikalarını yönlendirmek (Ertürk, 2001: 107).

1.2.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Devletler dış ticarete müdahale edebilmek için bazı araçlardan faydalanırlar bu araçlar doğrudan ve dolaylı politika araçları olarak ikiye ayrılır (Seyidoğlu, 2003: 120).

Dolaylı politika araçları para ve maliye politikalarından oluşur. Para politikasıyla faizlere ve dolayısıyla sermaye hareketlerine müdahale eder. Sıkı para politikası faizleri yükseltirken, geniş para politikası faizleri düşürecektir. Böylece dışarıya sermaye akışı olur. Maliye politikalarıyla da hükümetler, kamu harcamaları ve vergilerle piyasaya müdahalede bulunabilir. Genişletici maliye politikaları ödemeler dengesi bakımından olumluyken, daraltıcı olanlar olumsuz sonuçlar doğurur (Ertürk, 2001: 108).

Doğrudan politika araçlarına bakıldığında ise bunların birincisi gümrük tarifeleridir. Gümrük tarifeleri, ithalatı yapılacak mallara uygulanan vergi tarifesi demektir. Söz konusu vergilere çoğunlukla ithal edilen mallar tabi olur. Bunları, ülkeye girişlerinde yabancı uyruklu mallardan alınan değere göre (ad volarem) ya da miktara göre (spesifik) alınan vergilerle gümrük tarifelerini oluşturur. İkinci politika aracı, tarife dışı araçlar olarak da bilinen ithalatı kısıtlamak veya tamamen yasaklamak, ithalatla elde edilen döviz gelirinin sınırlandırılmasıyla yapılmaktadır (Kurt, 2011: 17).

Tarife dışı araçların bazıları aşağıdaki gibidir;

- Yurtiçi üretimi karlı kılp, ithalatı maliyetli hale getiren yani ithal ikamesi firmalarda sübvansiyon olarak gerçekleştirilen tarife benzeri araçlar olarak.
- İthalat yasakları, kotalar, döviz kontrolü vb. şekillerde ülkeye giren ya da çıkan malların direkt olarak belirlenerek, ithalatın sınırlandırılmasına yönelik miktar kısıtlamaları.
- Özellikle gelişmekte olan ülkeler için emek yoğun mallar üzerine, alıcı ve satıcı arasında belirli bir kota belirlenerek koyulan gönüllü ihracat kotaları.
- Son olarak hükümetin, halkın sağlığı ve güvenliği için koymuş olduğu düzenlemeler olarak görünmez engeller sıralanabilir (Bayrakdar, 2007: 8).

Üçüncü araç olarak ihracatın teşvikini sağlamada, ihracatın özendirilerek firmaların dış rekabete açılmalarının sağlanması ve bu rekabetin etkisiyle verimlilik artışlarıyla yeni teknolojilerin kullanımının gerçekleştirilmesidir. Bu teşviklerin olumlu yanları olduğu kadar ihracat yapan sanayilerde yeterli teşvikin sağlanmamasından doğan bazı zorlukları da vardır. Döviz kuru politikalarını istikrarlı hale getirerek bu olumsuzluklar engellenebilir (Saçık, 2009: 165).

Dördüncü ve son politika aracı, genellikle ülkelerin uluslararası anlaşmalarına dayalı, taraflardan birisi kamu kurumu olmak kaydıyla dövizden tasarruf sağlamak ve yabancı sermayeye dayalı büyük ölçekli üretim yerleri kurmak için başvurdukları bağlı ticaret yöntemidir (Seyidoğlu, 1999: 121).

Özetle dış ticaret politikasının amacı, yukarıda bahsi geçen araçları, gelişen dünyadaki teknolojik gelişmelere ayak uydurulmasında daha fazla ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek, faktörlerin en etkin şekilde kullanılması sağlamak, ekonomiyi canlandırmak, maliyetleri düşürmek ve dış ticaret üzerindeki olumsuzlukları gidermek için etkin şekilde kullanmaktır (Durmaz, 2009: 47-48).

1.3. Ekonomik Büyüme Teorisinin Tanımı ve Kavramlar

1.3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

İktisat bilimine göre reel milli gelirden meydana gelen değişiklikler büyümeyi etkilemektedir. Ekonomide gelir elde etmek için mal ve hizmet alım satımı gereklidir. Bu çerçevede ekonominin büyümesi toplam çıktı ve toplam gelirden ki artışla sonuçlanır. Yani ekonomik büyümenin hesaplanması ulusal gelirin hesaplanmasıyla aynıdır. Bu hesaplamalarla ulusal gelire ya da büyümeye etki eden değişkenleri sayısal olarak ölçümlenmektedir (Şimşek ve Kadılar, 2010: 117).

Ekonomik büyüme, bir ekonomide üretilen mal ve hizmet hacminde gerçekleşen artıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde büyüme kavramı belli bir dönemdeki gelir ve üretim artışı demektir. Bu bağlamda ekonomik büyüme, bir ülkedeki kişi başına düşen GSYİH'nin artması olarak da ifade edilir (Özel, 2012:64). Örneğin bir ülkede kişi başına düşen milli gelir yılda ortalama olarak %5,5 artıyorsa, bu oran söz konusu ülkenin o yılki büyüme hızını gösterir (Dinler, 2010: 587).

Ekonomik büyüme hızının ölçülmesinde üretim imkanları eğrisinden de faydalanılır. Üretim olanakları eğrisinin ya da uzun dönem toplam arz eğrisinin dışarı doğru kayması ekonominin büyüdüğü anlamını taşır.

Böylelikle üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kaymasıyla gerçekleşen ekonomik büyüme, aynı zamanda mal ve hizmet üretiminde kullanılan teknolojik gelişme için kullanılan işgücünün ve sanayi kapasitesinin veriminin artmasını da sağlar. Büyümenin kalıcı olması da üretilen mal ve hizmetlere iç ve dış talebin sürekliliği ile sağlanır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 125).

Bu bağlamda genellikle ekonomik büyüme teorilerinde makroekonomik üretim fonksiyonları kullanılır. Bu fonksiyonların nitelikleri, fonksiyonlarda bulunan değişkenler ve bu değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkileriyle ilgili varsayım farklılıkları büyük oranda büyüme için kurulan modellerin sonuçlarını da değiştirir. Bu da üretim olanakları eğrisinin dışındaki bir noktada üretim yapmanın mümkün olmadığını gösterir (Türkmen, 2012: 41-42).

Söz konusu fonksiyonların arkasında; devletin üretimin verimliliğini yükseltmek için, çeşitli teknolojik politikaların ve sermaye stoğunun artırıcı yatırımların olduğu açıktır.

İktisadi büyümenin kişi başına düşen hasılda meydana gelen yıllık büyüme hızıyla ölçüldüğüne değinilmişti. Bunun bir eğiti de ortalama büyüme hızıdır.

Şöyle ki;

g : ölçülen dönemdeki büyümenin hızı ve X_t : t yılı için kişi başına düşen milli gelir

$$g = \frac{X_{t+1} - X_t}{X_t}$$

$$X_{t+1} = gX_t + X_t$$

$$X_{t+1} = X_t(1+g)$$

Buradan hareketle kişi başına düşen reel gelirin t yılına ilave gelen m yıl boyunca sabit hızla büyümesi durumunda büyüme;

$$X_{t+m} = X_t(1+g)^m$$

$$g = \left(\frac{X_{t+m}}{X_t} \right)^{1/m} - 1$$

olarak gerçekleşir (Kahiloğulları, 2010:4).

Ekonomik büyüme olgusu, uzun vadede ve belirli bir istikrara sahip olan aşamalı değışiklikleri temsil eder. Söz konusu değışiklikler, ülkelerin tasarruf oranları ve genel bir nüfus artışına bağlıdır.

Her ne kadar ekonomik büyüme olgusu klasik ve neo-klasik akımda uzun dönemde tanımlansa da, Keynes kısa dönemde de ekonominin genişleyebileceğini içeriğe dahil etmiştir (Snowdon ve Vayne, 2005: 32).

Zaten ekonomide ki istikrar ve büyüme üzerine, yapısal olarak ekonominin niteliklerinin ve uzun dönemde ne oranda başarı sağlanacağını gösterilmesinde kısa vadede ki fiyatlar genel seviyesi değışimleri bir ölçüt olarak kullanılacağı için ekonomide ki kısa dönem de dikkate alınmalıdır (Doğruel ve Doğruel, 2000: 47).

Bir ülkede iktisadi büyümenin gerçekleşmesi iki şekilde olur. Bunlardan ilki, tam istihdam koşulları altında ekonomik kaynakların daha etkin kullanılması, diğeri de kullanılan kaynaklara yenilerini ekleyerek ekonomik gelişmenin sağlanmasıdır. Yani toplumun hayat standartında ve kişi başına düşen hasılasında artış meydana gelmesiyle mal ve hizmet talebindeki artışların karşılık bulmasıdır (Gözegir, 2010 :40).

Makroekonomik politikaların en önemli unsurlarından biri olan ekonomik büyümenin sağlanması gelişmiş ülkeler için güçlü ve başarılı bir ekonominin göstergesidir. Gelişmekte olan ülkeler açısından duruma bakıldığında ise bu ülkelerde gelirin daha düşük olması aynı zamanda tasarruf ve yatırım hacminin de küçük olduğunu gösterir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde nüfustaki artışa bağlı mevcut üretim kapasitesinin daha fazla artırılması ihtiyacı duyulur ve bu sebeplerden dolayı yüksek ekonomik büyüme oranları gösteremezler (Barro, 1966: 22).

Büyüme kavramında vurgulanması gereken bir konu da büyüme ve kalkınmanın zaman zaman aynı anlamda kullanılıyor olmasıdır. Bu iki kavram birbirini tamamlar ancak ekonomik büyüme her zaman için kalkınmayı sağlayamaz. Şöyle ki piyasadaki canlanma ve gelir artışı bir ülkede her zaman için ekonomik kalkınmayı beraberinde getirmeyebilir. Bu bağlamda büyümenin beklentileri kişi başına düşen gelirin artması iken kalkınma, o ülkedeki refah düzeyini, yaşam standardını ve iktisadi faaliyetlerden dengeli ve verimli sonuçlar alınmasını hedefler (Karakayalı, 2005: 379).

1.3.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Ekonomik büyümeye etki eden birçok faktör olmakla birlikte bu faktörlerin başlıca belirleyicileri şu şekilde sıralanabilir;

- Sermayedeki birikim.
- Makroekonomik istikrar.
- Nüfus ve işgücü artışı.
- Teknolojik ilerleme.

Bir ülkede gelişimindeki en önemli noktalardan birisi de o ülkede yatırımların gerçekleşiyor olmasıdır. Yatırımın sağlanmasında elde edilen gelirden ayrılan

tasarruflar rol oynar. Tasarrufların yatırıma dönüşmesinde esas olan sermaye birikimindeki artışlardır. Bu yüzden sermaye birikimi ekonomik büyümenin en temel belirleyicisidir.

Sermaye birikiminin sağlanması için sermayeden daha fazla mal üretimi olmalıdır. Neo-klasik yaklaşıma göre, tasarruflar otomatik yatırıma dönüştüğü ve tasarruflardan ayrı bir yatırım fonksiyonu varsayılmadığı için sermaye birikiminin belirleyicisi olarak tasarruflar kabul edilir. Böylelikle tasarrufların yani yatırım harcamalarının artmasıyla milli gelir artar ve ekonomik büyümeye katkı sağlanır (Çolak ve Öztürkler, 2012: 2).

İkinci büyüme belirleyicisi makroekonomik istikrardır. İktisat teorisinde makroekonomik göstergeler olarak, enflasyon, para arzı ve bütçe açığı benzeri değişkenler kullanılır. Ekonomik büyümenin hükümet politikalarından etkileneceği aşıkardır. Bu etki doğrudan ve dolaylı şekilde olabilir. Dolaylı etkisini, devlet harcamalarının karşılanması için vergi artırımıyla özel sektör yatırımları üzerinde olumsuz etki yaratmak şeklinde gerçekleştirir. Bu etkiye dışlama etkisi de denilir. Böyle bir durumda açığın emisyonla kapatılmaya çalışılması enflasyona neden olarak, yatırımları ve sermaye birikimindeki artışı, dolayısıyla büyümeyi de engelleyecektir (Ağayev, 2008: 26).

Ekonomik büyümenin belirleyicilerinden üçüncü olarak nüfus ve iş gücü artışı gelmektedir. Nüfusta ki artışa bağlı olarak işgücünün artması ekonomik büyümeyi tetikleyen önemli bir dinamiktir (Doğru ve Şiriner, 2005: 166).

Nüfusun artmasıyla iş gücünde meydana gelen değişme ekonomik büyüme için bir belirleyicidir. Ancak verim artışına katkı sağlamak için nüfusun eğitilmiş, sağlıklı ve genç olmasıyla birlikte toplam nüfus içerisinde aktif nüfusun çokluğunlukta olması gerekmektedir. Bu bağlamda beşeri sermaye kavramına değinilmek gerekir. Beşeri sermaye, iktisadi faaliyetler bakımından kişide bulunan bilgi, yetenek ve tecrübeyi kapsamaktadır. Bu yetilerle teknolojik faaliyetlerin birleşimi ekonomik büyümeyi arttırmada önemli rol oynarlar. Bu doğrultuda yurt içinde söz konusu teknoloji ve sermayeyi etkin şekilde kullanacak bilgi birikimi ve yeteneğe sahip dinamik bir nüfusun olması gelişmekte olan ülkeler için avantaj sağlayacaktır.

Dolayısıyla sermaye birikimi ve nüfus artışının gerçekleşmesinin yanında beşeri sermayenin var olması da ekonomik büyümenin istikrarlılığında önemlidir (Berber, 2006: 29-30).

Teknolojide ki ilerlemeler ekonomik büyüme için ele alınacak son belirleyicidir. Teknolojik gelişmenin kelime anlamı emekten tasarruf sağlayarak daha fazla üretim elde etmektir. Yani teknolojiyle üretimin verimi artar ve aynı faktörlerle daha fazla çıktı sağlanır. Bu şekilde kaynaklar daha etkin kullanılmış olur ve daha önce ekonomide olmayan farklı üretim birimlerinin doğmasına olanak tanır. Dolayısıyla teknolojik ilerlemeler üretimdeki gelişmeyi tetikleyerek daha yüksek oranda ekonomik büyümeyi doğurur.

Yukarıda sayılan büyümede belirleyici dinamiklerin yanında ülkelerin doğal kaynakları, coğrafyaları ve iklimleri de büyüme üzerinde rol oynayabilirler. Ancak, yeterli doğal kaynağa ve uygun iklim şartlarına sahip olmayan gelişmiş ülkelerin var olduğu gibi tam tersi özellikler sahip ancak az gelişmiş ülkeler de vardır. Yani bu koşullar büyüme üzerinde tek başlarına belirleyici olamazlar. Burada değinilmesi gereken bir faktör de ülkelerin siyasal ve sosyal yapılarıdır. Ülkelerin politik istikrarsızlıkları ve iç işlerindeki çatışmalar büyümeyi olumsuz etkilerken, güçlü bir siyasi mekanizmanın varlığı büyüme üzerinde pozitif etki yaratacaktır (Akbaş, 2012: 14).

1.4. Ekonomik Büyüme Teorileri

Büyüme teorilerinin tarihsel sıralamasında ilk olarak merkantalistler gelir. Merkantalistler, zenginlik kaynağını değerli madenlere ve paraya bağladıkları için mümkün oldukça ihracatı savunarak ithalatı kısımlardır. Ayrıca nüfusu artırarak, talebi yükseltip ücretleri azaltma yoluyla ihracatı tetikleyip bu yolla zenginleşmeyi ve büyümeyi hedeflemişlerdir.

Fizyokratlar ise ekonomik büyümeyi toprağa ve tarıma bağlamışlardır. Sanayi ve ticaretle üretimden verim alınamayacağını, toprak için harcanana emeğin çok daha fazlasını toprağın kendilerine kazandıracağını düşünmüşlerdir. Bu görüş klasik döneme kadar hakimiyetini korumuştur. Günümüz büyüme teorileri de klasik dönem ekonomistlerinin sunduğu, toprağın sabit olup emek ve sermayenin beraber kullanıldığı üretim fonksiyonuna ilaveten sermaye tasarrufu, gelir ve nüfus artışı,

işgücünde uzmanlaşma, piyasa rekabeti, yeni üretim tekniklerinde uzmanlaşma gibi fikirlerle modern iktisat büyüme teorilerinde yer alarak perspektiflerini oluşturmuşlardır (İnce, 2006: 8).

Büyüme teorilerini genel özellikleriyle tablo yardımıyla göstermek gerekirse:

Tablo 2: Büyüme Teorileri ve Özellikleri

Büyüme Teorisinin Adı	Büyümenin Dayandığı Kaynak	Özellikleri
Klasik Büyüme Teorisi A.Smith, D. Ricardo ve T.R. Malthus(1776-1857)	İş paylaşımı, atıl kaynakların yatırıma dönüştürülmesi	Azalan verimler ⁸ ve nüfus kanunundan dolayı sınırlı büyüme
Karl Marx(1876)	Sermaye birikimi	Kar oranları düştüğü için sınırlı büyüme
J.A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilik demeti	Kararsız büyüme ve denge
Post-Keynezyen Büyüme Modeli R. Solow (1956)	Dışsal (nüfus ve teknolojik) gelişme	Teknolojik gelişme olmadığı için geçici büyüme
Yeni Büyüme Teorileri P. Romer, R. Lucas, R. Baro, J. Greenwood, B. Jovanovic (1986-1990)	Fiziki, beşeri ve devlet sermaye, teknoloji, mali araçlar	Büyüme kaynağının içsel olması, devletin kendini yenilemesi

Kaynak: Berber, 2006: 52.

Ekonomik büyümenin düşüşe girdiği dönemlerde dünya genelinde yaşanan enerji kaynaklarındaki azalma ve gıda yetersizliği hızla kendini göstermekteydi. Büyümenin önemli bir sorun haline geldiği bu dönemlerde ilk iktisatçılardan A. Smith, T. Malthus ve D. Ricardo büyümenin ve refah seviyesinin artmasına ilişkin araştırmalar yapmaya başladılar. Bu araştırmalarda büyümeyi zenginlik ve yoksulluk arasında bir çatışma olarak ele aldılar, klasik görüş adı verilen bu akıma daha sonralarda sınıf çatışmalarına yaptığı vurguyla K. Marx'da katıldı (Goolay, 1978: 166).

Yukarıda ki tabloda da yer alan büyüme teorilerinin başlıca olanların detaylı şekilde ele alınmış hali aşağıdaki gibidir.

1.5. Klasik Büyüme Teorisi

Klasik büyüme teorisini açıklamadan önce klasik teorinin ne demek olduğunu

⁸ Azalan verim: üretim düzeyinde belli bir noktaya geldikten sonra ilave her faktörün bir öncekine göre daha az fayda sağlamasıdır.

değiniilecek olursa; klasik teori 18. yüzyılın son çeyreğinde kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde bireylerin özgürlüğe düşkün olmasından dolayı toplumun ve devletin üzerindeki kısıtlamaların kalkmasının hem bireyler hem de ekonomi yönünden yararlı olacağı düşüncesi ağır bastı. Ekonomi otonom bir organizma olup herhangi bir müdahale ile düzenlenmesine gerek yoktur görüşü ortaya çıktı. Bu daha önceden alışıla gelen sisteme aykırı olduğu için bir kısım tarafından tepkiyle karşılandı. Burada devreye giren Adam Smith, Robert Malthus ve David Ricardo gibi ekonomistler fizyokartların düşüncelerini geliştirerek liberalizmin temellerini atmışlardır. Aynı zamanda A. Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde yer alan görüşler klasik ekonomi teorisini de temsil etmektedir.

Klasik iktisatçılar zaman zaman görüş ayrılıklarına düşseler de genel olarak kabul gördükleri konular vardır. Buna örnek olarak büyümenin iki aşamada gerçekleşmesine dair varılan fikir birliği verilebilir. Bu aşamalardan ilki büyüme aşaması diğeri de durgunluk aşamasıdır. Büyüme aşamasında, nüfusun artması, yatırımlardaki ilerlemeler vb. unsurlarda ortaya çıkan iyileşmeler üretimi artırarak emek ihtiyacı doğurur, böylece ücretler artarak fiyatlar genel seviyesi yükselir ve kar oranları dengenin üzerinde seyreder.

Durgunluk döneminde ise ücretlerin artışı nüfus oranını ve emek arzını artırarak yeniden ücretlerin düşmesine neden olur dolayısıyla üretilen malların bir bölümü üreticinin elinde kalır. Bu düşüşle elde edilen yüksek karlarda gerileme olur. Sonuçta yatırımlar düşer ve yatırım hedefi sadece yenilemeye yönelik olur (Daşdemir, 2008: 70).

Klasik görüşün varsayımları aşağıdaki gibidir:

- Hükümetin ekonomiye müdahalesi en alt düzeydedir.
- Nüfus oranındaki artış sabit tutulur ve modele dışsal olarak ilave edilir.
- Teknoloji değişkeni de dışsaldır.
- Ekonomi tam istihdam durumunda dengededir.
- Ekonomi kapalıdır.
- Üretim fonksiyonu sabit getirili olarak çalışır.
- Beşeri sermayedeki üretim artışları dikkate alınmaz (Atamtürk, 2007: 91).

Klasik görüş yukarıda sayılan varsayımları oluştururken, fizyokartların düşüncelerini benimsemişlerdir. Ancak klasiklerde gelişimin temelini sanayi üretimi oluşturur ve parayı sadece mübadele aracı olarak görürler.

Klasik iktisatçılar, iktisadi olayların geçici sonuçlarına yönelmez onlar için önemli olan uzun vadedeki işleyişidir. Söz konusu işleyişte ağırlık verilen faktör teknolojiye bağımlılıktır. Bu bağlamda modelde temel alınan sermaye ve emek piyasaların bulunduğu kapitalizmdir (Milgate, 1982: 10).

Bu görüş için bir diğer nokta da ekonomide tam rekabet piyasa koşullarının geçerli olmasıdır. Bu da ücret, fiyatlar ve faiz oranlarının esnek olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla ücretleri nüfusun çokluğu belirler.

Son olarak klasik görüş iktisatçıları miktar teorisini benimsemişlerdir. Kısa vadede tam rekabet koşulları geçerli olan bir ekonomide reel üretimde artış olmayacağından para arzında ki herhangi bir artış direkt olarak fiyatlar genel seviyesini yükseltecektir. Çünkü para arzını belirleyen devlettir ve devlet klasik sistemde dışsal tutulur (Uzun, 2004: 34-35).

1.5.1. Smith ve Ricardo’nun Büyüme Teorisi

1.5.1.1. Adam Smith’in Büyüme Modeli

Ekonomik büyümeyi ele alan ilk iktisatçılardan Adam Smith yazmış olduğu “Ulusların Zenginliği” kitabında görünmez bir elin piyasayı dengelediği ve istikrarı sağladığı görüşünü savunur. Devletin ekonomiye müdahale etmesine gerek yoktur. Şöyle ki; devlet tarafından yapılacak olan herhangi bir müdahale yatırım isteğini dizginleyip büyümede olumsuz etki yaratacaktır.

Smith’in düşünceleri genel olarak şu şekildedir:

- Kişisel çıkarlar ön planda gelir.
- İşbölümü ülkelerin refahı için önemlidir.
- Devletin ekonomiye müdahalesine gerek yoktur. Sistem görünmez bir el vasıtasıyla düzene girer.

- Serbest dış ticaret olmalıdır. Bu bağlamda mutlak üstünlükler teorisini ortaya çıkarmıştır.
- Verim artışında tarımla beraber sanayide kullanılmalıdır.
- Zenginlik kaynağı emektir.
- Değer 2 çeşittir. Malın yararına göre belirlenen kullanım değeri ve malın diğer mallarla ikame edilmesine göre belirlenen mübadele değeri.
- Sermaye de sabit ve değişir olarak iki çeşittir.
- Reel ve piyasa fiyatı olmak üzere iki çeşit fiyat vardır.
- Ücretler asgari geçime göre belirlenir.
- Para mübadele aracı olarak kullanılır (Smith, 1985: 336).

Smith büyüme teorisini, iş bölümü ve uzmanlaşma, ölçek ekonomileri, sermaye birikimi ve dış ticaret çerçevesinde oluşturmuştur. Adam Smith modelinde teorisinin temel unsurlarında sermaye birikimini baz alıp emeği ölçüt olarak görmesine rağmen emek, sermaye ve toprak olmak üzere üç üretim faktörünün varlığını kabul eder (Mahiroğulları, 2009: 17).

Yani Smith'in üretim fonksiyonu;

$Y = \text{Çıktı miktarı}, L = \text{İş gücü}, K = \text{Fiziksel sermaye ve } N = \text{Toprak olmak üzere},$

$Y = f(L, K, N)$ şeklindedir.

Söz konusu faktörlerden fiziksel sermaye, bir ulusun zenginlik kaynağı olarak tanımlanır. Fiziksel sermayeyi arttırmada iş bölümü önemli bir paya sahiptir. Smith ülkelerin dış ticaretinde sadece bir tarafın değil her iki tarafın çıkarının sağlanmasında iş bölümü ve uzmanlaşmanın önemine değinmiştir (Bilgin, 2012: 5).

Sermaye birikimi, üretimi arttırarak iş gücü ücretlerinin artmasına imkan verir. Şayet ücretlerdeki artış işçi sayısından fazlaysa bu ortalama ücretlerin yükseleceği anlamına gelir. Bunun sonucunda yaşanan nüfus artışını da işgücünün artmasını sağlayacaktır.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta sermaye birikimi artışı işgücü verimini de artacaktır ancak bu işgücü talebinde azalmaya yol açan bir etki olacak ve tekraren ücretler ve nüfus artış hızı düşecektir. Zaman içerisinde yine işgücü talebi artacak ve

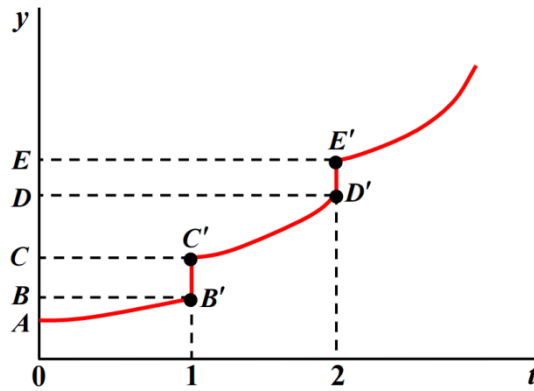
dolayısıyla nüfus artışı ve ücretler de yükselecektir. Emek talebine göre nüfus ve işgücü arzındaki iniş çıkışlar bu şekilde devamlılık gösterecektir.

Smith piyasaların zenginleşmesinde iş bölümünü insan doğasında bulunan mübadele eğilimine bağlamış ve serbest dış ticareti öne sürmüştür. Bu görüşüyle de ihracata ağırlık verip ithalatı yok sayan merkantalist sisteme karşı çıkarak mutlak üstünlükler teorisini ortaya çıkarmıştır.

Mutlak üstünlükler teorisinde malları mutlak maliyetlerinden diğer ülkelere göre daha aşağı fiyata satan ülke söz konusu malın üretiminde uzman olmalıdır. Bu malların ihracını yaparken, kendi ülkesinde üretimini pahalıya getirdiği ürünleri ithal etmelidir. Bir diğer ifadeyle emek verimi çok olan mallarda uzmanlaşarak, emek verimi az olan malların teminini başka ülkeden sağlamalıdır. Böylece ülkelerin refah düzeyleri artacaktır.

Smith'e göre yapılan işbölümü ürünlerin verimini artırarak maliyetleri azaltır. Emek üretiminde belirleyici unsur işbölümü ve uzmanlaşmadır. Çünkü işçilerin söz konusu malları üretmedeki kabiliyetleri hem zaman tasarrufu sağlar hem de kullanılan makinelerin korunup geliştirilmesine imkan verir (Ünüvar, 2008: 8).

Grafik 1: Smith'in Büyüme Teorisi

Kaynak: (<http://idari.cu.edu.tr/sanli/gelisme3.pdf>).

Grafikte bir ülke için y kişi başına geliri temsil etmektedir. A gelir seviyesinde zaman içinde yaşanan teknolojik gelişmelerle kırmızı şeritle gösterilen ekonomik büyüme çizgisi AB' boyunca artarak uzanır ve B noktasında ki gelir seviyesine ulaşır. Ülke ekonomisinde ani bir gelişme olduğu varsayımında yukarıda bahsedilen uzmanlaşma kavramı gereğince uzmanlaşmadaki artışla söz konusu ülke C gibi daha

yüksek bir gelir seviyesine gelir. Uzmanlaşmada yaşanan artış teknolojik gelişmeyi de tetikleyerek büyüme çizgisi daha da dik bir hal alır ve D noktası seviyesine gelir. Bu noktadan sonra eğer ekonomide yine bir değişiklik söz konusu olursa süreç tekrar ederek büyüme çizgisi yükselir. Grafikte görüldüğü üzere Smith'in büyüme yaklaşımında teknoloji ve uzmanlaşma birbirlerini etkilemektedirler. Ayrıca grafikteki sıçramalar düzenlidir ve devamlı yükseliş biçiminde seyretmektedir.

1.5.1.2. Ricardo'nun Büyüme Modeli

David Ricardo, Smith'in "Ulusların Zenginliği" kitabından sonra ekonomi ve politika dalında araştırmalara başlamış ve "Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri" adlı eserini yayınlamıştır. Ricardo kitabında daha ziyade değer kavramını ele almıştır. Ricardo değer tanımı malların üretiminde kullanılan emekle eşleştirmiştir.

"Emek Değer Teorisi" de denilen bu teori Karl Marx'ın artık değer kuramına da ışık tutmuştur. Ricardo daha çok milli gelirin dağılımını ve üretim faktörleri arasında paylarının neye göre belirlendiğini araştırmıştır. Milli gelirin dağılımında, işgücü, sermayedar ve toprak sahibi olarak üç farklı gelir grubunu ele almıştır (Bilen, 2010: 10).

Smith'e benze şekilde Ricardo da modelinde uzun vadede ekonomide yükselme ve durgunluk dönemlerine yer vermiştir.. Buna sebep olan üretim faktörlerinin milli gelirden aldığı payların değişimleridir. Yükselme aşamasında kar elde eden ekonomide tasarrufa bağlı sermaye birikimi fazla olacaktır. Sermaye birikiminin artması üretimi çoklaştıırken işgücü talebini de artıracaktır. Bu da kısa dönemde reel ücretlerin asgari ücretin üzerine çıkmasına neden olarak ürünlere olan talebi ve nüfusu artıracaktır. Ekonomi bu şekilde büyüme trendinde iken artan nüfusa bağlı olarak ihtiyaçlara cevap vermek için üretim teşvik edilir.

Ülke topraklarının verim miktarı sınırlı olduğu durumlarda, bu ihtiyaçlar doğrultusunda verimsiz olan alanlar da üretim alanına dahil edilecektir. Böylece daha az verimli topraklarda üretim yapılırken farklı maliyetler doğacağı için arazi sahiplerine ödenen kira bedelleri artacaktır. Uzun dönemde emek ve sermaye için azalan verimler yasası geçerli olduğundan aşırı karlar normal kara dönüşecektir. Kar oranlarındaki bu düşüş yatırımlara olumsuz etki edecek ve ekonomi durulma sürecine girecektir. Buna

bağlı ücretler de asgari geçim seviyeye inecek ve durgunluk dönemine giren ekonomide yenileme yatırımlarına gidildiği için ücretler asgari seviyedeysen nüfus azalmaya başlayacaktır (Berber, 2006: 60-63).

Ricardo'nun teorisi Smith'in mutlak üstünlükler teorisine benzer şekilde uluslararası ticaret konusunda geliştirdiği karşılaştırmalı üstünlükler teorisidir.

Bu teori bir ülke diğer ülkeye göre daha düşük maliyetle üretebildiği ürünlerde uzmanlaşarak o ürünlerin ihracatını yapmasını ve üretimini yurt içinde pahalıya mal ettiği ürünleri de daha uygun fiyatlarla bir başka ülkeden ithal etmesini öngörür.

Özetle klasik iktisat düşünürlerinden Smith, Ricardo ve Malthus klasik büyüme modellerinde ortak olarak ekonominin mutlak suretle durgunluk dönemi geçireceğini öngörmüş ve ekonomik büyümeyi sermaye birikimine bağlı olarak ele almışlardır.

1.5.2. Thomas Robert Malthus'un Büyüme Modeli

Robert Malthus 1798 yılında yayınladığı “Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme” adlı kitabında nüfus teorisini oluşturarak nüfusun sürekli artmasından kaynaklı ileride yaşanacak olan gıda yetersizliğine ve bunun sonunda yaşanacak olan refah sorununa değinmiştir.

Sanayi devriminin ilerleme kaydettiği yıllarda ulaşım, bankacılık, işletme organizasyonları ve kredi kurumları oluşturulmuştu. Teknolojide meydana gelen ilerlemeler sebebiyle hızla artan nüfusun istihdam alanı kısıtlanmış, işsizlik ve yoksulluk sorunlarıyla karşılaşmaya başlanmıştı.

Malthus modeline göre nüfus geometrik, gıda maddeleri de aritmetik diziyle artar. Yani şayet bir ekonomide gıda maddeleri nüfusa oranla daha yavaş artıyorsa tarım da azalan verimler kanunu geçerlidir (Malthus, 1798: 6).

Malthus'un modelinde öne çıkan bir başka konu ise reel gelirin toprak ve emek kullanılarak elde edilmesidir. Reel gelir emeğin yanında nüfusa göre de değişir çünkü toprak miktarı sabittir. Üretimde emek değişkenine göre azalan verimler yasası geçerlidir. Bu bağlamda teknoloji ve toprak miktarı sabitken, nüfusta ki artış milli geliri daha düşük bir oranda artıracaktır. Dolayısıyla kişi başına düşen gelir oranında da azalma olacaktır (Rashid, 1981: 60-75).

1.5.3. Marksist Büyüme Teorisi

Karl Marx'ın büyümeyi açıklamada klasik iktisat teorisinden daha genel bir teori oluşturma nedeni 19. Yüzyıl İngiltere'sinin kapitalist düzene geçiş aşamasında yaşadığı sıkıntılı dönemdir. Bu dönemde artık üretimde yoğun olarak makineler kullanılmaya başlanmıştır ancak sendikalar işçilerin sosyal haklarının ve yaşam koşullarının düzgünlüğü için henüz yeterli altyapı koşullarını sağlayamamışlardır. İşçi sınıfının sömürüldüğü fikriyle Marx, Das Kapital ve Communist Manifesto adlı eserlerinde hedef olarak emeğin yok sayıldığı kapitalist düzeni ele almış ve büyüme söz konusu dönemdeki gelişmeye yönelik sanayi hareketleri esnasında İngiliz kapitalizmi ve tam rekabet koşullarına göre incelemiştir.

Her ne kadar Marx'ın eserlerinde klasik iktisat düşüncesi eleştirilmiş olsa da Marksist teorinin temelini Ricardo modelinden aldığı artı değer kuramı kapsamına dayandığı görülür. Ayrıca Marx, modeli Ricardo'nun modeliyle benzer teoriyi kullanmasına rağmen uygulanan analiz ve çıkan sonuçlar bakımından farklılık gösterir (Kıraçlar, 2005: 35).

Modelin Ricardo modelinden farklılaşan kısmı büyüme teorisinde izlediği yoldur. Söz konusu modele göre bütün mallar için ortak unsur olan emek, her mala ödenen para malın niteliği bakımından farklı olması sebebiyle tek başına yetmediği için, başka bir ortak unsur bulmayı gerektirir. Burada emeğin verimlilik derecesi de dikkate alınmalıdır. Marksist görüşte üretimde emek, olması gerekenden daha çok değer yaratmaktadır.

Bu modelde Marx emek-değer teorisine yer vererek emek değerini üç bölüme ayırmaktadır. Bunlar sabit yani üretimde kullanılan sermaye, değişken yani emek girdisi yoğun sermaye ve artık değer yani üretimde kullanılan emek ve sermayenin ötesindeki aşırı değeri temsil eder. Artık değer var olduğu yerde emek girdisi değerinin daha altında ücretlendirilecektir.

Bu bağlamda emeğe olan talep azalacak ve girişimciler üretim sırası sayıca az ama verimi yüksek emekle çalışmak isteyeceklerdir. Bu da ekonomide işsizliği doğuracaktır. Marx bu durumu modelinde çalışan emek karı yükseltirken, sermayenin giderek daha az kişinin elinde birikeceği şeklinde ele alarak uzun dönemde talep

yetersizliğine bağlı ekonomik krizlerin yaşanabileceğini belirtmiştir (Yılmaz, 2005: 65).

Artık değerin miktarını ve oranını belirlemede işgücü uzunluğu, emeğin verimliliği ve reel ücretlerin oluşumunu sağlayan mal miktarları kullanılmıştır. Marx artık değerin var olmasını yalnızca emek faktörüne bağlamamıştır. Çünkü sayılan faktörlerden hepsi veya herhangi birisi artık değer oranını artırabilir ya da azaltabilir. Bir malın değer ölçütünün söz konusu malın üretiminde kullanılan emek ve zaman dinamikleri belirler. Bu bağlamda Marksist model için kapital yani sermaye birikimi büyümede belirleyicidir. Artık değerin elde edilmesi için kullanılan sermaye artışı, toplam üründen alınan girdi başına payların değişimine bağlıdır (Kamacı, 2012: 29).

Marx'ın modelinde artık değeri kar ve faiz temsil eder. Marx yukarıda da belirtildiği üzere modelde kullandığı sermaye değişkeni ile sabiti (hammadde) ve değişkeni (ücret ödemelerini) kastetmiştir. Modelin kar tanımlamasını matematiksel formülle ifade etmek gerekirse;

$$r = s / (v+c)$$

Burada: r, kar oranını, s, artık değeri ve v+c, sabit ve değişken sermaye değişkenin toplamını ifade eder.

Buradan hareketle;

$$s = y - (v+c)$$

y= toplam çıktı miktarı olmak üzere, artık değerin, toplam çıktı miktarıyla sabit ve değişken sermayenin toplamının farkına eşit olduğu söylenir.

Marx, kar formülünü oluştururken c/v oranına, yani sabit sermayenin değişken sermayeye bölünmesinden elde edilen katsayıya sermayenin organik bileşimi adını verir. Ayrıca karı denklemin hem payını hem de paydasını v' ye bölerek hesaplar.

$$r = (s / v) ((v + c)/v)$$

Eğer artı değer oranı yani s/v kar haddi ile pozitif ilişkiliyse sermayenin organik bileşimi yani c/v ile ilişkisi negatiftir. Eğer artı değer oranı sabitse, sermayenin organik bileşimi yükselme gösterirken kar hadleri azalacaktır (Tezel 1996: 178).

Özetle, sermayenin organik bileşiminin artması toplam hasıladaki emek payının azalmasına ve uzun vadede yaşanacak efektif talep yetersizliğine işaret eder. Marx, büyümenin kaynağını toplam üründen üretim faktörlerine düşen pay olarak belirlemiştir. Bu bağlamda büyüyen ekonomide ücretler sabit kalırken kar payı düşmektedir. Kar oranlarının kapitalist sistemde düşük olmasından dolayı büyümenin sınırlı olacağını düşünülür. Ancak, kapitalizmin sorunlu bir sistem olmasına rağmen, sürekli bir büyüme göstereceğini ve bunun da kapitalizmin sonunu getireceğini iddia etmiştir (Alkin, 1992: 48).

1.6. Keynesyen Büyüme Teorisi

20. yüzyılla beraber atlatılan dünya savaşları sonrasında Avrupa ve Amerika'nın yaşadığı ekonomik buhrana ilave olarak 1921 İngiltere krizi tüm dünyayı olumsuz yönde etkisi altına almıştır. Keynes 1936 yılında yayımladığı 'İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi' adlı eserinde bu dönemleri analiz edip klasik iktisat görüşüne karşı çıkmıştır ve farklı öngörülerden oluşan alternatif bir sistem geliştirmiştir.

Keynes, ekonominin arz yönüyle klasiklerden farklı olarak ekonomiye toplam harcamalar bazında bakmıştır. Ekonominin tam istihdama toplam harcamaların ve talebin uyarılmasıyla ulaşabileceğini öngörmüş ve devletin ekonomideki payına vurgu yapmıştır.

Klasik görüşte ekonomi her daim tam istihdamda olduğu için iradi işsizlik dışında çalışmak isteyen herkesin iş bulabileceği görüşü savunulmuştur. Keynes ise işsizliği devlet tarafından çözülecek bir sorun olarak görmektedir (Çetin, 2014: 27).

Keynesyen büyümeye göre ekonomiye devletin müdahale etmesi, talep yönlü ekonomide kaynakların etkin kullanılması, ekonomik büyüme ve adil gelir dağılıma bağlı olarak ekonomik istikrarın gerçekleşmesini sağlar. Bu bağlamda devlet ekonomide yönlendirici kararlar alma mercidir.

Aslında Keynes direkt olarak ekonomik büyüme için bir model öngörmemiş ve yaşanan ekonomik buhran sonrasında ekonominin nasıl toplanacağını üzerinde çalışmıştır. Keynes buhranın etkisinin azaltılmasında talebin artmasına bağlı gelir artışını önermiştir. Gelirde ki artış talep miktarı ve çarpan katsayısının çarpılmasıyla

elde edilir. Söz konusu katsayını belirlenmesi $\Delta C/\Delta Y$ ile hesaplanan tüketim meylidir (Dinler, 2000: 513).

İzleyen yıllarda Keynes fikirlerinin geliştirilmesiyle oluşturulan Keynes büyüme modelleri aşağıdaki gibidir.

1.6.1. Harrod Domar Büyüme Modeli

Harrod- Domar modeli Keynes'in düşüncesinden hareketle yatırımların talep ve üretim miktarını artırma yönlerinin beraber incelenmesinden, Roy Harrod (1939) ve Evsey Domar'ın (1948) tarafından meydana getirilmiştir. Bu modelde iki iktisatçının çalışmaları ve sonuçlarındaki benzerlikten ötürü iktisatçıların isimleriyle anılmaktadır. Söz konusu modelin teorisi Keynes'in kısa dönemde ele aldığı büyüme sorununa uzun dönemli ele alınmasıyla oluşturulmuştur (Teyyare, 2013: 134).

Modelin keynesyen büyüme modelinden esas ayrılığı kısa vadedeki statik dengesidir. Keynesyen model makroekonomik denge şartlarını sabit sermaye stoğunun iyi olmasına bağlar. Kısa dönemde denge gelir seviyesinde sadece planlanan net yatırım ve tasarrufu eşleştirir. Böylece sermaye stoğu net yatırımı denge düzeyinde devralarak marjinal verimliliği düşürür. Sermayenin marjinal ürünün düşük olması, yatırımın ve gelir düzeyinin daha düşük bir oranda gerçekleşmesi demektir.

Ancak böyle bir ikame oluşmasına gerek yoktur. Büyümeye orantılı olarak çıktı ve harcamalarda üretken kapasiteyle ilgili olan sermaye stoğudur. Sermaye stoğunun bir sınırı olduğu varsayımı altında, Domar büyümenin istikrarı sorununu çözerken gelir düzeyi değil de gelir büyüme hızını baz alır ve artan bir sermaye stoğunun tam kapasitede kullanılması gerektiğini vurgular (Hamberg, 1971: 3-4).

Genel teori itibariyle Keynes'in modeli kısa dönem sorunlarını ele alsa da dinamik büyüme teorisinin önemli olan faktörlerini de kapsamaktadır. Söz konusu faktörler birikim kaynağının temeli tasarruf ve yatırımdır. Keynes'e göre yatırım, gelirden bağımsız çalışarak talebi meydana getiren dönem dengesini belirlenmesinde kullanılan bir tür harcamadır. Bu özelliklerinin yanında yatırımlar, çıktı ve üretim kapasitesi için ilave bir faktör olduğundan üretim olanaklarını arttırıcı yönleri de vardır. Diğer bir yandan istikrarlı büyümenin sürdürülmesi için her yıl aynı oranda yatırım yapmak olanaksızdır. Örneğin n dönemdeki tam istihdam gelirinin bir sonraki

(n+1) dönemdeki tüm üretimi içine alacak kadar bir satın alma gücüne sahip olamayacağı açıktır. Büyümede ki dengeyi sağlamak için hem gelirin hem de yatırımların bir dönemden izleyen diğer döneme arış gösteren bir seyri olmalıdır (Kazgan, 2012: 230).

Harrod'un yoğunlaştığı konu da uzun dönemde söz konusu dengenin ve istikrarlı büyümenin gerçekleştirilmesi sorunsalıdır. Ekonomik büyüme yukarıda da bahsi geçtiği üzere yatırımların düzenli olarak yapılmasına ve bunun sonucu olarak üretim kapasite ve çıktı artışına bağlıdır. Sistemin düzgün şekilde ilerlemesi ise artan çıktı miktarına karşı yeterli talebin oluşmasıyla ilgilidir. Bu süreç hem arz-talep bakımından hem de yatırım-tasarruf bakımından dengenin oluşturulduğu bir büyüme sürecidir. Ayrıca emek piyasalarında istikrarlı şekilde arz-talep dengesi gerçekleşiyorsa makro değişkenler (emek arzı, üretim kapasitesi, istihdam, gelir seviyesi vb.) devamlı şekilde ve sabit olarak artarak ekonomini uzun dönem dengesine katlı sağlayacaktır (Şiriner, 2005: 165).

Harrod-Domar büyüme modelini genel şekilde formüllestirmek gerekirse modelin dayandığı iki varsayımdan ilkiyle başlanır:

$$\Delta Y = (1/v) \Delta K$$

$$v = \Delta K / \Delta Y$$

olmak üzere, $v = \Delta K / \Delta Y$ sermayenin hasılaya oranını temsil eder. Burada v değişkeni sermayenin etkinliğini göstermektedir.

İkinci varsayım; gelire bağlı olan sermaye birikimidir. Tasarruf değişkeni aşağıdaki gibi yazılır:

$$S = sY$$

s ile tanımlanan değişken tasarruf eğilimi temsil eder. İç tasarruflar sermaye birikimini finanse etmektedir. Bunu formüllestirilmesi şu şekilde gösterilebilir:

$$S = I = \Delta K$$

Bu değişkenleri birinci denklemde yerinde koyulduğunda:

$$v\Delta Y = SY$$

eşitliği elde edilir. Buradan hareketle büyüme oranı:

$$\Delta Y / Y = s / v$$

Şeklindeydir. Bu eşitlik, tasarruf oranının yüksek olması ve yatırımda üretkenliği artırarak daha yüksek oranlı bir büyümeye ulaşılacağını ifade eder. Buna ilaveten, sermaye çıktı oranının yüksek olması da büyümeyi azaltacaktır. Dolayısıyla veri büyüme hızını elde edebilmek için daha fazla yatırıma gerek duyulmaktadır. Bu bağlamda v değişkeninin değerinin düşük olması bir ülkedeki sermaye kullanımının etkin olduğunu göstermektedir (Kasliwal, 1994: 106-107).

Harrod büyümenin kaynaklarından şu şekilde bahsetmiştir:

$$Gw = n = s/v$$

Burada Gw = büyüme oranı, n = yıllık doğal nüfus artışı, s = marjinal tasarruf eğiliminin ve v = sermaye hasıla oranını olmak üzere; büyüme oranı yıllık doğal nüfus artışına, yıllık nüfus artışı da marjinal tasarruf eğilimin sermaye hasıla oranına bölümüne eşit olmalıdır. Ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için bu denklemin sağlanması gerekmektedir. Fakat söz konusu modelde nüfus artışı ile sermaye hasıla oranının birbiriyle bağımlı olmaması düşünülen büyüme oranına ulaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Domar modelinde ise ekonomi dışı kapalıdır. Modelin varsayımlarından olan dışı kapalı ekonomi ve ekonominin devlet harcamalarına yer vermemesinden dolayı üretim kapasitesini arttırması için özel sektör yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Üretimde ki artış eş zamanlı olarak yatırımı arttıracığından ve dolayısıyla gelir artışı yaşanacağından ekonomide bir gecikme söz konusu olmaz. Yani ekonomide tam istihdam geçerlidir. Bu model ekonomik büyümeyi yatırımların kapasite ve gelir arttırıcı etkileriyle ilişkilendirilmiştir. Ülkelerin sermayelerine yapılan her ilave stoklama net yatırımların bir sonucuyken, bir diğer sonucu da üretim kapasitesi arttırılarak ekonomik gelir yaratılmasıdır (Üzümcü, 2012: 156-157).

Özetle Harrod-domar modeli yatırımların üretim ve gelir artışı sağlaması üzerine kurulmuştur. Ayrıca ekonomik büyüme, büyümenin sermayeyle olan

ilişkisine göre incelendiği için daha ziyade gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler modele alınmıştır.

1.7. Neo- Klasik Büyüme Teorisi

Neo-klasik büyüme modelinin temelini ekonomik büyümenin tasarruflar ve sermaye birikimiyle olan ilişkisi incelenmesi oluşturur. Neo-klasik büyüme modeli esas olarak 1956 yılında Robert Solow'un yaptığı çalışmalara dayanır. Özellikle Harrod-Domar modelindeki büyümenin istikrarsız olarak öngörülmesi istikrarlı bir büyümenin nasıl sağlanacağına araştırılmasına yol açmıştır. Modelde çalışma alanı olan tasarruflar, sermaye birikimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler incelenirken Solow'un analizinden yola çıkılmıştır (Parasız, 1997: 73).

Modelde neden bazı ülkelerin zenginken bazılarının yoksul olduğunun cevabının sorgulanması bir başlangıç noktası olarak görülebilir. İlaveten Romer(1996) bu modelin, büyüme modellerinin açıklanmasında Solow modelinden yola çıkılmasının ve Solow modelinden ayrıldığı noktaları ortaya koyarken ekonomik büyüme olgusunun daha iyi anlaşılacağı için önem arz ettiğini ifade etmiştir.

Solow 'A Contribution to the Theory of Economic Growth' adlı çalışmasında yukarıda da değinildiği gibi Harrod- Domar modelinde ki dengesiz büyümenin şüpheli bir durum olduğunu ortaya koyar. Aslında Solow, Harrod- Domar modelindeki emek ve sermaye oranlarının sabit kabul edilmesi dışında kalan bütün varsayımları kabul eder (Solow, 1956: 66).

Modelin varsayımları şu şekilde sıralanır:

- Modeldeki varsayım tek ve homojen malın üretim ve tüketiminin gerçekleştiği bir ekonomidir. Söz konusu mal ülkenin GSYİH'sını da oluşturmaktadır.
- Buradan hareketle piyasada tek malın olması, modelde dış ticaretin olmadığını ve ekonominin dışa kapalı olduğu varsayımını ortaya koyar.
- Ekonomide tasarruf ve yatırımlar eşittir.
- Azalan verimler yasası geçerlidir.
- Modele göre teknoloji dışsal değişkendir. Maliyetsiz şekilde teknoloji kullanımı sağlanabilir.

- Ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getirili olarak kabul edilmiştir.
- Uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere oranla daha hızlı büyüyerek aralarındaki refah farkının giderilebileceği görüşünü varsaymaktadırlar.
- Ekonomi de büyüme dengeli olacaktır.

Solow modelinin formülleştirilmesinde üretim fonksiyonu ve sermaye birikimi eşitliği olarak iki denklem kullanılır. İlk olarak dört değişken içeren üretim fonksiyonu tanımlaması, Y çıktı, K fiziksel sermaye, L emek, A ise emeğin etkinliği ya da bilgi şeklinde yapılmıştır. Bu dört faktör t zamanında çıktı üretmek için beraber kullanılırlar.

($0 < \alpha < 1$) iken

$$Y = F(K, L) = K^\alpha L^{(1-\alpha)}$$

Bu fonksiyon ölçeğe göre sabit getiri varsayımında olan Cobb-Douglas üretim fonksiyonudur. Burada eşitliğin her iki tarafı L'ye bölündüğünde, emek başına çıktı $y = Y/L$ ve emek başına sermaye oranı $k = K/L$ şeklinde yazılır.

$$Y/L = K^\alpha L^{(1-\alpha)}/L$$

$$Y/L = (K/L)^\alpha$$

Olmak üzere $y = k^\alpha$ olur.

Solow büyüme modelinde kullanılan ikinci denklem ise sermaye birikimin büyüme üzerinde yarattığı etkidir. Neo-klasik büyüme modelinde emek ve sermaye oranlarının sabit olduğu durumun izah edilmesi bakımından önemlidir. Söz konusu denklem aşağıdaki gibidir:

$$\dot{K} = sY - dK$$

Burada s ile brüt yatırım miktarı ve d ile sermaye stoğu amortismanı ifade edilmektedir. Buradan hareketle işçi başına çıktı ve sermaye modellerinin denklemleri şu şekildedir:

$$y = k^{\alpha}$$

$$k = sy - (n+d)k$$

n nüfus artış hızı, s yatırım veya tasarruf oranını temsil eder, bu değişkenlerin büyümede ki hızı olan etkileri geçici olacak ve uzun dönemde artık büyüme üzerinde bir etkileri kalmayacaktır. Bu modelde ekonomi uzun dönemde sermayenin azalan getirisinden dolayı durgunlaşır.

Buradan hareketle işçi başına sermayenin durağan olma koşulu $k=0$ varsayımında sağlanmaktadır. İlk eşitlik ikinci denklemde yerine koyulursa:

$$K = sk^{\alpha} - (n+d)k$$

Şeklinde bir durağan durum elde edilmiş olur (Ateş ve Tuncer, 2001: 29-34).

Solow'a göre uzun dönemde ekonominin istikrarlı büyümesi, kişi başına düşen sermaye donanımının uzun dönemde dengeli dağılmasıyla mümkün olacaktır. Buradan hareketle teknolojinin sabit olduğu koşullar altında, ekonomik faktörlerce kişi başına sermaye donanımı belli bir seviyeye çekilecek ve o seviyede kalması sağlanacaktır. Ayrıca artan nüfusa göre kişi başına sermaye donanımının sabit kalmasının sağlanması da nüfus hızının sermaye miktarıyla eşit oranlı artmasıyla gerçekleşecektir.

Neo-klasik yaklaşım da daha ziyade gelişmiş ülkelerde teknolojik gelişmenin modelde yer almadığı durumda sermaye stoğunun artması, sermayenin marjinal verimliliğini azaltacağını ve nüfusun artışına bağlı olarak artan emeğin bunu ikame edeceğini düşünülmüştür. Uzun dönemde dengenin sağlanmasını ve ekonomide ki istikrarı sağlayacak olan dinamik işgücündeki artışlardır. Bu artışlar sonucunda sabit getiriye sahip durağan duruma ulaşılır (Tüylüoğlu, 2005: 26).

Teknolojik gelişmenin dışsal kabul edildiği Solow modeline teknolojinin dahil edilmesiyle üretim fonksiyonu:

$$(0 < \alpha < 1) \text{ iken}$$

$$Y = F(K, AL) = K^\alpha (AL)^{(1-\alpha)}$$

$$y = k^\alpha A^\alpha$$

Burada A ile temsil edilen teknolojide ki ilerlemeleri, sabit bir (g) oranda büyümesidir.

Teknolojinin modele dahil edildiği durağan durum aşağıdaki gibidir:

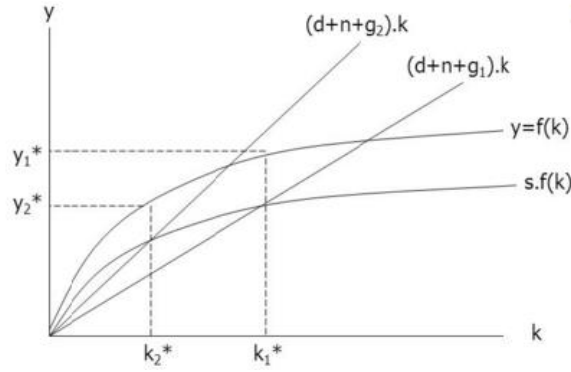
Üretim fonksiyonu için:

$$k = K/AL$$

$$k = k^\alpha$$

Sermaye birikimi gösterimi için:

$k = s y - (n+g+d) k$ şeklindedir. Grafiğe aktarmak gerekirse:

Grafik 2: Solow Modelinde Teknolojik Gelişme

Kaynak: Dulupçu ve Özkul, ss. 30.

Teknolojik gelişmenin modele dahil edildiği durumda emek başına çıktı oranı sabit olmamakla birlikte çıktı miktarını da teknolojiye gelişmeler belirlemektedir. Yani ekonomik büyüme oranındaki artış, teknolojik gelişme ve nüfus oranının toplamına eşittir. Solow'a göre gelişmemiş ülkeler teknolojik ilerlemeleri yakalayarak gelişmiş ülkelerin tasarruflarına yakın tasarruf oranları elde edebileceklerdir (Ünsal, 2004: 137).

Ayrıca sermayenin herhangi bir birimi belirli bir üretim kapasitesine sahiptir ve emek verilen bir tamamlayıcı gerektirir. Teknolojik ilerleme için sürekli sermaye mallarının daha yüksek işgücü gereksinimi olduğu varsayılır. Böylece sermayenin etkinlik sorunu ortadan kalkar çünkü brüt yatırımın temel etkisi sermaye stoğunu yenilemektedir. teknolojik ilerlemenin doğal bir sonucu olarakta reel ücretler yükselen bir trend izleyecektir (Tobin, 1971: 195).

Özetle neo-klasik modelde Cobb-Douglas üretim fonksiyonuyla uzun dönemli ve durağan durumda büyüme oranının sıfıra eşit olduğu sonucu elde edilir. Modele dışsal değişken olarak eklenen teknolojik ilerleme ise sermayenin marjinal veriminin azalmasını ve ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkileri kısmen giderebilir. Bu bağlamda modelde teknolojik gelişme değişkeninin olmasına bağlı olarak pozitif büyüme oranı sağlanabilmektedir. Bu esnada nüfus değişkeni de sabit bir hızla artmakta ve kişi başına düşen reel geliri belirlemektedir (Kibritçioğlu, 1998: 8).

1.8. İçsel Büyüme Teorisi

Ekonomik büyüme teorilerinin tarihsel gelişiminde, son dalga teorilerinde temel alınan kuramın ekonomik dinamiklerle etkileşim halinde olan ve ekonomik refahın belirlenmesinde devlet politikalarının etkili olduğu görüşüdür. Neo-klasik büyüme modelinde kullanılan üretim fonksiyonuna dayalı olarak bazı varsayımları değiştirilerek teknolojik gelişmenin modele dahil edilmesiyle teknolojinin büyümedeki önemi ispat edilmeye çalışılmıştır (Dinopoulos ve Şener, 2007: 7).

Ancak neo-klasik model büyüme sürecini çözümlemede her ne kadar önemli rol oynasa da yetersiz kalmış ve 1980’li yıllarda yerini içsel büyüme teorisi almıştır. Ölçeğe göre artan getiri ve teknolojik gelişmeleri içsel değişken olarak modele dahil eden içsel büyüme modellerinde, ekonomide durağan durumda da büyüme gözlemlenebileceğini vurgulanmıştır. Sırasıyla teknolojinin Ar-Ge ve beşeri sermaye vasıtasıyla içsel kılan büyüme teorilerinden, Romer(1990) , Grossman ve Helpman(1991) ve Aghon Howit(1992). Ayrıca Ar-Ge modeli olarak Romer(1986) ve Lucas(1988) bilgi yayılma modeli olarak araştırılmıştır (Genç ve Atasoy, 2008: 28).

İçsel büyüme modellerinde sermaye, bilgi kavramını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Neo-klasiklerin azalan verimleri benimsemelerine karşın sermayenin artan getirisini ve sürdürülebilirliğini savunmuşlardır. Neo-klasik modele dışsal olarak ilave edilen teknoloji, bu modelde içsel değişken olmuştur. Ayrıca neo-klasiklerin az gelişmiş ülkelerin teknolojik gelişmelerin takibini sağlayarak gelişmiş ülkelerle arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldıracak ‘Yakınsama Hipotezi’ nin içsel büyüme teorisinde gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır (Bayraktar, 2009: 45).

İçsel büyüme teorilerinde iki yaklaşım vardır. Bunlardan ilki Arrow’un ortaya koyduğu çalışmada üretimde artan getirinin gerçekleşmesinde tecrübe edinerek öğrenme yaklaşımıdır. Teoriye göre işçiler yaptıkları işte uzmanlaştıkça daha verimli ve artan getirili üretim fonksiyonu gerçekleştirecektir (Arrow, 1962: 609).

İkinci yaklaşım ise büyümenin kaynağını yenilik ve teknolojik ilerlemelerle açıklayan Schumperteci görüştür. Bu teori üzerine çalışan Romer(1990), Grossman ve Helpman(1991) ve Krugman(1994) ilk yaklaşımda teknolojik ilerlemelerin dışsal tutulmaya çalışıldığını düşünerek, bu modelle verimliliğin artmasında yeni düşünceler ve ürünler geliştiren Ar-Ge sektörünün varlığını ileri sürmüşlerdir. Ar-Ge faaliyetleri

özel sektör faaliyeti olarak modele dahil edildiği için teknolojik gelişmeler Ar-Ge faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde bir teşvik unsuru olmuşlardır (Türker, 2014: 3).

İçsel büyüme modelleriyle ortaya koyulan temel görüşün kabul görülme nedeni teknoloji faktörüne dayanmaktadır. Modele dahil olan bilgi ve teknolojik gelişme yapılan analizlerdeki girdi ve çıktıların farklı değişkenlerinin de dikkate alınmasını sağlamıştır.

İçsel büyüme teorilerinde, eğitim ve sağlık politikalarının yanında ülkelerin sosyal ve siyasi unsurlarının da büyüme üzerinde etken olacağı söylenebilir. Bu politikalara yapılan alt yapı yatırımları, beşeri sermayeyi meydana getirerek, Ar-Ge faaliyetlerini gerçekleştirir. Bu faaliyetlere bağlı olarak yeni ve daha etkin üretim teknikleriyle ürünlerin değişik tasarımları geliştirilerek ekonomik büyümeye katkı sağlanır (Birinci, 2015: 28).

İKİNCİ BÖLÜM

2. Türkiye’de Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi

İktisadi büyümenin düzeni ve istikrarı için iktisat biliminin ortaya çıkışından bu zamana kadar çeşitli araştırmalar ve farklı fikirler ortaya koyulmuştur. A. Smith ve D. Ricardo ile başlayan klasik görüş yazarları iş bölümü, uzmanlaşma ve serbest ticaret gibi kavramları ele alarak, serbest ticaretin ülkelerin refah seviyesini arttırabileceğine vurgu yapmışlardır.

Özellikle teknolojinin ilerlemesine ve küresel iletişim ağına bağlı olarak ülkelerin birbirleriyle olan ilişkileri daha kolay hale getirmiştir. Bu ilişkilerin en önemli kanallarından birisi olan dış ticaretle ülkelerin kendi piyasalarında üretimini gerçekleştiremedikleri mal ve hizmetlerin başka ülkelere temini sağlanmıştır (Korkmaz ve Aydın, 2015: 48).

Bu çerçevede önem kazanan sanayileşme için kullanılan iki strateji vardır. Bunlardan ilki dışa dönük politikalardır. Diğer de dışa açılmadan malların yurt içinde üretimini gerçekleştiren ithal ikameci politikalardır. Her ikisi de farklı politikalar gibi görünse de birbirlerini tanımlayıcı nitelikleri göz ardı edilememelidir (Uçan ve Koçak, 2014: 52).

Bu duruma Türkiye açısından bakıldığında zaman 1930-1980 yılları arasında kalan dönemde Türkiye’nin dış ticaret politikasının korumacı ve genelde içe dönük sanayileşmeyi destekleyici olduğu görülür.

Türkiye 1960 yılında yaşanan askeri darbenin ardından Türkiye ekonomisine getirilen planlama unsuruyla aynı yıl 91 sayılı kanun gereğince DPT beş yıllık bir kalkınma programı hazırlamıştır. BBYKP 1 Ocak 1963 itibariyle işleme koyulmuştur. Planın içeriğini 1930’lu yılların sanayi sektörlü planlarının geliştirilmiş kalkınma halidir.

Bu dönemlerde Türkiye ekonomisi sanayi anlamında yoğun şekilde yenilikler yaşamıştır. 1960-1979 yıllarında ekonomi içinde sanayi ve hizmet sektörünün payının fazlalığı dikkat çekmiştir. % 6 olarak gerçekleşen büyümenin kaynağını daha ziyade sanayi ve hizmetler oluşturmuştur. İBYKP döneminde ise sanayi sektörü belirleyici faktör olmuştur ve imalat sanayinin milli gelir içinde payı giderek artış göstermiştir.

Ekonomi artık tüketim malları yerine ara mallar üretmeye yönelmiş ve 1965 yılı itibariyle ekonomide sanayi sektörü baskın konuma gelmiştir (Bilgütay, 2011: 5).

Bu şekilde hızla artan ara malı üretimi için yapılan ithalat Türkiye'yi dışa bağlı bir hale getirmiştir. Özellikle 1970'li yıllarda bu sorun dış ticaret hadlerinin aleyhine ve devamlı değişim göstermiştir. Artan dış ticaret açığını kapatmak için yapılan %23 oranında ki devalüasyon sonrasında ihraç teşviki sağlanmış ve işçi kaynaklı döviz artışlarını yaşanmıştır.

Dış açığa ilaveten enflasyondaki aşırı artış ve tasarrufların yetersiz olmasına bağlı şekilde azalan yatırımlarla ödemeler bilançosu açığı giderek büyümüştür. Bunun üzerine yaşanan petrol krizlerinin de etkisiyle 1978 yılında Türkiye ekonomisi krize sürüklenmiştir. Tüm bunlardan dolayı 1979 yılında yeniden bir devalüasyona gidilmiştir (Dumlupınar, 2008: 86).

Fakat devalüasyondan sonra verilen dış kredilerle ithalat yeniden artış göstermeye başlamış ve tekrarlanan devalüasyon umulanın tersi yönünde dış ticaret açığı daha fazlaşmıştır (Demircioğlu, 2009: 90).

Bu bağlamda 1980 yılı Ocak ayında alınan 24 Ocak Kararları ile yeni bir istikrar programına adım atılmıştır. Bu program sadece istikrar politikası olmayarak yeni uygulamalara da zemin hazırlamıştır. Bu tarihten itibaren dış dünya ile entegre olmaya başlayan ekonomide ithal ikameci strateji terk edilerek ithalat üzerine koyulan sınırlandırma ve yasakların kaldırması süreci başlatılmıştır. Buna bağlı olarak da ihracatın artması hedeflenerek, ihracatı teşvik eden politikalara ağırlık verilmiştir. Her ne kadar sanayi sektörü için gerekli kaynak transferleri sağlanmış olsa da teşvik-koruma mekanizmasının bu sektörde ki kullanımı öncelikli olarak gerçekleştirilememiştir. İç piyasalara ve ithalata bağlı bir sanayi ekonomik gelişmelerin ithalata bağımlı olarak şekillenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye dışa açılmada ve ihracatı ilerletmede gecikmeye uğramıştır (Makaroğlu, 2006: 19).

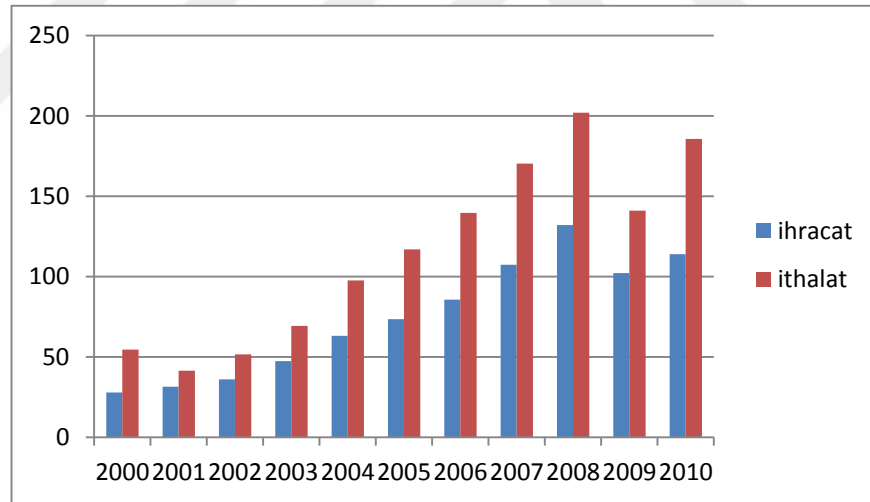
1990'lı yıllara gelindiğinde ise yıkılan Berlin Duvarı'nın etkisiyle ortaya çıkan küreselleşme olgusunun ekonomiye yansımaları Türkiye'nin ihracat performansını da düşmesine neden olmuştur. Bu dönemlerde yaşanan durgunluk ve Körfez Krizi gibi dış etmenlerle, ekonomide yüksek enflasyon sorunu yaşanmıştır. Ayrıca artan iç ve dış

borçlara ilave devlet borçlarıyla da Türkiye 1994 yılında ekonomik krize girmiştir. Kriz sonrası alınan 5 Nisan kararları gereğince ekonomik istikrarın sağlanması için alınan tedbirler ve yüksek oranlı devalüasyonla Türkiye'nin dış piyasalarda rekabet gücünü artmıştır (Özçalık, 2007: 46).

Ancak 90'lı yıllarda serbestleştirilen sermaye hesabı kamu açıklarının giderilmesinde kullanılmak istense de söz konusu açıkların yurt dışı piyasalarınca finanse edilmesi Türkiye'ye dışardan sermaye girişlerini arttırarak dış borçlar üzerinde arttırıcı bir etkiye sahip olmuştur.

Bir diğer yandan 2000 yılında talep artışlarının ithal malların satışıyla olan etkileşimi de dış ticaret açığını etkilemiştir. Bu dönemde ulusal paranın değerinin aşırı olması, enflasyon oranıyla döviz kurundaki artışın orantısız şekilde ilerlemesi ve döviz kurundaki artışın enflasyondan daha az olması gibi nedenler 2001 krizi yaşanmıştır. Bu süreçler için ihracat ve ithalat oranları bin dolar cinsinden aşağıdaki gibidir:

Grafik 3: İhracat ve İthalat Rakamları

Kaynak: DPT'nin temel ekonomik göstergelerinden derlenmiştir.

Krizden çıkmak için 2002 boyunca çaba sarfeden Türkiye ekonomisi, 2003 yılıyla beraber dış desteklerle toparlanma dönemine adım atmıştır. Yukarıda ki grafikte de görüldüğü üzere 2002 yılı itibariyle ihracat yükselişe geçmiştir. Bu yıllarda uygulamaya giren sıkı para ve maliye politikaları ile makroekonomik istikrar sağlanarak ekonominin üretken ve etkin bir yapıya ulaşması için yapısal yenilikler

uygulanmıştır. Uygulanan tedbirler sonuç vermiş ve Türkiye’de 2002-2007 yıllarında yüksek oranlı büyüme gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla enflasyon oranları düşmüş, ihracat ve üretimde artış yaşanmıştır. Büyüme dönemlerinde yapısal olarak cari açığın artmasına rağmen küresel likiditenin varlığından dolayı finansman sorunu yaşanmamıştır (Acar, 2013: 18).

2007 yılı ortalarına doğru ABD’de yaşanan konut piyasaları kaynaklı krizin kısa zamanda finansal alanda yarattığı olumsuz etkilerle 2008 yılında tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için daha derin etkiler yaratan 2008 finansal krizi sonrasında Türkiye ekonomisi de oldukça zor koşullara girmiştir. Kriz her ne kadar finansal kaynaklı da olsa sonuçları bütün sektörlerde kendini göstermiştir. Türkiye’de atlatılan 2001 krizi bu kriz sonrasında alınan tedbirler ve getirilen yenilikçi politikalar, 2008 krizinin atlatılmasında avantaj sağlamıştır. Bu dönemde ÖTV ve KDV indirimlerine gidilerek KOBİ’ler için vergi muafiyetleri getirilmiş ve vergi borçlarında taksitlendirme gibi ödeme kolaylıkları getirilmiştir (Göçer, 2012: 20).

2008 krizinden sonra, artış gösteren emtia fiyatları, talepte meydana gelen düşme ve piyasa koşullarının negatif yönde değişmesiyle stokların artması sonucunu doğurmuştur. 2009 yılında başlayan fiyatlardaki düşüş 2010 yılında girilen toparlanma süreciyle son bularak talep ve fiyat artışları ivme kazanmıştır (TOBB, 2014: 6).

2010 yılında ki iyileşmeler sayesinde izleyen yıllarda ihracat artışları gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye ekonomisinin en genel sorunu dış ticaret açığıdır. Her ne kadar açığın finanse ediliyor olması dış ticaret açığına bir çözüm olarak görünse de, bu çözüm şekli Türkiye’ye kısa vadeli sermaye akışlarının girmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye uluslararası pazarlara göre yüksek faiz oranına maruz kalmıştır.

Özetle Türkiye’nin büyüme sürecinde uygulanan dışa kapalı, korumacı politikalar 1960 yılından sonra yerini ithal ikameci politikalara bırakmıştır. Ancak 1974’de yaşanan petrol kriziyle bozulan dış ticaret hadleri sonrasında 1980 yılı Ocak ayı kararlarına göre dışa açık stratejiler benimsenerek liberal ekonomik politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

2.1.1. İthal İkameci Politikalar (1960-1980)

1950-1960 yıllarında benimsenen politikaların amacına uygun şekilde devletin ekonomi üzerindeki etkilerini sınırlandırmak için kalkınma planı düzenlemelerine gidilmemiştir. Ancak 1950'li yılların sonlarına gelindiğinde düşüşe geçen ekonomik göstergeler ve dış borçları ödeme sorunları artık ekonomide planlı bir döneme geçilmesinin zorunlu hale geldiğini doğrular nitelikte olmuştur. Bu dönemde yaşanan yüksek enflasyon sonrasında ekonominin istikrar politikasının sağlanması ya sermaye kullanımını serbestleştirerek ya da sermaye kullanımını planlı bir hale getirerek belirsizliği engellemek şeklinde olacaktır. Dönemde yaşanan olumsuzluklar planlı sermaye kullanımının tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda devletin ekonomideki etkinliğini arttırmak üzere DPT kurulmuştur (Takım, 2011: 156).

Sonrasında demokratik yollarla, yurt içi tasarrufu ve yatırımları toplumun yararları gözetilerek, ekonomik ve sosyal kalkınmada istikrarı sağlamak amacıyla BBYKP hazırlanmıştır. 21 Kasım 1962 tarihinde meclis onayından geçen plan 1 Ocak 1963 tarihiyle yürürlüğe girmiştir.

1963-1967 yılları arasında uygulanan BBYKP, politik ve iktisadi bunalımın ardından hazırlanmasından dolayı planda istikrarlı ve dengeli bir büyüme yaklaşımı izlenmiştir. Bu planda amaçlanan Türkiye'de kalkınmayı gerçekleştirmek için her alanda yeterli sayıda ve nitelikte bilim adamının yetiştirilmesi, büyüme hızı oranının %7 olması ve dış borç ve istihdam sorununun adil şekilde gerçekleştirilmesidir. Ayrıca 1960'lı yıllarda ithal ikamesinde sağlanan artışa rağmen ihracatın artmadığı yaşanmadığı ve ekonominin iç taleple kalkındığı görülmektedir (Özeren, 2013: 19).

1968 yılına gelindiğinde, bu dönemde uygulanan İBYKP 1968-1972 yıllarını kapsamıştır. Bu planla hedeflenen hızlı ve istikrarlı bir kalkınmadır. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için geleneksel tarım yöntemleri yanında köklü ekonomik reformlar da amaçlamıştır. İstihdam imkanları için ise tarım sektöründe fazla olan işgücünün başka alanlara transferiyle tecrübeli işgücünün artışı hedeflenmiştir. Bu planla, uzun vadede ekonomideki dışa bağımlılık ve ödemeler dengesi problemlerinin ortadan kaldırılmasında sanayinin gelişimi ve kalkınma faaliyetlerine hız verilecektir⁹.

⁹ DPT, İkinci Beş Yıllık .Kalkınma Planı (1968-1973), ss.2.

1973-1977 dönemlerini kapsayan ÜBYKP kapsamında, diğer iki planla hedeflenen ancak tam olarak gerçekleştirilemeyen ithal ikameye dayalı politikanın ara ve yatırım malları üretimi aşamasında yeterli olamamasına yönelik politikalar geliştirilmiştir. Planda, daha ziyade ara malı üretiminde fayda sağlayacak sanayi gelişimi hedef alınmıştır. Bu dönemde sanayi sektörü için hedeflenen rakamın %11,4 olmasına rağmen bu oran %9,9 olarak gerçekleşmiştir.

Planlı dönemlerde gerçekleşen ihracatın sektörel dağılımı milyon dolar cinsinden aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: İhracatın Sektörel Dağılımı

Kalemler	1963-1967	1968-1972	1973-1977
Toplam İhracat	2255,4	3048,3	8420,8
Tarım Ürünleri (%)	79,3	74,2	60,1
Maden Ürünleri (%)	4	5,9	5,6
Sanayi ürünleri (%)	16,7	19,7	34,2

Kaynak: (<http://www.ekodialog.com/Konular/turkiye-ekonomisi-1960-1980- donemi ihracati.html>).

Tabloda da görüldüğü üzere ihracatta tarım ürünlerinin payı en fazladır ancak, plan dönemlerinde sanayi üretimine önem verilmesinden dolayı sanayinin, ihracat içindeki payı giderek artmıştır.

Alınan tedbirlerin yeterli gelmemesiyle 1970’li yılların sonlarına doğru Türkiye’de yeniden bir ödemeler dengesi bunalımı yaşanmıştır. Çünkü ekonomide ki üretimin ara malı ithalatına bağlı şekilde sağlanması, ihracatın güçsüzlüğü ve ekonomide ki döviz temini güçlüğü Türkiye’yi bu dönemde krize doğru sürüklemiştir.

İç ve dış faktörlerden kaynaklı kriz ortamı, 1974’de ki petrol krizi ve batıda yaşanan yüksek enflasyonla beraber dış ticaret hadlerini olumsuz yönde etkileyerek, cari dengedeki açıkları artırmıştır. Bu dönemde uygulanan kur politikalarıyla aşırı değerlenen Türk Lirası ve bozulan dengelerin düzenlenmesine yönelik ithalat kontrolleri artırılmış. Uygulanan dışa kapalı politikalara rağmen dünya genelinde yaşanan krizlerden Türkiye de payını almıştır (Kaçmaz, 2014: 16).

1960-1970 yılları arasında yapılan yatırımlar genellikle özel sektörün ara malı ihtiyacı için yapılmıştır. Bu dönemde sanayinin gelişmesi amacıyla yürütülen alt yapı yatırımlarının denetlenmesi devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Tüketim mallarının yurt içindeki üretimde ihtiyaç duyulan hammadde ve teknoloji dış piyasalardan temin edilmiştir. Bunun için yurt içi piyasaları korumada uygulanan çeşitli ithalat kısıtlamaları, gerekli transferlerin temini için ithalatta vergi indirimi gibi çeşitli teşvik edici kolaylıklarla gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda hakim olan ithal ikameci sanayileşmede tüketim mallarının ithalatı kısıtlanarak, ithalat miktarı azalmış olsa da teknolojik transferlerle yatırım malı ithalatının artmasını sağlamıştır.

Türkiye'nin bu dönemdeki dış ticaret değerleri aşağıdaki tabloda yer almıştır:

Tablo 4: 1960-1980 Yılı Dış Ticaret İstatistikleri

Yıllar	GSYİH*	İhracat (milyon\$)	İthalat (milyon\$)	Dış Tic. Açığı (milyon\$)
1960	71,391	320,731	468,186	147,455
1961	72,619	346,740	507,205	-160,465
1962	77,030	381,197	619,447	-238,250
1963	84,291	368,087	687,616	-319,529
1964	88,782	410,771	537,229	-126,458
1965	90,078	463,738	571,953	-108,215
1966	100,629	490,508	718,269	-227,761
1967	105,159	522,334	684,669	-162,335
1968	31,425,049	496,419	763,659	-267,240
1969	32,707,548	536,834	801,236	-264,403
1970	33,765,132	588,476	947,604	-359,128
1971	35,644,700	676,602	1,170,840	-494,239
1972	38,291,639	884,969	1,562,550	-677,581
1973	39,540,780	1,317,083	2,086,216	-769,133
1974	41,752,876	1,532,182	3,777,501	-2,245,319
1975	44,748,268	1,401,075	4,738,558	-3,337,483
1976	49,429,503	1,960,214	5,128,647	-3,168,433
1977	51,113,551	1,753,026	5,796,278	-4,043,252
1978	51,881,586	2,288,163	4,599,028	-2,310,862
1979	51,557,767	2,261,195	5,069,432	-2,808,236
1980	50,295,991	2,910,122	7,909,364	-4,999,242

Kaynak:*Milyon TL cinsinden 1960-1967 yılları arası 1988 yılı baz alınarak, 1968-1979 yılları arası 1987 yılı baz alınarak TÜİK'in veri tabanından derlenmiştir.

Yukarıda ki tabloda görüldüğü üzere dış ticaret 1964-1980 yılları arasında sürekli açık vermiştir. Ayrıca 1964 yılında %76,5 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılına gelindiğinde %36,8 oranına düşmüştür. Bu gerilemenin sebebi ithal ikameci süreçte ithal girdilerin zamanla artması ihracata değil de iç talebin karşılanmasına kaynaklık etmesindendir. Bu durum üretimi de olumsuz etkilemiş ve Türkiye'nin ağırlıklı yöneldiği sektör ara malı üreten ve temel sanayilerin yurt içi ikameleri olmuştur. Her ne kadar koyulan kısıtlamalarla yurt içi üretim korunmak istense de ekonomi 1977'den itibaren döviz kıtlığı yaşamıştır (Savrul, vd., 2013: 68).

2.1.2. Liberal Dış Ticaret Dönemi (1980-2015)

1960'lı yıllarda uygulanmaya başlayan kalkınma planlarıyla ihracat sektörünün revize edilmesi amaçlansa da 1970'lerde tarım sektörünün toplam

ihracatta ki payı %80 oranında gerçekleşmiştir. Bu dönemler de ihracatın yapısal değişiminin yavaş şekilde sağlanma nedeni yaşanan petrol krizi, döviz şoklarıyla dengesizleşen mali denge ve artan dış borçlardır. Türkiye’de 1980’li yıllarda gelindiğinde rakibi olan, İtalya, Güney Kore ve Yunanistan gibi ülkelere oranla dış ticaret alanında gerilerde olduğu görülmektedir (Babacan, 2012: 46).

Bu dönemde Türkiye’nin borçları aşağıda ki gibidir:

Tablo 5: Türkiye’de Dış Borç Stoğu (1970-1979)

Yıllar	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Döviz Borcu (milyon \$)	1,920	2,210	2,300	2.654	2.901	3,012	3,822	4,410	6,126	9,270
TL Borcu (milyon\$)	4,173	3,846	3,740	3,638	3,427	3,412	3,412	3,545	3,973	4,875

Kaynak:Dönek,ss.178,(https://www.academia.edu/12637136/T%C3%9CRK%C4%B0YEN%C4%B0N_DI%C5%9E_BOR%C3%87_SORUNU_VE_1980_SONRAS%C4%B1_BOYUTLARI).

Bu bağlamda uygulanan müdahaleci politikanın sürdürülemezliği anlaşılarak gelişmekte olan birçok ülkede serbest dış ticaret politikaları uygulamalarına geçilmeye başlanmıştır. Bunlara örnek olarak ithal ikame stratejisi izleyen Latin Amerika ülkelerinde görülen düşüş karşısında ihracata dayalı büyüme politikalarını benimseyen bazı Asya ülkelerinin (Honk Kong, Güney Kore, Singapur ve Tatvan gibi) gösterdikleri ekonomik gelişme, gelişmekte olan diğer çoğu ülkelerde de politika değişikliğine gidilmesine yol açmıştır. Türkiye’de 1980 yılına kadar uyguladığı sıkı politikalar ve gümrük sınırlarını terk ederek ihracata dayalı ve serbest ticaret şartlarında, karşılaştırmalı olarak üstün olduğu malların üretimini yapmaya yönelmiştir. Bunun gerçekleşmesi, gelişen ya da gelişme potansiyeline sahip sanayilere ağırlık vererek, ekonominin dış ticaretle olan bağlarını güçlendirecek bir rejim izlenmesi ve ülke içi kaynak temininin ithal ikameci politikada olduğu gibi sadece yurt içi talep değil de uluslararası talebe göre belirlenmesine bağlıdır (Yavuz, 2011: 2).

Türkiye 1980 yılının Ocak ayından aldığı 24 Ocak kararlarıyla dışa açık ve ihracata yönelik politika gereğince esnek kur politikasına geçmiş ve Türk Lirasını yüksek oranlı bir şekilde ABD dolarına devalüe etmiştir. Ayrıca ihraç ürünlerinde

uygulanan teşvik politikalarıyla dış ticaret açığını ihracatla kapatmaya çalışmıştır. 24 Ocak kararları aşağıdaki amaçlar doğrultusunda düzenlenmiştir:

- Ülkedeki mal yetersizliğinin karşılanması.
- Enflasyonu minimize etmek.
- İhracatı arttırmak, dış açığı azaltmak.
- Büyümei artırmak ve istikrarlı hale getirmek.
- Ekonomiyi canlandırmak ve faiz oranlarının belirlenmesinde serbestlik sağlamak.
- Ulusal paranın değerini düşürerek ihracat gelirlerini yükseltmek.
- Devlet harcamalarını azaltarak bütçe açıklarını finanse etmek.
- Esnek kur uygulamasına geçilmesi.
- Fiyat kontrolleri ve sübvansiyonları asgari düzeye indirmek.
- İhracata teşvik edici, vergi indirimi ve ihracatçılara uygun kredi verilmesi gibi faaliyetlerde bulunmak (Yürekli, 2004: 128).

Dışa açılma sürecinin başlamasıyla toplam ihracatta sanayi mallarının üretim payı da yükselme göstermiştir. Dış pazarlardan elde edilen yeni kredilerle dış ticaret açıkları finanse edilmeye çalışılmıştır. Ancak 1981 tarihinde yapılan liberalizasyonun ardından ithalat oranları hızla arttığı için dış açık büyümüştür. Yine bu dönemlerde ekonomideki kapasite kullanımı yükseltilerek enerji sıkıntısı giderilmeye çalışılmıştır. 1983 yılında hükümetin değişmesiyle ekonomik politikalarda liberalleşme süreci hız kazanarak miktar kısıtlamalarının yerini tarife uygulamaları olarak koruma oranları düşürülmüştür. İhracat politikalarına bakıldığında ise lisans vb. uygulamalar terk edilerek ihracat serbestleştirilmiş ve ihracatçılara ihracat kredileri gibi parasal teşvikler sağlanmıştır (Saçık, 2009: 3).

Bu dönemlerde yeni dış ticaret politikaları ve dış ticaretteki serbestleşme adımları sonucunda büyüme üzerine etkileri bakımından tarım, sanayi ve hizmet sektörleri de olumlu yönde etkilenmişlerdir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise 1994 ve 1999'da yaşanan kriz dönemleri dışında büyüme oranlarında artış olmuş. Söz konusu dönemler için ekonomik göstergeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: 1980-2000 Yılı Dış Ticaret İstatistikleri

Yıllar	İhracat (000\$)	İthalat (000\$)	Dış Tic. Açığı (000\$)	İhracatın GSYİH payı (%)	İthalatın GSYİH payı (%)
1980	2,910	7,909	-4,999	4,3	11,3
1981	4,703	8,933	-4,230	6,6	12,5
1982	5,746	8,843	-3,097	8,9	13,7
1983	5,728	9,235	-3,507	9,5	14,8
1984	7,134	10,757	-3,623	12,1	17,7
1985	7,958	11,343	-3,385	11,9	16,6
1986	7,457	11,105	-3,648	9,9	14,5
1987	10,190	14,158	-3,968	11,9	16,1
1988	11,622	14,135	-2,713	12,9	15,8
1989	11,625	15,792	-4,167	10,8	14,5
1990	12,959	22,302	-9,343	8,6	14,6
1991	13,594	21,047	-7,454	9,1	13,8
1992	14,719	22,870	-8,151	9,4	14,2
1993	15,348	29,429	-14,081	8,7	16,2
1994	18,105	23,270	-5,165	13,9	17,7
1995	21,636	35,708	-14,075	12,9	20,8
1996	23,224	43,625	-20,400	12,9	23,6
1997	26,245	48,583	-22,338	13,6	25
1998	26,881	45,921	-19,040	13,1	22,3
1999	26,587	40,671	-14,084	14,4	21,0
2000	27,775	54,503	-26,728	13,8	27,1

Kaynak: Hepaktan, 2008 ss. 10.

Tabloda görüldüğü gibi 1980 yılında kaydedilen 2,910 milyon dolarlı ihracat 2000 yılına gelindiğinde yaklaşık on katı yükselerek 27,775 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yükselmeler ithalat da görülmüştür. Dolayısıyla bu yıllar için dış ticaretin hacminin arttığını söylemek mümkündür.

Ekonomide ki dış ticaretin gelişiminin gösterilmesinde önemli olan ölçütlerden biriside toplam GSYİH içindeki sektörlerin paylarıdır. Rakamlara bakıldığında zaman bu oranlar ihracat ve ithalat için iniş çıkışlı bir seyir izlemektedir. Ürün kompozisyonunda ise rakamlar 1980 yılı için ihracatın sektörel payları tarım için 1629,2 milyon dolar, sanayi için de 1064,8 milyon dolar olarak gerçekleşirken, 1990 yılına gelindiğinde tarımın toplam ihracatta ki payı 2249,1 milyon dolara ve sanayinin payı ise 10348,6

milyon dolara yükselmiştir. 2000 yılında ise bu rakamlar tarım için 1659,1 milyon dolar ve sanayi için 25517,5 milyon dolar kadardır.

Genel olarak 1980-1990 yılları arasında uygulanan ihracata dayalı büyüme modeli gelişmekte olan ülkelerin avantajına olmuştur. 1980 yılında dünya ihracatında tarımsal ürünlerin ticareti %15 iken bu rakamın 1990 'lı yıllarda %12 olmasına karşın bu oranlar Türkiye için sırasıyla %65 ve %18 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüş dünya ortalamasına göre yüksek oranlı olduğu için bu her ne kadar bir başarıymış gibi görünse de bu ilerlemeler dış ticarete bağlı sanayileşmeden değil de dış ticaretin aktifliğinden dolayı eksik kapasitelerin kullanımıyla ilgilidir (Batmaz, 2012: 38).

Bu dönemde yabancı sermaye akımlarının Merkez Bankası'nın kontrolünden çıkmasıyla, ulusal tasarruf oranı düşerek tüketim ve ithalat oranları artmaya başlamıştır. Gelir dağılımındaki dengesizlik ve piyasalarda kredi temini bunalımıyla kriz ortamı oluşmaya başlamış ve 1994 yılında Türkiye'de kriz yaşanmıştır. 1994 krizi ayrıca yüksek kamu açıklarına ilave olarak yurt içi piyasalarda da yüksek enflasyona ve faiz artışlarına neden olmuştur (Ardıç, 2004: 98)

2000'li yıllarda hala enflasyon sorununu yaşayan Türkiye bu sorunu çözemeyen az ülkelerden birisi olmuştur. Enflasyon indirimini sağlamak için gidilen, dalgalı kur rejiminde enflasyon hedeflemesi önem kazanmıştı. Bu doğrultuda yapılması gereken enflasyon hedeflemesinin öngördüğü doğrultuda geleceğe yönelik fiyat- ücret endekslemesinin sağlanmasıdır.

2001 yılı şubat ayında finansal krizle beraber beklenmeyen ölçüde daralan ekonomi ve büyük oranlı sermaye çıkışlarının etkilerini giderebilmek için geniş ölçekli uluslararası destek alınmıştır (Celasun, 2002: 1).

1994 ve 2001 krizlerinin nedeni Türkiye de ki finansal bunalımlardı. 1994 krizi sonrası alınan 5 Nisan kararlarının yeterli olmamasının akabinde yaşanan 1998 Asya krizinin Rusya'ya atlamasıyla Türkiye'nin dış ticaretinin darbe almıştır. Daha sonrasında ise 1999 yılında yaşanan Marmara Depremiyle daha da güçsüzleşen ekonomi 2000 yılında yürürlüğe soktuğu 'Enflasyon Düşürme Programı' ile de istenilen başarıyı elde edememiş ve ardı ardına 2000 ve 2001 krizleri yaşanmıştır. Bunun sonucunda IMF ve Dünya Bankası'nın da desteklediği 'Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' 14 Nisan tarihi uygulamaya başlanmıştır (Turan, 2005: 1).

2001 sonrası Türkiye’de GSYİH ve büyüme hızları aşağıda ki gibidir:

Tablo 7: GSYİH Büyüm Hızları ve Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2015)

Yıllar	GSYİH (000TL)	Büyüme Oranı (%)	İhracat (000 \$)	İthalat (000 \$)	İhr./İth. Karş.Oranı (%)
2001	28,309,352	-5,7	31,334,216	41,399,083	75,5
2002	75,519,831	6,2	36,059,089	51,553,797	69,9
2003	76,338,193	5,3	47,252,836	69,339,692	68,1
2004	83,485,591	9,4	63,167,153	97,539,766	64,8
2005	90,449,731	8,4	73,476,408	116,774,151	62,9
2006	96,738,320	6,9	85,534,676	139,576,174	61,3
2007	101,254,625	4,7	107,271,750	170,062,715	63,1
2008	101,921,730	0,7	132,027,196	201,963,574	65,4
2009	97,003,114	-4,8	102,142,613	140,928,421	72,5
2010	105,885,644	9,2	113,883,219	185,544,332	61,4
2011	115,174,724	8,8	134,906,869	240,841,676	56
2012	117,625,021	2,1	152,461,737	236,545,141	64,5
2013	122,556,461	4,2	151,802,637	251,661,250	60,3
2014	126,257,811	3	157,610,158	242,177,117	65,1
2015	131,289,008	4	143,861,522	207,206,813	69,4

Kaynak: TUIK, (<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>).

Türkiye ekonomisi 2001 yılında yaşadığı krizin ardından bir başka krizi de 2008 yılında yaşamıştır. ABD kaynaklı 2007-2008 Küresel Mali Kriz olarak atlatılan bu krizden sonra ihracatın ithalatı karşılama oranı artmaya başlamıştır. 1980-1990 arası yıllarında büyüme oranı ortalama %5,2 iken bu oran 1998-2012 yıllarında %3,8 olmuştur.

2002-2007 yılları arasına girilen büyüme trendiyle Türk ekonomisi bu dönemlerde yıllık ortalama olarak büyümesini %6,8 oranında gerçekleştirmiştir. Ancak 2007 yılının Ağustos ayında ABD konut piyasalarında yaşanan finansal kriz 2008 yılı son çeyreğiyle beraber ekonomik krize dönerek Türkiye’yi de diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi etkisi altına almıştır.

Dolayısıyla 2009 ilk çeyreğe kadar Türkiye’nin büyüme rakamları eksiye düşmüş ve söz konusu dönemlerde resesyon yaşanmıştır. GSYİH bir yılda %8,4 oranında azalış gösterirken, Türkiye bu yıllarda yaklaşık %6 oranında küçülmüştür.

2010 ve 2011 yılları arasında toparlanma dönemine giren Türkiye’nin büyüme oranı yeniden artarak %9 seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisi

yaklaşık 114 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Bu değerin krizden önceki değerinden daha düşük olmasının ABD ülkelerinde yaşanan borç krizine bağlamak mümkündür. Yine aynı yıl geniş ekonomik mal grupları sınıflamasına göre gruplarının ihracat içindeki payları; ara mallar 56,362 milyon dolar ve ara mallar 11,774 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca sermaye malı ithalatı 2009 yılına oranla 2010 yılında %34,3'lük bir artış göstererek 28,820 milyon dolara, ara malı ithalatı da %32 oranında artarak 24,734 milyon dolara ulaşmıştır (TOBB, 2010: 103-104).

2011 yılının başlarında büyüme ivmesi biraz yavaşlasa da ikinci çeyrekte itibaren artışa geçerek, üçüncü çeyrekte kaydedilen %8,2'lik büyüme hızı oranıyla o yıl dünyada, Çin'den sonra en hızlı büyüyen ikinci ülke olmuştur. Yaşanan büyüme üzerinde ekonomide ki tüm sektörlerde gösterilen canlılıkla beraber yatırım ve tüketim oranları da önemli ölçüde rol oynamıştır. Ayrıca kriz ortamından çıkışta özel sektöre sağlanan teşviklerle özel sektörde gözle görülür bir gelişme gerçekleşmiştir (SETA, 2010: 107).

2012 yılına gelindiğinde ihracat ve ithalat rakamları artarak bir önceki yıla göre ihracatın ithalatı karşılama oranı 8 puanlık bir artışla %64,5' e yükselmiştir ve dış ticaret hacmi bu yıl için 357,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2013 yılına gelindiğinde TUIK verilerine göre 2012 yılı Ocak ayını göre ihracat %11,2 oranında artarak 11,509 milyon dolar, ithalat da %7,6 oranında artarak 18,800 milyon dolar olmuştur ve Türkiye %4 oranında büyümüştür. Bu yılın son çeyreğinde, yurtiçi talepte ve tüketim harcamalarında yaşanan artış büyümeye önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

2014 yılında yurt içi talepte yaşanan durgunluk dış ticaret verileri üzerinde de etkisini sürdürmüş ve şubat ayına gelindiğinde ihracat 13,2 milyar dolar, ithalatta 18,3 milyar dolar olmuştur. Bu bağlamda dış açık yıllık bazda daralarak 5,1 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Daralan dış açığa göre ihracatın ithalatı karşılama oranı 2014 sonunda %65,1 olarak gerçekleşmiştir.

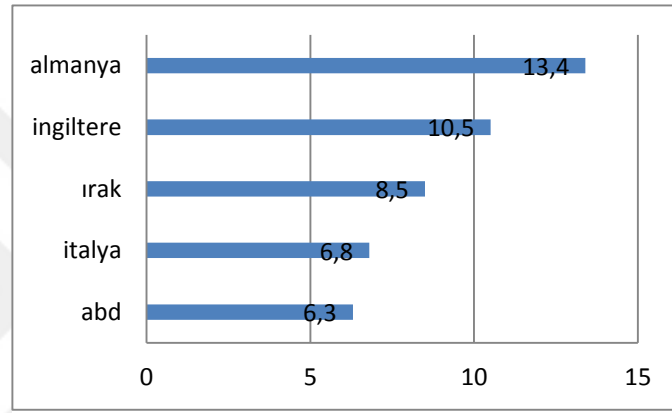
Son dönemlerde dış ticaret üzerinde etkili olan altın ticareti 2014 yılında dış açığın finansmanına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. 2013 yılında aylık ortalama 279 milyon dolar olan altın ihracatı ve 1,3 milyar olan altın ithalatı, 2014 Şubat ayında 797

milyon dolar altın ihracatı ve 209 milyon dolar altın ithalatı şeklinde gerçekleşmiştir (İş Bankası Yayınları, 2014: 1).

Ancak dikkat çeken bir nokta son üç yılda ki büyüme oranlarının yavaşlamasıdır. 2012 yılında %2,1 olan büyümenin seyri 2013 yılında %4,2 2014 yılında ise %3 oranında gerçekleşmiştir.

TÜİK verilerine göre düzenlenen grafikte 2015 yılı itibariyle Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 5 ülke milyar dolar cinsinden aşağıdaki gibidir.

Grafik 4: En Çok İhracat Yapılan Ülkeler

Tabloda da görüldüğü gibi Türkiye'nin ihracatında ilk sırayı 13,4 milyar dolarla Almanya almaktadır. Bunun temelinde Almanya ile olan geçmiş ilişkiler ve orada yaşayan Türk vatandaşların etkisi vardır. Diğer oranlar ise İtalya 6, 8 milyar dolar, Irak 8,5 milyar dolar, İngiltere 10,5 milyar dolardır.

Türkiye'nin ihracatına GEG sınıflamasına göre bakıldığında, aşağıdaki tabloda da yer verildiği gibi, ara mallar ve tüketim malları geniş yer tutmaktadır. Bunun nedeni Türkiye'de ihracata konu olan malların büyük kısmının hammadde yani ara malı ithalatıyla sağlanıyor olmasıdır.

Tablo 8: İhracat Rakamları (GEG Sınıflaması)

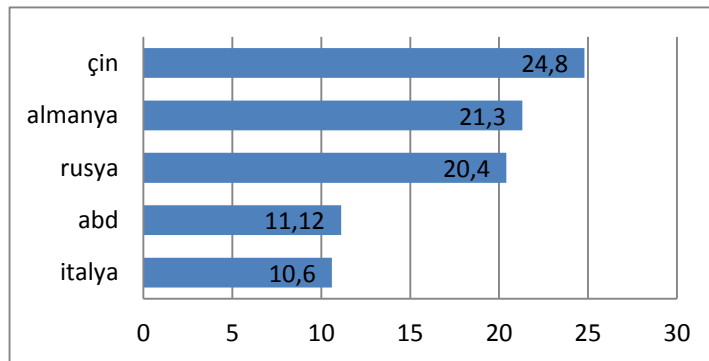
Sektör Adı	2014	2015	Değişim (%)	2015 Ocak	2016 Ocak	Değişim (%)
Sermaye Malları	16,107	15,402	-4,38	1,131	1,087	-3,89
Hammadde (Ara) Mallar	75,171	68,476	-8,91	6,147	4,425	-28,01
Tüketim Malları	65,088	59,186	-9,07	4,850	4,028	-16,95
Diğer	1,243	871	-29,97	49	60	21,56
Toplam	157,610	143,935	-8,68	12,177	9,599	-21,17

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın 2016 veri bülteninden derlenmiştir.

Bunlara ek olarak, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı verilerine göre Ocak 2016 yılı itibariyle ihracat 2015 yılı Ocak ayına göre % 21,17 azalarak 9 milyar 599 milyon dolar olmuştur.

İhracatla ilgili Kalkınma Bakanlığı'nın orta vadeli programına bakıldığında, 2016 yılı için 150 milyar dolar, 2017 için 170 milyar dolar ve 2018 için 193,5 milyar dolarlık bir hedef belirlendiği görülmektedir. Türkiye'nin 2023 yılı için hedeflenen ihracat miktarı 500 milyar dolardır.

İthalata bakıldığında, TUIK verilerine göre düzenlenen grafikte Türkiye'nin 2015 yılı rakamlarıyla en fazla ithalat yaptığı 5 ülke aşağıdaki gibidir:

Grafik 5: En Çok İthalat Yapılan Ülkeler

Tabloda da görüldüğü gibi ithalatın en fazla yapıldığı ülke Çin'dir. Çin'le yapılan ithalat 24,8 milyar dolardır. Çin'den sonra Türkiye'nin ithalatında 21,3 milyar dolarla Almanya ve 20,4 milyar dolarla Rusya gelmektedir. Ayrıca 11,2 milyar dolarla

Amerika Birleşik Devletleri ve 10,6 milyar dolarla da İtalya Türkiye'nin ithalatında önem arz eden ülkelerdir.

Tablo 9: İthalat Rakamları (GEG Sınıflaması)

Sektör Adı	2014	2015	Değişim (%)	2015 Ocak	2016 Ocak	Değişim (%)
Sermaye Malları	35,996	34,897	-3,05	2,536	2,105	-17,00
Hammadde (Ara) Mallar	176,722	143,293	-18,92	12,243	9,641	-21,25
Tüketim Malları	29,006	28,587	-1,44	1,808	1,590	-12,06
Diğer	453	426	-6,04	31	29	-6,44
Toplam	242,177	207,203	-14,44	16,619	13,366	-19,57

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı verilerine göre Ocak 2016 yılı itibariyle ihracat bir önceki yılın aynı ayına göre % 19,57 azalarak 13 milyar 366 milyon dolar olmuştur. 2016 yılı Ocak ayında GEG sınıflamasına göre 2016 yılının Ocak ayının ara malı (hammadde) ithalatı 9 milyar 641 milyon dolar, sermaye malları(yatırım) 2 milyar 105 milyon dolar ve tüketim malları da 1 milyar 590 milyon dolar olarak seyretnmiştir.

Son olarak Kalkınma Bakanlığı'nın orta vadeli programına bakılacak olursa, ithalatı 2016 yılı için 216,3 milyar dolar, 2017 için 239,6 milyar dolar ve 2018 için de 265,6 milyar dolarlık bir hedef belirlendiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin 2023 yılı için hedeflenen ithalat miktarı 625 milyar dolardır.

2.2. Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Politikaları ve Dışa Açıklığı

Globalleşen dünyada dışa açıklığın ülkeler için iyi mi yoksa kötü mü olduğu tartışılırken, bir yandan da GATT ve UNCTAD gibi örgütlerle dünya ticaretinin serbestleştirilmesi için kotalar ve vergiler azaltılmaya çalışılmıştır.

Dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisi tartışılırken 1980 yılından sonra Türkiye'de ihracata dönük büyüme politikasına geçilmesiyle dışa açılım süreci başlamıştır. 1989 yılında ise sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle dışa açıklık süreci gelişmiştir. Bu bağlamda 1989 yılından sonra döviz ithali de serbestleşerek Türkiye'de ikamet eden herkesin döviz alım satım işlemleri serbest bırakılmıştır. Ayrıca ithali için izin gerektiren mallarında kapsamı daraltılmış ve 1990 yılında izin uygulamaları yürürlükten kaldırılmıştır (Kurt ve Berber, 2004: 60).

Dışa açıklık kavramı genel olarak ülkelerin uluslararası pazarlarda bütünleşme

sağlamalarıdır. Ülkelerin dışa açılım süreçlerinde ekonomilerinde ki gelişmeler bağlı şekilde, belli dönemlerde dışa açık belli dönemlerde de dışa kapalı politikalar izlenmiştir.

Buradan anlaşılacağı gibi ekonomide ki çeşitli değişiklikler dış ticaret politikalarına yön vermiştir. Türkiye'nin dış ticaretini etkileyen gelişmeler aşağıdaki gibidir:

- Bretton Woods Konferansı.
- Dünya Ticaret Örgütüne üye olunması.
- GATT anlaşması.
- 24 Ocak 1980 kararları.

Bu değişiklikler Türkiye'nin dışa açılmasında önem arz etmişlerdir. Bretton Woods'da alınan kararlarla Türkiye'de dalgalı döviz kuru uygulamasına başlanmıştır. 1963'de AET ile başlayan görüşmeler sonunda dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve diğer ülkelerle ortak olan gümrük vergilerinin tahsili için 1 Ocak 1996 yılında Gümrük Birliği anlaşması imzalanmıştır. Gümrük tariflerinde indirim sağlayan bu anlaşma aynı zamanda 24 Ocakta onaylanan ihracata dayalı büyümeyi destekler niteliktedir. Ayrıca 1994 ve 2001 yıllarında gerçekleşen krizlerin ardından iki defa devalüasyon yapılmıştır (Kader, 2013: 39).

Dışa açık bir ekonomide faizler kontrol altındayken sabit döviz kuru uygulanıyorsa sermaye hareketleri açısından bu durum olumsuz sonuçlanır. Türkiye 2001 Şubat krizine kadar sermaye hareketlerini ve faizleri serbest bırakmıştır. Bir yandan da sermaye hareketleri, faiz ve döviz kuru ilişkisi dengesini sağlamaya çalışmıştır. Krizden sonra döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması ve faizlerin kontrol altına alınmak istemesiyle faiz oranlarındaki artış engellenerek döviz kuru yükselmiştir (Şimşek, 2007: 58).

2002 yılı itibariyle istikrarlı şekilde yaşanan ihracat artışları ekonomik politikaların düzenli seyri sonucunda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda DTM tarafından uygulanan ve ihracata katkı sağlayan 2004-2006 İhracat Stratejik Planıyla da başarı sağlanmıştır. Sonrasında ise 2011-2014 yıllarını kapsayan Türkiye Sanayi Stratejisi ve Eylem Planı gibi hedeflerle strateji belirlemelerine devam etmiştir (Ekonomi Bakanlığı Raporu, 2015: 5).

2.3. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür Taraması ve Ampirik Bulgular

Dış ticaret ve büyüme ilişkisi ikdisadi literatür de ampirik çalışmalara konu olması bakımından önem arz etmektedir. Bu konuda ilk ampirik denemeler en küçük kareler (EKK) yöntemiyle yapılmış, sonrasında ise geliştirilerek zaman serileri yardımı ile Granger nedensellik analizleri, birim kök sınamaları, Johansen eş bütünleşme analizi, VAR ve VECM modelleri gibi yöntemlerle birçok ülke için büyüme ve dış ticaret arasındaki korelasyona bakılmıştır.

Bazı çalışmalarda dış ticaretin büyümeyi olumlu etkilediği savunulurken, bazı çalışmalarda ise dışa açıklığın yanlış metodlarla ölçümlendiği görüşü ön plana çıkmıştır. İktisat yazınında incelenen bir diğer nokta da büyümenin kaynağının dış ticaretle mi sağlandığı yoksa dış ticaretin gelişiminin büyümeye mi bağlı olduğudur. Bu çerçevede elde edilen sonuçlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Tablo 10:Dış Ticaret ve Büyüme Üzerine Yapılan Çalışmaların Literatür Özetleri

Yazar Adı	Periyodu	AraştırmaYapılan Ülke	Analiz Türü	Sonuç
Jung ve Marshall (1985)	1950-1981	37 adet gelişmekte olan ülke	Granger Nedensellik Testi	Endonezya, Mısır, Kosta-Rika ve Ekvador için ihracatın büyümeyi etkilediği sonucu bulunmuştur.
Marin (1992)	1960-1987	Almanya, ABD, İngiltere ve Japonya	Granger Nedensellik Testi	İDBH.
Zhang ve Zou (1995)	1965-1988	Avustralya, Çin ve Hindistan	Panel Analizi	İthalat ve büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Al- Yousif (1997)	1973-1993	Suudi Arabistan, Kuveyt Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman	Granger Nedensellik Testi	İDBH ve BDİH.
Ekanayake (1999)	1960-1997	8 adet gelişmekte olan Asya Ülkesi	Eş Bütünleşme ve ECM Testi	İDBH ve BDİH.
Awokuse (2002)	1961-2000	Kanada	ECM, Toda ve Yamamoto Testi	İDBH.
Wörz (2005)	1981-1997	OECD Ülkeleri ve bazı Asya ve Latin Amerika Ülkeleri	Panel Analizi	OECD ülkeleri için İBDH geçerli olduğu ve diğer ülkelerin büyümesinde de ithalatın etkili olduğu sonucuna varılmıştır.
Amiri ve Gerdtham	1961-2006	Fransa	Granger Nedensellik	Büyüme ihracat ve ithalat

(2011)			ve VECM Analizi	kaynaklı.
Herrerias ve Orts (2009)	1964-2004	Çin	ECM Testi	Uzun dönemde ithalat ve yatırımlar büyüme üzerinde birlikte etki yapıyor.
Uddin, vd. (2010)	1980-2005	Butan	Granger Nedensellik Analizi	İDBH ve BDİH.
Muhammad, vd.(2011)	1980-2008	Pakistan	ECM Testi	İDBH.
Taghavi, vd.(2012)	1962-2011	İran	VECM Testi	İDBH.
Usman, vd. (2012)	1975-2009	Lüksemburg	EKK Testi	İDBH.
Velnampy ve Achchhuthan (2013)	1970-2010	Sri Lanka	Regresyon Analizi	İDBH.
Shihab, vd (2014)	2000-2012	Ürdün		İDBH.
Chang, vd. (2014)	1996-2011	Güney Afrika'nın 9 Bölgesi	Panel Causality Test	İncelenen 4 ülke (Gauteng, Mpumalanga, Kuzey West ve Batı Cape) için büyümede ithalatın etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Mohsen (2015)	1975-2010	Suriye	VAR Analizi	İDBH.
El Alaoui (2015)	1980-2013	Fas	Granger Nedensellik ve VECM Testi	İthalat ve büyüme arasında ilişki bulunmuştur.

Not: Tabloda yer alan, İHDB, ihracata dayalı büyüme hipotezini, BDİH, büyümeye dayalı ihracat hipotezini, EKK, küçük kareler tahmin metdonu, VECM, vektör hata

düzeltilme modelini, ECM, hata düzeltilme modeli, ve VAR, vektör otoregressif modeli temsil etmektedir.

Tabloya bakıldığında büyümenin genel olarak ihracat kaynaklı olduğunu söylemek mümkün olur. Konuyla alakalı Türkiye literatürüne bakıldığında ise ortaya çıkan sonuçlardan bazıları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 11: Türkiye İçin Dış Ticaret ve Büyüme Üzerine Yapılan Çalışmaların Literatür Özetleri

Yazar Adı	Periyodu	Analiz Türü	Sonuç
Sharma ve Dhakal (1994)	1960-1988	Nedensellik Testleri	Büyüme üzerinde ihracatın bir etkisi yoktur.
Yiğidim ve Köse (1997)	1980-1996	Granger Nedensellik Testi	Büyümede ithalatın etkili olduğu sonucuna varılmıştır.
Şimşek (2003)	1960-2002	VECM, Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	İDBH desteklenmiyor.
Karagöl, vd. (2005)	1955-2002	ECM ve Granger Nedensellik Testi	BDİH.
Demirhan (2005)	1990-2004	VECM ve Johansen Eşbütünleşme Testi	İDBH.
Erdoğan (2006)	1923-2004	Granger Nedensellik Testi	Büyüme ve ihracat arasında iki yönlü

			ilişki bulunmuştur.
İspir, vd. (2009)	1989-2007	Markov Rejim Değişimleri	Daralma döneminden genişleme dönemine geçerken büyüme üzerinde ihracat etkili.
Bilgin ve Şahbaz (2009)	1987-2007	JohansenEşbütünleşme, Granger Nedensellik ve Wald Testi	İHDB.
Taştan (2010)	1985-2009	Spektral Granger Nedensellik Testi	İthalata dayalı büyümeyi destekliyor.
Şimşek ve Kadılar (2010)	1960-2004	Sınır ve Granger Nedensellik Testi	İDBH.
Özcan ve Özçelebi (2013)	2005-2011	Johansen Eşbütünleşme Testi	İDBH.
Ay ve Gerçekler (2013)	1998-2010	ECM ve Granger Nedensellik Testi	İthalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Özgür (2015)	1980-2014	Granger Nedensellik ve ARDL Testi	Kısa ve uzun dönemde ithalat ve GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi

			bulunmuştur.
Yıldırım (2015)	1997-2013	Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testleri	İDBH desteklenmiyor.
Sağlam ve Egeli (2015)	1999-2013	Johansen Eşbütünleşme ve VECM Testi	İDBH.
Akkaş ve Öztürk (2016)	2001-2014	Nedensellik Testleri	İthalata dayalı büyümeyi destekliyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 2000-2015 DÖNEMİ TÜRKİYE’DE İTHALAT İHRACAT VE BÜYÜME ANALİZİ

3.1. Çalışmanın Amacı ve Ekonometrik Model

Çalışmada Türkiye’nin büyüme dinamiğinin araştırılmasında Türkiye’nin geçmişten bu yana geçirdiği ekonomik süreç de ele alınarak reel gayrisafi yurtiçi hasılayı etkilen faktörün ithalat mı yoksa ihracat mı olduğu saptanmaya çalışılacaktır. Bunun yanında birçok çalışmada ara malı ithalatına bağlı ihracata dayalı büyümenin anılan dönem aralığı için de söz konusu olup olmadığına araştırmaya uygun veriler ve analiz tekniğiyle bakılacaktır.

Çalışmanın analizinde kullanılan veriler, bir önceki yılın aynı çeyreklik dönemine göre yüzde değişim olarak ihracat, ithalat ve 1998 yılının baz yıl alındığı reel gayri safi yurtiçi hasıla olarak belirlenmiştir. Söz konusu verilerin çalışmanın amacına uygun şekilde nedensellik ilişkilerine bakılmadan önce serilere durağanlık testleri yapılmıştır (Demirhan, 2005: 80).

Çalışmada kullanılan verilere ADF birim kök testi ve PP birim kök testi uygulanmıştır. Durağanlığı sağlanan verilerle önce VAR modeli oluşturularak bilgi kriterlerine göre gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. Gecikme uzunluğuna karar verildikten sonra Granger nedensellik analiziyle, değişkenler arasında bir nedensellik olup olmadığına ve eğer varsa nedenselliğin yönüne bakılmıştır. Granger Nedensellik testinden sonra Etki - Tepki grafikleri incelenerek bağımlı kabul edilen değişkendeki bir birimlik şokun zaman içerisinde diğer değişkenleri ne yönde ve ne oranda değiştireceğine bakılmıştır. Buna ilave olarak yapılan Varyans Ayrıştırması ile de değişkenlerden birinde yaşanan bir birimlik değişimin ne kadarının değişkenin kendi gecikmeli değerleriyle ve ne kadarının da diğer değişkenlerin gecikmeli değerleriyle açıklanacağına bakılarak analiz tamamlanmıştır.

3.2. Veri Seti ve değişkenlerin tanımlanması

Model çözümlemelerinde kullanılan veriler, çeyrek dönemlik olup 2000 - 2015 yılları arasını kapsamaktadır. Veriler, TÜİK’in veri tabanından yararlanarak oluşturulmuştur. Çalışmanın konusu gereği veri setini oluşturan değişkenler, Rgsy;

reel gayri safi yurtiçi hasıla, İth; ithalat, İhr; ihracat olarak yer alacaktır. Veriler bir önceki yılın aynı çeyreklik dönemine göre değişiminin yüzdesel oranı olarak alınmış, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılarak ampirik analize tabi tutulmuştur. Değişkenler modelde yer aldıkları şekilde aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 12: Değişkenler

Değişkenler	Kısaltması
Reel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	Rgsy
İthalat	İth
İhracat	İhr

3.2.1. Durağanlık kavramı

Genel itibariyle durağanlık; analizi yapılacak serilerin, ortalaması, varyansı ve otokovaryansının değişik zamanlar dilimlerinde aynı kalması demektir. Seride ard arda gelen iki değer arasındaki fark, zaman kaynaklı olmamakta ve değerler arasındaki farkın kaynağı sadece zaman aralığından ileri gelmektedir ve durağan serideki bu ilişki sonucunda serinin ortalaması zamanla değişim göstermemektedir (Canbulat, 2009: 15).

İkdisadi zaman serileriyle kurulan regresyon modellerinde, seçilen değişkenlerin durağan olması değişkenler arasındaki ilişkileri doğru şekilde ortaya koymak için gereklidir. Çünkü klasik iktisat görüşüne göre istihdam dengede olmalıdır. Eğer durağanlık sağlanamazsa bu denge bozulacaktır. Ayrıca dışsal faktörler, zamanla dengeden sapmalara neden olabilir. Eğer gerçekleşen şoklar kısa dönemde etkisini kaybediyorsa, bu şokların geçici olduğunu ve uzun dönemde dengeye tekrar dönüleceği anlamını taşır. Böylece denge korunduğu için durağanlık sağlanacağından kurulan regresyon modelleri de geçerliliğini koruyacaktır. Fakat gerçekleşen şokların kalıcı olduğu durumlar serilenin zamanla dengeden uzaklaşacaklarını gösterir. Dengeden uzaklaşma da durağanlığın bozulmasının neden olduğundan böyle bir durumda kurulmuş olan regresyon modelleri, klasik doğrusal regresyon modeli varsayımlarını sağlayamadığından geçerliliğini kaybedecektir. Bu gibi modellerle yapılan analizlerin sonuçları hatalı olduğu için yapılacak olan öngörüler de yanıltıcı olacaktır.

Ayrıca durağanlık koşulunun sağlanmadığı serilerden tahmin edilen modellerde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılmasından ötürü de bulunan sonuçlar gerçek ilişkiyi yansıtmayabilir (Gujarati, 2003: 273).

Özetle geleceğe yönelik yapılan öngörüler, serinin durağan olması durumunda anlamlıdır. Bu sebepten ilk başta serilerin durağan olup olmadığına bakılmalıdır.

Durağanlık için yukarıda sayılan kriterler denklem olarak şu şekilde ifade edilir:

$$\text{Ortalama} = E(Y_t) = u \quad (1)$$

$$\text{Varyans} = E(Y_t - u)^2 = \delta^2 \quad (2)$$

$$\text{Kovaryans} = X_k = E(Y_{t-u})(Y_{t+k} - u) \quad (3)$$

Denklemlerde t zamanı ifade eder, burada ortalama ve varyansın zamanla sabit kaldığı görülür. Gecikmeli değerlerinin kovaryansları ise değişkenler arasındaki gecikmeyle açıklanır. Yani ortalama, varyans ve otokovaryanslar her daim sabit kalmaktadır.

Yapılan testlerden sonra elde edilen istatistikler, Mackinnon'nun kritik değerleriyle kıyaslanır ve şu hipotezlerle sınıılır:

$$H_0: \delta = 0 \text{ seri durağan değildir yani birim kök vardır}$$

$$H_1: \delta \neq 0 \text{ seri durağan değildir yani birim kök yoktur}$$

H_0 hipotezinin reddedilememesi durumu serinin birim kök içerdiği, reddedilmesi durumu ise serinin birim kök içermediği yani durağan olduğu anlamına gelir.

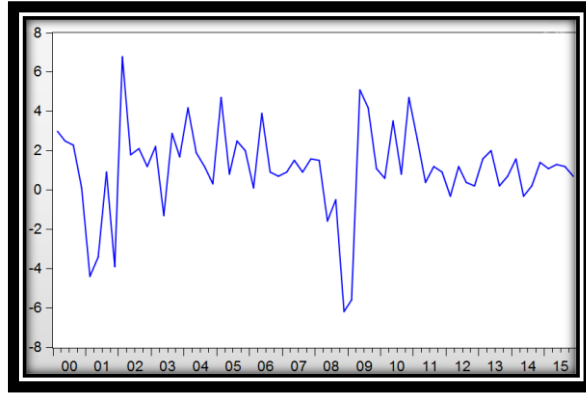
Yukarıda da bahsedildiği üzere bir zaman serisinin durağanlığı bazı istatistiksel çıkarımlar yapılabilmesi ve değişkenin daha başarılı tanımlanabilmesi için önemlidir. Durağanlık kavramı güçlü durağanlık ve zayıf (kovaryans) durağanlık olarak iki türlü şekilde ele alınır. Zaman serileri ile yapılan çalışmalarda serilerin zayıf durağanlık koşulunu sağlamaları yeterlidir. Serilerin durağan olmamalarının bir açıklaması da söz konusu serilerin trend barındırmasıdır. Deterministik trend barındıran seriler önceden

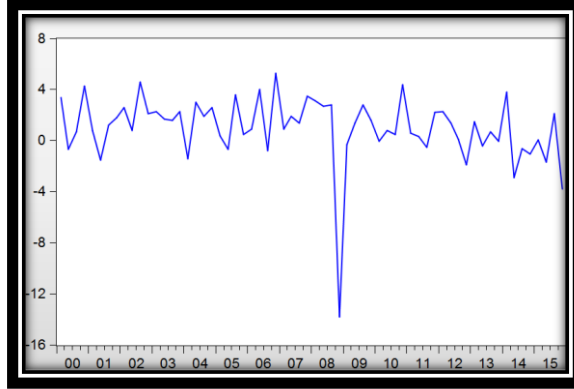
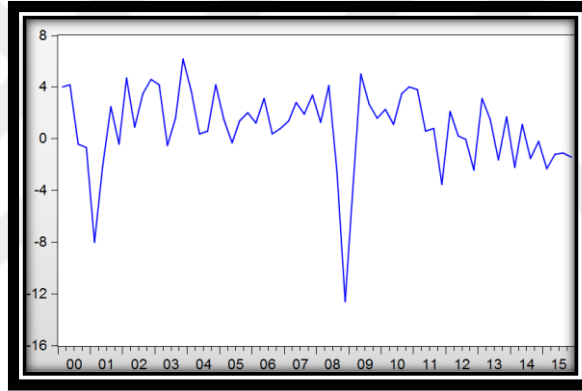
tahmin edilebilir. Böyle serilerde gerçekleşen şokun etkisi kalıcı değildir. Bir diğer trend ise stokastik trenddir. Stokastik trend önceden tahmin edilemez ve seride meydana gelen şokun etkisi kalıcı olur. Deterministik trend içeren serileri durağan hale getirmek için seri ortalamasından çıkarılmalıdır. Stokastik trend içeren serilerin durağanlaştırma işi ise serilerin farklarını alarak yapılır (İğde, 2010: 5).

Serilerin durağan olup olmadığını tespit edebilmek için iki yöntem vardır. Bu yöntemlerden ilki serinin otokorelasyon kologramına bakmak diğeri ise seriye birim kök testleri uygulamaktır. İlk yöntemde durağanlığa karar verilmesi serinin otokorelasyon fonksiyonunun korelogramına bakılarak yapılır. Serinin grafiğine ve otokorelasyon kolegramına bakıldığında, eğer seri belirli bir ortalamanın çevresinde eşit bir şekilde dağılım göstermiyorsa yani herhangi bir yöne doğru eğilimi varsa ya da otokorelasyon fonksiyonunun korelogramı yüksek bir değerden başlayıp yavaş yavaş düşüyorsa bu serinin durağan olmadığını gösterir.

Birim kök testlerine geçilmeden önce serilerin korelogram grafiğine bakılıp yukarıda anlatıldığı şekilde göz yardımıyla serilerin durağanlık araştırması yapılmıştır. Analizde kullanılan üç değişkenin düzey değeri için korelogram grafikleri aşağıdaki gibidir:

Grafik 6: Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Değişkeninin Grafiği

Grafik 7: İhracat Değişkeninin Grafiği**Grafik 8: İthalat Değişkeninin Grafiği**

Grafiklerden de görüldüğü üzere incelenen her üç değişken için düzey değerlerinde belli bir yöne doğru eğilim bulunmamaktadır. Bu tablolardan serilerin düzey değerlerinde durağan olduğu yorumunu yapmak mümkün olacaktır.

Bu gösterimden sonra durağanlığın saptanmasında ki diğer yöntem olarak geliştirilen bir takım parametrik ve parametrik olmayan testlerdir. Parametrik olan testler içerisinde kullanımı en yaygın olarak bilinen ADF ve PP testidir.

3.2.2. Birim Kök Testleri

Durağanlığın tanımında da bahsedildiği üzere, ekonometrik uygulamalarda kullanılan serilerin çoğunun durağanlık koşulunu sağladığı sürece geçerli olmaktadır. Durağan olmayan serilerle çalışıldığında regresyon analizleri sonucunda yüksek

oranlı test istatistiklerine ve sahte regresyon sonuçlarına maruz kalınabilir. Yapılması gereken nedensellik testine gidilmeden önce serilerin durağanlığını tespit etmek için birim kök testi uygulanmaktadır (Yıldız ve Berber, 2011: 171).

Zaman serisi analizinde durağan ve durağan dışı zaman serileri arasında önemli farklar vardır. Durağan bir serinin uzun dönem ön raporları serinin koşulsuz ortalamasına yaklaşırken, durağan olmayan bir serinin ortalama ve varyansı zamanla bağımsız olacaktır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 305).

3.2.2.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi

Durağan olmayan serilerle yapılan çalışmalarda sahte regresyon sorununun önlemek ve ortaya çıkan ilişkinin gerçek bir ilişki mi yoksa sahte bir ilişki mi olduğunu tespiti için birim kök testi ile serilerin kaçınıcı mertebeden durağan olduklarına bakılması gerekir. İlişkinin gerçek olması serilerin aynı mertebeden durağan olmasına bağlıdır (Çöğürçü, 2011: 188).

Bu bağlamda durağanlığın ölçülmesinde sıklıkla kullanılan ADF testinin anlatım şekli aşağıdaki denklem gibidir:

$$Y_t = P Y_{t-1} + u_1 \quad (4)$$

Denklemden u_1 stokastik hata terimidir. Yukarıda gösterilen model birinci dereceden otoregresif bir AR(1)¹⁰ modelidir. Bu regresyonda P katsayısının bire eşit olduğu durum birim kök sorununun var olduğu anlamını taşır. Burada sınanan hipotezler aşağıdaki gibidir:

$H_0: p = 1$ (Seri durağan değildir ve birim kök içerir)

$H_1: p < 1$ (Seri durağandır ve birim kök içermez) şeklindedir.

¹⁰AR modelinde bağımlı değişken geçmişteki değerinin bir fonksiyonudur. Şöyle bir denklemle ifade edilebilir.

$$x_t = a + a_1 x_{(t-1)} + a_2 x_{(t-2)} + a_3 x_{(t-3)} + \dots + \varepsilon$$

Burada, a = sabit terimi, a_1 = gecikmeli değerlerin şimdiki değerle olan ilişkisini temsil eder ve ε (hata terimi)=rassal şoklardır.

Dickey ve Fuller bu genel denklemdaki Y_{t-1} 'den ileri gelen etkinlik kaybıyla standart hatanın büyür ve serinin durağanlığı konusunda yanlış karar alınır.

Dickey ve Fuller bu sorunu ortadan kaldırmak için denklemin her iki tarafından Y_{t-1} 'in çıkararak aynı denklem aşağıdaki halini almıştır (Tarı, 2002: 394):

$$Y_t - Y_{t-1} = (p - 1) Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Eşitliğin her iki tarafından Y_{t-1} çıkarıldığında, $(p-1)=\gamma$ olmak üzere denklem aşağıdaki şekli alır:

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (6)$$

Bu test τ (tau) istatistiği kullanılarak sınanmaktadır. Kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

$H_0: \gamma=0$ (seri birim kök sahip ve durağan değil)

$H_1: \gamma < 0$ (Seri birim köke sahip değil ve durağan)

Hesaplanan τ değeri, Dickey-Fuller'ın MacKinnon'a göre hesapladığı kritik değerlerle karşılaştırıldığında H_0 hipotezinin reddedildiği durumlarda serinin durağandır ve birim kök sorunun yoktur sonucu çıkarken, bu hipotezin reddedildiği durumlar ise serinin durağan olmadığı yani birim kök içerdiği anlamını taşır.

Yukarıda anlatılan DF testi, hata terimleri arasında otokorelasyon ve sabit varyans koşullarını sağladığı takdir de daha güvenli olması bakımından test tekniklerini geliştirerek Geliştirilmiş Dickey Fuller testini ortaya koymuşlardır.

Bahsi geçtiği üzere otokorelasyon sorununa sahip olan terimler için test istatistiğinin güvensiz olması durumunda yapılan analiz geçersiz sayılacaktır. Bu durumda bağımlı değişkenin farkı alınarak gecikmeleri regresyon denkleminin sağına eklenir ve bu şekilde otokorelasyon problemi giderilmiş olunur. Bu bağlamda Dickey ve Fuller, testlerinin genişletilmiş haliyle ADF aşağıdaki regresyon denklemlerinin kullanılmasını önermişlerdir (Koşan, 2009: 45).

$$\Delta y_t = \lambda y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \lambda y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \lambda y_{t-1} + \alpha_2 t + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Yukarıda yer alan modeller için üç test istatistiği kullanılmıştır, bunlar sırasıyla Θ_1, Θ_2 ve Θ_3 istatistikleri olmak üzere Θ_1 'le sınan (8) nolu denklem trend içermez ve kurulan hipotez $H_0: \lambda = \alpha_0 = 0$ şeklindedir. (9) numaralı denklemde ise trend vardır Θ_2 istatistiğiyle sınanır, kurulan hipotezi $H_0: \lambda = \alpha_0 = \alpha_2 = 0$ şeklindedir ve Θ_3 istatistiği için de $H_0: \lambda = \alpha_2 = 0$ hipotezi kullanılır. Burada şayet katsayılar için hesaplanan Θ_i istatistik değeri Dickey ve Fuller tarafından belirlenen istatistikten küçükse, bu serinin birim kök içerdiği ve durağan olmadığı anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda H_0 hipotezleri red edilemez. H_0 hipotezlerinin reddedildiği durum ise serinin durağan olması sonucudur (Yıldız ve Berber, 2011: 173).

Burada değinilmesi gereken bir diğer nokta da ADF testlerinde gecikme uzunluğu p 'nin belirlenmesidir. Çünkü testin sonucu p 'nin gecikme değerinin uzunluğuna bağlıdır. Buna ek olarak p gecikme sayısı serbestlik derecesini çok düşürmeyecek kadar küçük, hata teriminde var olabilecek otokorelasyon sorununu ortadan kaldıracak kadar da büyük olmalıdır. Aksi durumda p olması gerekenden büyük seçilirse tahminler yanıltıcı olacaktır. En uygun gecikme uzunluğunu seçmek için çeşitli kriterler (AIC, SIC gibi) kullanılması mümkündür. Uygun gecikme sayısının belirlenmesi için bu kriterlerin değerlerinin en düşük olması gerekmektedir. Gecikme sayısının doğru belirlenmesi serilerdeki otokorelasyon sorununun giderilmesine katkı sağlar (Pekmezci, 2011: 23).

Yukarıda ki teoriye paralel şekilde uygulanan modelin ADF test istatistiğine göre durağanlık araştırması, her seri için ayrı ayrı uygulanan 1,2 ve 3 numaralı denklemlerin her biri için aşağıdaki gibidir.

Tablo 13: ADF Birim Kök Testi Bulgular

Değişkenler	Düzy Değer t İst.	Olasılık Değeri	Trendli Değer t İst.	Olasılık Değeri
Rgsy	-6.658574	0.0000	-6.602053	0.0000
İhr	-8.095701	0.0000	-8.556411	0.0000
İth	-5.564289	0.0000	-5.454331	0.0002

Bir serinin durağan olması yukarıda ki tabloda gösterilen düzey ve trendli değer t istatistiklerinin Mackinnon'a göre belirlenen kritik değer t istatistikleriyle karşılaştırılmasıyla gerçekleştirilir.

Tablo 13'ün sonuçlarını karşılaştırmak üzere düzey ve trendli değerlerin %1, %5 ve %10 kritik değerleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 14: ADF Testi Kritik Değer İstatistikleri

Anlamlılık Düzeyi	Düzy Değer	Trendli Değer
%1	-3.54	-4.11
%5	-2.91	-3.48
%10	-2.59	-3.17

ADF testi sonuçlarına göre bütün anlamlılık düzeyleri için bakıldığında her biri için ADF değerinin kritik değerlerden küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tüm verilerin düzeyde durağan olmasıyla fark alma işlemine gerek kalmamıştır. Bu doğrultuda değişkenler düzey değerleriyle analizde yer alacaklardır.

Uygulaması gerçekleştirilen ADF birim kök testinin yaygın olarak kullanılmasının yanı sıra bu test bazı eksiklikleri de barındırmaktadır. Örneğin bu test regresyondaki değişkenlerin ilave farklarının da analize kullanılmasını gerektirir. Dolayısıyla serbestlik derecesinde bir azalma meydana gelir ve bu da test sürecinin gücünün azalmasını yol açar. Yani hata terimlerinin standart hatasının farklı olmasından kaynaklı etkileri barındırmaz. ADF testinde göz ardı edilen bu gibi eksiklikler Phillips ve Perron tarafından eleştirilmiş ve yeni bir birim kök testi olarak 'Phillips-Perron Birim Kök' testi ortaya çıkmıştır (Phillips ve Perron, 1988: 336).

3.2.2.2. Philips-Perron(PP) Testi

Phillips Perron testi de ADF testi gibi zaman serilerinin durağanlıklarının araştırılmasında kullanılan bir test tekniğidir. Zaman serilerinde gerçekleşen yapısal

değişimler birim kök testlerinin sonuçlarını da değiştirebilmektedir. Söz konusu yapısal değişimler dikkate alınmadan yapılan birim kök testlerinin sonuçları yanıltıcı olmaktadır (Dinç, 2006: 238).

ADF testi birim kök testlerin yaygın kullanımlarına rağmen bu gibi eksiklikleri içermektedir. PP testini ADF testinden farklı kılan bu testin hata terimlerinde gerçekleşen serisel korelasyon ve değişken varyans sorununa yaklaşımıdır. Dickey ve Fuller daha ziyade finansal zaman serilerinde kullanılmak üzere birim kök testlerini geliştirmişlerdir. Dickey Fuller testine göre yapısal kırılma gerçekleşen bir seriyi kırılma döneminden önceki dönem ve sonraki dönem olmak üzere ikiye bölmek gerekmektedir. Ama bu bölünen dönemler gerektiği kadar gözleme sahip değilse serbestlik derecesi kaybindan dolayı sapmalar meydana gelecektir. Böyle durumlarda Philips Perron testi ile regresyonda meydana gelecek serbestlik derecesi kaybına engel olunacaktır (Muratoğlu, 2011: 51).

Regresyon denklemi olarak şu şekilde ifade edilebilir,

$$y_t = \alpha + \alpha y_{t-1} + \tilde{u}_t$$

$$y_t = \alpha + \rho(t-T/2) + \alpha y_{t-1} + \tilde{u}_t$$

Denklemlerde, T gözlem sayısını ve $\tilde{u}_t$ hata terimlerinin dağılımını gösterir. Burada hata teriminin beklenen değeri sıfıra eşittir ($E(u)=0$). Fakat hata terimleri arasında içsel bağlantının olup olmadığı varsayımının veya homojenlik varsayımının sağlanması şart değildir. Phillips-Perron birim kök testi test istatistikleri, ADF test istatistiği için kullanılan kritik tablo değerleri ile karşılaştırılarak sıfır hipotezleri kabul veya reddedilir. Buna göre serilerin durağan olup olmadıklarına karar verilir (Akıncı, 2008: 57).

Bu test için hata teriminin ilişkisiz ve homojen olmasına gerek yoktur. Daha hafif olan bu varsayımlar altında Phillips ve Perron'un geliştirdikleri test istatistikleri ise Dickey-Fuller test istatistiklerinin biraz değiştirilmiş halidir. Burada α ve α katsayıları trendiz model için, α , ρ ve $\tilde{u}_t$ katsayıları ise trendli model için en küçük kare (EKK) katsayılarını temsil etmektedir. Kurulan hipotezler aşağıdaki şekildedir:

$$H_0: \alpha = 0 \text{ (Birim kök var ve seri durağan değildir)}$$

$H_1: \alpha \neq 0$ (Birim kök yok ve seri durağandır)

Phillips-Perron testinin kritik değerleriyle Dickey-Fuller testinin kritik değerleri aynıdır. Bunun yanı sıra PP testini DF testlerinin uygulanmadığı daha karmaşık analizlerde kullanmak makuldür. Test uygulanırken kurulan sıfır hipotezin ifade şekli serinin birim köke sahip olduğu, durağan olmadığı şeklinde; alternatif hipotez ise serinin birim kök içermeyip durağan olduğu şeklindedir (Şentürk, 2012: 59).

ADF birim kök testi sonrasında düzey değerlerinde durağan olduğu saptanan verileri aşağıda bir kerede PP birim kök analiziyle sınanmış ve çıkan sonuçlar aşağıdaki tabloda yer almıştır.

Tablo 15: PP Birim Kök Testi Bulgular

Değişkenler	Düzye Değer t İst.	Olasılık Değeri	Trendli Değer t İst.	Olasılık Değeri
Rgsy	-6.652217	0.0000	-6.593369	0.0000
İhr	-8.096879	0.0000	-9.102332	0.0000
İth	-5.448665	0.0000	-5.477741	0.0001

Tablo 16: PP Testi Kritik Değer İstatistikleri

Anlamlılık Düzeyi	Düzye Değer	Trendli Değer
%1	-3.54	-4.11
%5	-2.91	-3.48
%10	-2.59	-3.17

Yapılan PP analizi sonunda tüm anlamlılık düzeyleri için değerlendirildiğinde her üç değişken için de düzey ve trendli değerleri kritik değerleriyle karşılaştırıldığında, t istatistik değerlerinin anlamlılık düzeyleri değerlerinden daha küçük olması bakımından serilerin düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla PP testi sonuçları ADF testiyle örtüşmektedir. Tüm değişkenler için düzey değerlerinde kurulan H_0 hipotezleri reddedilmiştir.

Serilere uygulanan ADF ve PP testleri sonunda serilerin düzey değerlerinde durağan olması, çalışmada kullanılacak olan ve durağan serilerle daha sağlıklı sonuçlar alınan VAR tekniğine uygun olduklarını göstermektedir.

3.2.3. Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi

VAR modelleri en genel anlamıyla kullanılan serilerin geçmişe yönelik verilerini kullanarak bu serilerin gelecekte alacakları değerleri tahmin etme yöntemidir. VAR metodu aslında çeşitli içsel değişkenlerin beraber ele alındığı eşanlı denklem modellerine benzetilir. VAR tekniğinde her bir içsel değişken kendi geçmiş ya da gecikmeli değeri ve geri kalan diğer içsel değişkenlerin gecikmeli değerleriyle açıklanmaktadır; VAR tekniğiyle kurulan modelde sıklıkla dışsal değişkene yer verilmez (Günçavdı, vd., 2007: 154).

VAR analizinde kurulan model için seçilen bütün iktisadi değişkenleri bir bütün olarak ele alınmaktadır. Yani bir parametrenin etkilediği ve etkilendiği birden çok faktör vardır ve dolayısıyla bahsi geçen modelle yapılan analizlerdeki değişkenlerin eşanlı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Burada, teorik modellemelerde ki gibi, net olarak değişkenlerin içsel mi yoksa dışsal mı olduğu ayrımı yapılmamaktadır. Bununla birlikte iktisadî teorisinin gerektirdiği bazı kısıtlamalarla ve varsayımlarla da modelin yapısının bozmasına izin verilememektedir. Fakat iktisat teorisine göre değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve bu değişkenlerle analiz yapılabilmesi için öncelikle ilgili değişkenlerin içsel (bağımlı) veya dışsal (bağımsız) olup olmadığının tespit etmek gereklidir (Erkılıç, 2006: 69).

Bu tespiti yapma aşamasında yaşanan karışıklık, değişkenlerin iktisadi ilişkileri arasındaki etkileşimlerinin zorluğu ve çok yönlülüğü, eşanlı denklem sistemlerinin kullanılmasını yanı sıra analizin güvenilirliğini de büyük ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle eşanlı denklem sistemleri üzerinde, ilişkilerin belirlenmesi sorununu çözebilmek için kimi zaman yapısal modele bir takım kısıtlamalar getirilmesi uygun düşmektedir (Darnell ve Adrian, 1990: 114).

Eşanlı denklem sistemlerinin ortaya çıkardığı bazı sorunlar bu denklemlerin eleştirilerin gelmesine neden olmuştur. Bir yandan değişkenlerin içsel-dışsal ayrımlarının yapılmasında yaşanan zorluklar ve belirsizlikler bir yandan da geleceğe yönelik kestirimlerde doğruluk payının daha düşük olması, bu denklemlerin kullanımında sorunlara yol açmaktadır. Eşanlı denklem modelleri birçok bakımdan Lucas ve Sims tarafından eleştirilmiştir. Lucas, yapısal denklem sistemindeki karar

kurallarının ekonomi politikalarına paralel şekilde değişim göstereceği fikrini savunmuştur. Bir başka deyişle iktisadi değişkenlerin birbirleriyle ilişkisi iktisadi politikaların değişimine bağlı bir şekilde değişim göstermektedir. Bundan kaynaklı olarak bir regresyon modelinden elde edilen parametreler tahmin için çok yararlı olmayacaklardır. Eşanlı denklem sistemlerinin içinde bulunduğu bu karmaşıklığın çözümü için geliştirilen VAR modeli ile bu gibi sorunlar çözüme ulaştırılmaktadır (Özcan ve Arı, 2011: 130).

Analiz için kurulan VAR modellerinde, herhangi bir iktisat teorisinden yola çıkarak değişkenlerin içsel–dışsal ayrımı gerekmediğinden dolayı eşanlı denklem sistemlerinden farklılık göstermektedirler. İlâveten VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modele dahil edilebilmesi imkanı da tahminlerin gücünü artırmaktadır (Kumar vd., 1995: 365).

VAR modelinin yukarıda da bahsedildiği üzere analiz kolaylığı ve geleceğe yönelik daha güçlü tahminlere olanak sağlamanın yanı sıra bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlardan bahsedilmek gerekirse:

VAR modelleri kurulurken seçilen değişkenlerin ilişkileri teorik bakımdan yeterince incelenmediğinden, modelinin fazla teorik olmadığı ve dolayısıyla teorik analizlere daha az cevap verdiği söylenebilir. Buna ilave olarak VAR analizi yapılabilmesi için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu gecikme sayısı çeşitli bilgi kriterleri aracılığıyla tespit edilebilse bile uygulamada gecikme uzunluğunun belirlenmesi sorun çıkarabilmektedir. Ayrıca kurulan modelde değişkenler ve bu değişkenlerin gecikme sayıları arttıkça buna bağlı olarak tahmini yapılacak olan parametre sayısı da artacaktır, bu da çok sayıdaki parametrenin tahmini sırasında çok sayıda serbestlik derecesinin kaybedileceği anlamına gelmektedir. Yani modelin katsayılarının standart hataları ve güven aralıkları büyüyecektir. Son olarak da VAR analizinin yapılması verilerin durağan olması koşuluna bağlı olduğundan, durağanlığın sağlanması aşamasında yapılan fark alma işlemleri değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin bilgi kayıpları açısından zarar görmesine neden olacaktır (Mayda, 2015: 51).

Yukarıda var modelinin teorik anlatımı yapılmıştır. Özetle VAR modelinin değişkenler arasında içsel–dışsal ayrıma gitmediğinden, değişkenlerin gecikmeli

değerlerinin modelde yer aldığından ve yapısal modele herhangi bir kısıt koyulmadan da dinamik ilişkileri verilebildiğinden bahsedilmiştir. Buradan hareketle standart iki değişkenli VAR modelin şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k a_{1i}Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k a_{2i}X_{t-i} + u_{1t}$$

$$X_t = \delta_1 + \sum_{i=1}^k b_{1i}Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k b_{2i}X_{t-i} + u_{2t}$$

Yukarıdaki kurulan modelde k gecikme uzunluğunu, u ise ortalaması ve kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır, varyansları değişmeyen, normal bir dağılıma sahip hata terimlerini temsil etmektedir. VAR modelinde değişkenlerin gecikme uzunluklarının çoğaltılması gerçekleşebilecek olan otokorelasyon sorununa engel olacaktır. Çünkü hata terimlerinin kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisinin olmadığı varsayımının sağlanması, model için herhangi bir kısıt getirilmesi şartını gerektirmez (Çevik, 2013: 51).

Modelin sağ tarafında yer alan içsel değişkenin gecikmeli değerlerinin hata terimiyle bir alakası yoktur bundan ötürü eş anlılık problemi ortadan kalmış olur (Agung, 2009: 191).

VAR modelini matris şeklinde göstermekte mümkündür. İki değişkenli VAR modelinin matris şeklinde gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$\begin{bmatrix} Y_t \\ X_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \lambda_1 \\ \delta_1 \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^k \begin{bmatrix} a_{1i} & a_{2i} \\ b_{1i} & b_{2i} \end{bmatrix} * \begin{bmatrix} Y_{t-i} \\ X_{t-i} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \end{bmatrix}$$

Veya

$$y_t = c + \sum_{i=1}^k A_i Y_{t-i} + u_t$$

olarak ifade edilmektedir. Bu model, iki değişken içermesinden ötürü iki boyutlu bir VAR modelidir. Daha genel bir VAR modeli k sayıda değişken için,

$$y_t = c + A_1 y_{t-1} + a_2 y_{t-2} + \dots + A_k y_{t-k}$$

biçiminde ifade edilmektedir. Burada, y_t değişken faktörü, c sabit terimler faktörü, A parametre matrisi ve u_t hata terimleri vektörüdür (Beşballı, 2007: 94).

İki değişken için yukarıda teorisi verilen VAR modelini, analizde kullanılacak değişkenler için gösterimi aşağıdaki şekildedir:

$$Rgsy_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k a_{1i} Rgsy_{t-i} + \sum_{i=1}^k a_{2i} \dot{I}th_{t-i} + \sum_{i=1}^k a_{3i} \dot{I}hr_{t-i} + u_{1t}$$

$$\dot{I}th_t = \delta_1 + \sum_{i=1}^k b_{1i} \dot{I}th_{t-i} + \sum_{i=1}^k b_{2i} Rgsy_{t-i} + \sum_{i=1}^k b_{3i} \dot{I}hr_{t-i} + u_{2t}$$

$$\dot{I}hr_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^k c_{1i} \dot{I}hr_{t-i} + \sum_{i=1}^k c_{2i} Rgsy_{t-i} + \sum_{i=1}^k c_{3i} \dot{I}th_{t-i} + u_{3t}$$

Kurulan modellerle VAR analizinin yapılması üç aşamada gerçekleştirilir. İlk aşama VAR denklemlerinin kurulabilmesi için uygun gecikme uzunluğunun tespiti aşamasıdır. Bunun için 5 farklı bilgi kriterinden¹¹ yararlanılır. İkinci aşama VAR denkleminde değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin belirlenmesi için yapılan Granger nedensellik testidir. Bunun için standart F testi veya Wald χ^2 kare testi kullanılabilir. Üçüncü ve son aşama ise analizden sağlıklı sonuçlar alınabilmesi için etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizinin yapılmasıdır.

3.2.4. VAR Modeli Gecikme Uzunluğunun Bulunması

Analiz için ilk aşama olan gecikme uzunluğunun belirlendiği tablo aşağıdaki gibidir:

¹¹Bilgi kriterleri; LR (sequential modified), FPE (final prediction error), AIC (akaike information criterion), SC (Schwarz information criterion), HQ (Hannan-Quinn information criterion) 'dur.

Tablo 17: Gecikme Uzunluğu Testi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	-378.8849	NA	105.0907	13.16844	13.27502*	13.20996
2	3-64.3819	27.00560	86.98298	12.97869	13.40498	13.14474*
3	-348.6044	8.964952	94.83430	13.05533	14.12107	13.47054
4	-344.7697	5.950453	114.7816	13.23344	14.61891	13.77311
5	-340.7628	5.803115	139.2117	13.40561	15.11081	14.06982
6	-334.2589	8.746529	156.5336	13.49169	15.51661	14.28043

VAR modelinin derecesinin belirlenmesi için genellikle, yukarıda bahsi geçen 5 farklı bilgi kriterin içerdiği testler kullanılmaktadır. Bu kriterleri en minimum yapan değerdeki gecikme uzunluğu uygun kabul edilmektedir.

Kurulan VAR modeli için analizden birden fazla değişken içsel değişken olarak yer aldığından dolayı serbestlik derecesi kaybını önlemek için incelendiğinde uygun gecikme uzunluğu HQ (Hannan- Quinninformation criterion) kriterine göre 2 olarak kabul edilmiştir. Bu gecikme uzunluğunda yapılan analizlerde serisel korelasyon sorununun olmaması gerekmektedir. 2 gecikme uzunluğu için yapılan test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 18: LM Testi Sonuçları

Uzunluk	LM İst. Değeri	Olasılık
1	10.36583	0.3217
2	7.040845	0.6329
3	8.976272	0.4395

4	5.332297	0.8044
5	9.912199	0.3576
6	11.48182	0.2441
7	3.073064	0.9613
8	7.037036	0.6333
9	12.60957	0.1811
10	4.861146	0.8462
11	4.615034	0.8665
12	12.22163	0.2011

Tablodaki her gecikme uzunluğu için olasılık değerinin 0.05 değerinden büyük olması serisel korelasyon olamadığı anlamına gelmektedir. 2 olarak belirlenen gecikme uzunluğuyla yapılacak analizin serisel korelasyon içermediği sonucunun bulunmasından sonra çalışmanın asıl amacı olan 2000-2015 yılları arasında Türkiye’de GSYİH’nin büyümesine etken olan kaynağın ithalat mı yoksa ihracat mı olduğuna karar verebilmek için uygun gecikme uzunluğuyla Granger nedensellik testinin uygulanmasına geçilmiştir.

3.2.5. Granger Nedensellik Testi ve Sonuçları

Granger (1969) zaman serileri arasındaki nedenselliğin varlığı saptamada ve yönünün belirlemede yardımcı bir nedensellik kavramı ortaya çıkarmıştır. Bu tanım Granger nedensellik tanımı olarak bilinir. Yüksek mertebeden iki değişkenli bir otoregresif sürecin kestirilmesiyle nedensellik testine olanak sağlanmıştır. Dolayısıyla seçilen değişkenlerin birbirlerinin nedeni olup olmadığı hipotezi oluşturulur ve test edilir (Ocak, 2009: 33).

Bu bağlamda, bu testle kullanılan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini değişkenlerin geçmişteki değerleri ile şimdiki değerlerinin tahmini yapılabiliyorsa, yani eğer X_t ’nin geçmiş bilgileri ile Y_t ’nin tahminlerine olanak veriyorsa, Y_t serisi X_t nedenidir sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu tek yönlü bir ilişkidir. Eğer X_t , Y_t ’ye neden oluyor ve aynı zamanda Y_t de X_t ’ye neden oluyorsa, o zaman bir geri besleme sürecine sahip ve iki yönlü nedensellik söz konusudur.

İki değişken için standart Granger nedensellik testi aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i X_{t-i} + u_t$$

$$X_t = \lambda_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Gösterilen denklemlerde, θ_0 ve λ_0 sabit değer ve u_t ε_t sıfır ortalama ve sabit varyansla $N(0, \sigma_u^2)$ dağılımına sahip hata terimleridir. Burada ölçülen X değişkeninin gecikmeli değerlerine ait katsayı (γ_i)'nin sıfıra eşit olduğunu ve benzer şekilde Y değişkeninin gecikmeli değerlerine ait katsayı yani β_0 'ın sıfır olduğunu söyleyen H_0 hipotezidir. Bu hipotezlerin reddedildiği durum da X değişkeni Y değişkeninin Granger nedenidir yorumunu yapmak doğru olacaktır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 131).

Granger nedensellik analizi ile ekonomik büyümenin dış ticaretle olan ilişkisinin yönünü ve ne oranda olduğunu tespit etmek mümkündür. Ayrıca sonrasında uygulanan etki-tepki analiziyle yapılan analizin amacına uygun düşecek şekilde ihracat ve ithalat değişkenlerinde meydana gelecek bir birimlik şoka, büyümenin belirleyicisi olarak tanımlanan Rgsy değişkeninin ne oranda cevap verileceği ölçülecektir. Granger nedensellik testi sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 19: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Rgsy			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Df	Olasılık
İhr	11.59606	2	0.0030
İth	26.31313	2	0.0000
Bağımlı Değişken: İhr			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Df	Olasılık
Rgsy	6.437074	2	0.0400
İth	10.62331	2	0.0049
Bağımlı Değişken: İth			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Df	Olasılık
Rgsy	1.653211	2	0.4375
İhr	1.462689	2	0.4813

Tablo için kurulan hipotezler, bağımlı değişken olarak Rgsy için: H_0 : İhr ve İth değişkenlerinin Rgsy değişkeninin granger nedeni olmadığı ve karşıt hipotez olarak, H_1 : İhr ve İth değişkenlerinin Rgsy değişkeninin granger nedeni olduğu şeklindedir.

Olasılık değerlene göre değerlendirildiğinde İhr ve İth değişkenleri için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani ekonomik büyümenin nedeni olarak hem ihracat hem de ithalat istatistiksel olarak anlamlıdır.

Benzer şekilde bağımlı değişkenin İhr olduğu durumda kurulan kurulan hipotezler, H_0 : Rgsy ve İth değişkeni İhr değişkeninin granger nedeni olmadığı ve H_1 : Rgsy ve İth değişkeni İhr değişkeninin granger nedeni olduğu hipotezleridir. Burada da olasılık değerlerine göre değerlendirildiğinde H_0 hipotezi reddedilmiş ve ihracatın nedenin reel gayri safi yurtiçi hasıla ve ithalat artışlarına bağlı olduğu istatistiksel olarak anlamlı olarak sonuçlanmıştır.

Son olarak İth değişkenine bakıldığında H_0 : Rgsy ve İhr değişkeni İth değişkeninin granger nedeni değildir hipotezine karşılık H_1 : Rgsy ve İhr değişkeni İth değişkeninin granger nedenidir hipotezleri incelendiğinde, bu sefer H_0 hipotezinin istatistiksel olarak reddedilemediği görülmektedir. Yani ithalatın nedeni olarak ihracat ve reel gayri safi yurt içi hasılayı göstermek bu çalışma için söz konusu değildir.

Granger nedensellik sonuçlarına göre değişkenler arasındaki ilişkilerin yönleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 20: Değişkenlerin Nedensellik Yönleri

Değişkenler	Nedenselliğin Yönü
Rgsy ve İhr	Çift taraflı
Rgsy ve İth	Tek taraflı (İth değişkeninden Rgsy değişkenine doğru)
İhr ve İth	Tek taraflı (İth değişkeninden İhr değişkenine doğru)

Yukarıda tablolardan büyüme kaynağının hem ihracaat hem de ithalata bağlı olduğu istatistiksel olarak doğrulansa da, granger nedensellik testleri ithalata koşullu şekilde nedenselliğin yönünün ihracattan reel gayri safi yurtiçi hasılaya doğru olması sonucunu ortaya çıkarır. İthalat ve reel gayri yurtiçi hasıla arasında tespit edilen çift yönlü nedensellik, 2000-2015 yılları için büyümenin asıl kaynağının ithalat olduğunu ve bu çalışma için ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini destekler niteliktedir (Acet, vd., 2015:157).

Ayrıca elde edilen bulgularla ihracat ve reel gayri safi yurtiçi hasıla arasında gerçekleşen çift yönlü granger nedenselliği, ara malı ithalatıyla sağlanan ihracatın

büyümeye katkı sağlaması ve ekonomik büyümenin de ihracatı arttırıcı etkide bulunduğu sonucuna işaret etmektedir.

VAR denklem sistemlerinde nedensellik analizinden sonra, değişkenlerin birine verilecek bir standart sapmalık şoka diğer değişkenin vereceği tepkilerin ölçüldüğü etki-tepki analizine ve bağımlı değişkenlerin, diğer değişkenlere yönelik şoklara karşılık, kendi şokları nedeniyle meydana gelen hareketlerinin oranını gösteren varyans ayrıştırmasının incelenmesi gerekmektedir.

3.2.6. Etki -Tepki Analizi ve Sonuçları

Tahmin edilen VAR modelinden elde edilen parametrelerin yorumlanmasının yerine, tahmin sonucu bulunan artıkların analizi ile geleceğe yönelik yorumların yapılması daha faydalı olmaktadır. Bu bağlamda modelde kullanılan değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelecek olan şokların diğer değişkenleri ne oranda etkilediği etki- tepki (impulse-response) fonksiyonu yardımıyla ölçülmektedir (Tarı ve Bozkurt: 2006:5).

Bir diğer ifadeyle etki-tepki analizi ile bir değişkende meydana gelen ani bir tepkimenin sistemdeki diğer değişkenlerce nasıl cevap bulacağını analizinde kullanılırlar ve bu yönden ekonomik politikalara ışık tutmakta önemli bir işlev sağlarlar (Mucuk ve Alptekin: 2008:170).

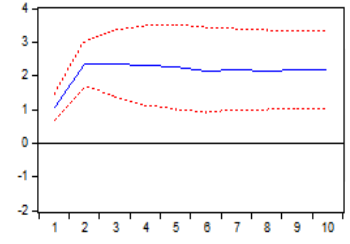
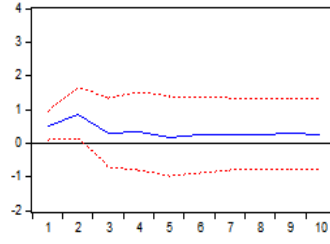
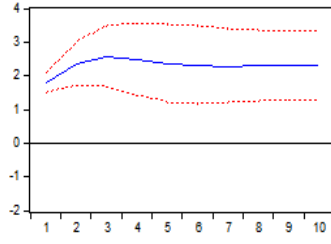
Çalışma bakımından ele alındığında durağan serilerle ve 2 gecikme uzunluğunda yapılan testlere göre serilerde herhangi bir otokorelasyon ve değişken varyansa rastlanmamıştır. Ayrıca ters birim köklerinde birim çember içinde oluğunda olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda uygulanan etki- tepki grafiklerisıraıyla Rgsy, İhr ve İth değişkenleri için aşağıdaki gibidir:

Grafik 9: Rgsy Değişkeni İçin Etki -Tepki Grafiği

Rgsy'nin Rgsy'ye tepkisi

Rgsy'nin İhr'a tepkisi

Rgsy'nin İth'a tepkisi

Grafik 8'de anlatılmak istenen, Rgsy değişkeninde meydana gelen 1 birimlik şokun kendisini ve diğer değişkenleri nasıl etkilediğidir. Rgsy'de ki 1 birimlik şokun ihracat değişkeni üzerinde ki etkisi üçüncü aya kadar azalan bir seyir izlesede sonrasında sıfıra yaklaşarak bütün aylar için pozitif olarak seyretmiştir.

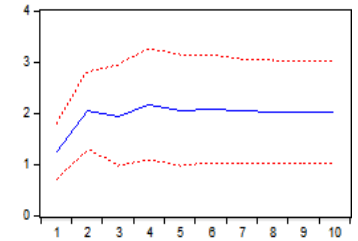
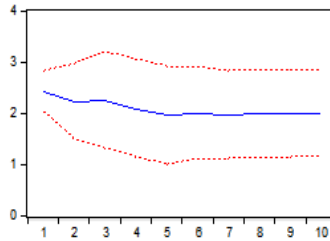
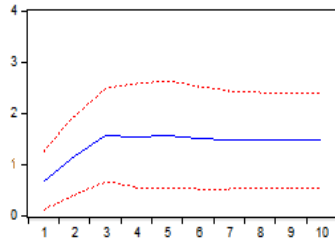
İthalat değişkeninin Rgsy değişkeninde meydana gelen 1 birimlik şoka verdiği tepki ise ikinci aya kadar artmış daha sonrasındaki aylar boyunca da sabit ve pozitif bir şekilde devam etmiştir.

Grafik 10: İhr Değişkeni İçin Etki -Tepki Grafiği

İhr'tın Rgsy'ye tepkisi

İhr'tın İhr'ta tepkisi

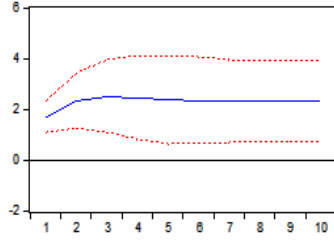
İhr'tın İth'ta tepkisi

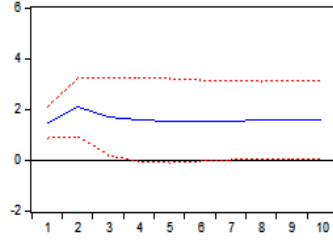
İhracat değişkeninin etki-tepki fonksiyonları yukarıdaki gibidir. İhracat değişkeninin gösterdiği 1 birimlik şok karşısında Rgsy değişkeni üçüncü aydan sonra sabit bir oranda ilerlemiş ve pozitif kalmıştır. Benzer şekilde ihracat değişkenindeki 1 birimlik şoka karşılık ithalat değişkeni de zaman içerisinde sabit şekilde seyretmiştir. Yani ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi etkisi Granger nedensellik testi sonuçlarıyla paralellik göstermiştir.

Grafik 11: İth Değişkeni İçin Etki -Tepki Grafiği

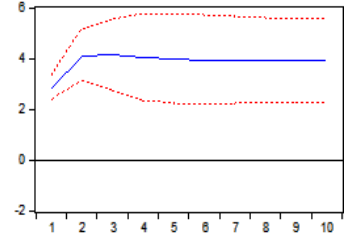
İth'tın Rgsy'ye tepkisi

İth'tın İhr'ta tepkisi

İth'tın İth'ta tepkisi

İthalat değişkeni sonuçlar grafiklerdeki gibidir. Etki-tepki analizi sonrasında ithalat değişkeninde meydana gelen 1 birimlik şok Rgsy değişkeni üzerinde ilk iki ay ufak bir yükselme göstermiş, sonrasında da sabit ve pozitif oranda devam etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken iki noktadan birincisi Rgsy değişkeninin ihracat değişkeninde meydana gelen 1 birimlik şoka oranla ithalat değişkeninde meydana gelen 1 birimlik şoka daha fazla tepki vermesi, ikinciside ihracat değişkeninin ve ithalat değişkeniyle etkileşimidir. Dolayısıyla grafik 10 için yapılan yorumlar da Granger nedensellik testiyle paralellik göstermektedir.

3.2.7. Varyans Analizi ve Sonuçları

VAR analizinin sağlanması için ilk önce nedensellik ilişkilerinin belirlenmesi gerekir. Söz konusu nedensellik ilişkilerinin varlığı yapısal şokların anlamlı olması demektir. Yaşanan şoklara değişkenler tarafından verilen tepkileri etki-tepki fonksiyonlarıyla ölçtükten sonra herhangi bir değişkende oluşan değişimin nedenini belirlemede kullanılacak olan hata terimlerinin varyans ayrıştırılmasına bakılmalıdır (Bozdağlıoğlu ve Özpınar, 2011: 51).

Varyans ayrıştırması VAR modelinden elde edilerek, değişkenlerin kendi üzerinde ve diğer değişkenler üzerinde meydana getirdikleri şokları yüzde olarak yansıtır. Yani modeldeki değişkenlerde meydana gelen değişimin yüzde kaç oranında kendisinden ve yüzde kaç oranında diğer değişkenlerden kaynaklı olduğunu gösterir. Eğer herhangi bir değişkende ki değişimlerin büyük bölümü kendisinde yaşanan şoklardan kaynaklanıyorsa, bu değişken dışsal olarak hareket ediyor demektir. Ayrıca varyans ayrıştırması değişkenler arasındaki nedenselliğin derecesini gösterir (Acet, 2015: 93).

Modelin varyans ayrıştırması sonuçları ekte yer almıştır. Sonuçların yorumlanması ise şu şekilde olacaktır, her değişkenin en çok kendi gecikmeli değeriyle açıklanmasından dolayı değişkenlerin kendi gecikmeli değerleriyle olan etkileşimleri dikkate alınmamıştır (Başar, 1999: 84).

Bu bağlamda Rgsy değişkeni için, ihracat değişkenini açıklama oranı yaklaşık %76 iken, ithalat değişkenini açıklama oranı yaklaşık % 37'dir. İhracat değişkeni için, Rgsy değişkenini açıklama oranı yaklaşık %17 iken ithalat değişkenini açıklama oranı yaklaşık % 16 dır. Son olarak ithalat değişkeni için Rgsy değişkenini açıklama oranı yaklaşık % 22 iken ihracat değişkenini açıklama oranı yaklaşık %12 dir.

Varyans ayrıştırmasına göre, Rgsy değişkeninin açıklanmasında ithalatın payı ihracata göre daha fazladır. Bunun yanında ihracatın açıklanmasında Rgsy değişkeninin payının yüksekliği de dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Dış ticaret ülkelerin gelişmesinde, uluslararası pazarlarda rekabet güçlerinin artmasında ve gerek dış gerek iç borçlarına kaynak sağlamada büyük önem arz eder. Dış ticaretin gelişiminde dışa açıklık politikalarının iyi belirlenmesi ve uygulamaya geçerken doğru stratejilerin seçilmesi gerekir.

Adam Smith'den öncesine kadar genel görüş dış ticareti yok sayarak tarıma dayalı stratejileri benimser nitelikte olmuştur. 19. Yüzyılla beraber Smith'le başlayan ve klasik görüşle devam eden serbest dış ticaret görüşü, piyasa rekabeti ve uzmanlaşma kavramlarıyla dış ticarete yeni bakış açıları kazandırarak ülkelerin dışa açılım politikalarına yön vermede yardımcı olmuştur. Bu bağlamda çoğu ülke koyulan gümrük vergileriyle ihracatı ve ithalatı zorlaştıran koşullara düzenlemeler getirilerek dış ticaretlerini geliştirmeye başlamışlardır.

Buna örnek olarak 20. Yüzyıla gelindiğinde ithal ikameye dayalı strateji izleyen Güney Doğu Asya ülkelerinde başlayan dış ticarete dayalı büyüme politikalarında başarılı olunması ve ihracat artışlarıyla dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir belirleyici olduğu anlaşılmıştır.

Türkiye'de 1980'li yıllara kadar sürdürdüğü korumacı ve ithal ikameye yönelik politikaları 24 Ocak kararlarıyla bir kenara bırakarak ekonomide liberalleşme ve ihracata yönelik sanayileşme politikaları uygulamıştır. Bu politikalar sonunda, 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracatın 2000 yılında 27.7 milyar dolara ve 2015 yılında 143.9 milyar dolara çıkmıştır. Dış ticaret hacmine bakıldığında ise, 1980 yılında 10.8 milyar dolarken, 2000 yılında 82.8 milyar dolar ve 2015 yılında 351.1 milyar dolar olarak seyretmesi uygulanan politikaların Türkiye açısından başarılı sonuçlar verdiğinin göstergesi olmuştur.

İhracat artışının sürdürülebilir olması halinde ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkı sağlayacağı gerçeğiyle beraber yapılan çalışmalarda gelişmiş ülkeler bakımından ihracatın ekonomik büyümenin motoru olduğu sonucu ortaya çıkarken, geliştirmekte olan ülkeler için ithalata dayalı büyüme hipotezi desteklenmiştir.

Bununla birlikte test sonuçları ülkeler arasında farklılık gösterirken, Türkiye ile ilgili yapılan analizlerden ulaşılan genel yargı 1980 sonrası dönemi için ithalata dayalı büyümenin ağırlıklı taşımadır.

Bu çerçevede 2000-2015 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik büyümesi incelenmiştir. İncelenen dönem için veriler çeyreklik dönemler şeklinde alınarak dönemsel artış hızları yüzdesel olarak kullanılmıştır. Analizde VAR modelinin kullanılması sebebiyle durağan verilerle çalışılmıştır. Verilerin birinci mertebeden durağan olmasıyla gecikme uzunluğuna bakılmış ve 2 olarak tespit edilen gecikme uzunluğuyla VAR modeli kurulmuştur. Üç aşamada gerçekleşen VAR analizinin ilk aşaması olan gecikme uzunluğunun bulunmasının ardından ikinci aşama olan Granger nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Çıkan sonuçlar, belirtilen yıllar arasında Türkiye'de ekonomik büyümenin açıklanmasında baskın olarak ithalatı işaret etse de büyüme üzerinde ihracatın payının da var olduğunun destekler nitelikte olmuştur. Bu durum, Türkiye'de üretilen ihraç mallarında yoğun şekilde kullanılan ithal girdilerin payından ötürü ihracatın ekonomik büyüme üzerine katkısını ithalata bağlı olduğu şeklinde açıklanabilir.

Analizin üçüncü ve son aşaması etki-tepki ve varyans ayrıştırması sonuçları Granger nedensellik analizinden alınan sonuçlarıyla uyumludur. Bu bağlamda etki-tepki fonksiyonları, ithalatın ekonomik büyüme üzerinde ihracattan daha ağır bastığını ve ihracatın büyük oranının ithalata dayalı şekilde gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Aynı paralellikte son uygulama olan varyans analizi de sonuçları itibarıyla ithalatın büyüme katkısının rakamsal olarak daha fazla olduğu ortaya çıkarmıştır.

Bu doğrultuda incelenen dönemde ekonomik büyüme ve ihracat üzerinde toplam ithalatın önemli paya sahip olduğu vurgulanırken, buna bağlı şekilde Türkiye ekonomisinde bu dönemler için ithalata dayalı büyüme hipotezinin desteklendiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Fatih (2013). Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001-2013). ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1 (2), 15-32.

- Acar, Serap (2012). Türkiye İhracatında Akreditiflerin Etkisi, Yüksek Lisans Tezi İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Acet, Hakan (2015). Döviz Kurundan Yurtiçi Fiyatlara Geçiş Etkisi: Türkiye Uygulaması. Gazi Kitabevi.
- Acet, Hakan, Erdoğan, Savaş ve Köksal, Melike (2016). İthalat, İhracat ve Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 16 (31), 146-161.
- Agung, I Gusti N. (2009). Time Series Data Analysis Eviews. Wiley.
- Ağayev, Seymur (2008). Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Akbaş, Ekrem Y. (2012). Ekonomik Büyüme Cari Açık ve Kısa Vadeli Sermaye Akımları Arasındaki Karşılıklı İlişkinin İncelenmesi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Akkaş, İbrahim ve Öztürk, Musa (2016). Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (42), 1329-1337.
- Akıncı, Muzaffer (2008). Zaman Serilerinde Durağanlık Analizi ve İhracatın GSMH İçindeki Payı Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Alkin, Erdoğan (1992). İktisat. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Al-Yousif and Khalifa, Yousif (1997). Export and Economic Growth: Some Empirical Evidence from The Arab Gulf Countries, Applied Economics. (29), 693-697.
- Amiri, Arshia and Gerdtham, Ulf-G. (2011). Relationship Between Exports, Imports and Economic Growth in France: Evidence From Cointegration Analysis and Granger Causality With Using Geostatistical Models. Lundy University, Sweden.
- Ankara Gümrük Müşavirleri Derneği. 2014-2015 Faaliyet Raporu.
- Ardıç, Hülya (2004). 1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi, Uzmanlık

Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara.

Arrow, Kenneeth J. (1962). Economic Welfare and The Allocation of Resources for Invention. Princeton University Press, 609-626.

Atabay, İsmail (2005). İhracatçı İşletmeler İle İhracatçı Olmayan İşletmeler Arasındaki Farklılıklar ve İhracat Performansının Analizi: Zeytindağı Sektöründeki Bir İnceleme. Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

Atamtürk, Burak (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 22 (1), 89-103.

Ateş, Sanlı ve Tuncer, İsmail (2001). İktisadi Büyümeye Giriş. Literatür Yayıncılık.

Awokuse, Titus (2002). Is The Export- Lead Growth Hypothesis Valid for Canada. Food& Reseource Economics, İngiltere.

Avcı, İbrahim (2015). İhracatta Uygulanan Teşviklerin Uluslararası Pazarlamaya Etkisi ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ay, Ahmet ve Gerçek, Mustafa (2013). İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Nedensellikleri: Türkiye Uygulaması (1998-2010). Finans Politik& Ekonomik Yorumlar, 50 (578), 17-29.

Aydın, Faruk M., Başkaya, Yusuf S. ve Demiroğlu, Ufuk (2014). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları. (8), Ankara.

Aygün, Mehmet (2010). Firma Düzeyinde İhracat Performansının Belirleyicileri: Türk Sermaye Piyasası Örneği. Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi, 19 (2), 113-133.

Babacan, Mehmet (2012). Türkiye'nin Yeni Dış Ticaret Paradigması. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.

Barro, Roberts J. (1996). Determinants of Economic Growth: A Cross- Country Empirical Study. National Bureau of Economic Research, (5698), Cambridge.

Başar, Selim (1999). Türkiye'de Bütçe ve Dış Ticaret Açıkları, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Batmaz, Nihat (2010). Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler Denizli İli Örneği: 2010. International Journal of Economic and Administrative Studies, 5 (9), 27-54.
- Bayrakdar, Seda (2007). 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Bayraktar, Keriman Y. (2009). İçsel Büyüme Teorisi Açısından İnsan Sermayesinin Büyüme Üzerine Etkisinin Analizi: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bayraktutan, Yusuf (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Politikaları, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4 (2), 175-186.
- Bennett, Roger (1998). International Marketing: Strategy, Planning, Market Entry& Implementation. Kogan Page, London.
- Berber, Metin (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Derya Kitabevi, (3), Trabzon.
- Berber, Metin ve , Ezgi B. (2011). İthalata Dayalı Büyüme: 1989-2007 Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, Erzurum.
- Bıdırdı, Hanife (2007). Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri, Yüksek Lisans Tezi Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Bilen, İsmail E. (2010). Araştırma Geliştirme (AR-GE) ve Ekonomik Büyüme: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bilgin, Cevat ve Şahbaz, Ahmet (2009). Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1), 177-198.
- Bilgin, Derya (2012). İçsel Büyüme Modelleri ve 1980 Sonrası Türkiye’de Kalkınma Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

- Bilgütay, Hakan (2011). Türkiye ve İsrail'in İhracat Performansları Üzerine Bir Karşılaştırma, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Birinci, Eda (2015). AR-GE Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: İçsel Büyüme Modelleri Zaman Serisi Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bozdağlıoğlu, Yasemin E. ve Özpınar, Ömer (2011). Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansına Etkilerinin VAR Yöntemiyle Tahminini. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13 (3), 39-63.
- Can, Hasan Ö. (2008). Dış Ticaret Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Etkisi: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Canbulat, Sezgin (2009). Türkiye'de Yatırım Araçlarının Geliştirilmelerinin Modellenmesi Üzerine Uygulama Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Celasun, Merih (2002). 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme. <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbart/erc2002/pdf/i053.pdf> (Erişim Tarihi: 18.05.2016).
- Cengiz, Selim (2010). İhracatçı Firmaların Muhasebe ve İç Kontrol Sistemlerinin İncelenmesi ve Kontrol Riskinin Analizi: Ankara Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Chang, Tsangyao, Simo-Kengne, Beatrice D. and Gupta, Rangan (2014). The Causal Relationship Between Imports and Economic Growth in Nine Provinces Of South Africa: Evidence From Panel Granger Causality Tests, 35 (2), 71-90.
- Çakmak, Hüseyin (2014). Türkiye'nin Coğrafi Yakınlığına Bağlı Dış Ticareti ve Büyüme Üzerindeki Etkisi (1980-2011), Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Çetin, Murat ve Şeker, Fatih (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 8 (1), 121-142.

- Çevik, Hatice (2013). Döviz Kuru, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Çetin, Özge (2014). İktisat Okullarının Emek Piyasasına Yaklaşımları ve İktisat Politikası Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çolak, Ömer F. ve Öztürkler Harun (2012). Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi. Bankacılar Dergisi, (82), 1-43.
- Çöğür, İclal (2011). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme (1980-2009). Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- DAKA (Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı). Sınır Ticareti Raporu: Van ve Hakkari İlleri.
- Darnell, Adrian C. and Evans, Lynne V. (1990). The Limits of Econometrics. Edward Elgar Pub, İngiltere.
- Daşdemir, Mahmut A. (2008). AB Ülkesi Üyelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demircioğlu, Mehtap (2009). Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret 1980 Sonrası Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demirhan, Erdal (2005). Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60 (4), 76-88.
- Dinç, Abdülkadir (2006). Makroekonomik Faktörlerin Bankaların Karlılığı Üzerine Etkileri: 2000-2004 Dönemi Türk Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinler, Zeynel (2010). İktisada Giriş. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Dinler, Zeynel (2000). İktisada Giriş. Ekin Kitabevi, Bursa.

- Dinopoulos, Elias and Şener, Fuat (2007). New Directions in Schumpeterian Growth Theory. Elgar Companion to Neo- Schumpeterian Economics, Cheltenham.
- Doğruel, Fatma ve Doğruel, Suut A. (2000). Bıçak Sirtında Büyüme ve İstikrar. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Doğru, Yılmaz ve Şiriner, İsmail (2005). Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. Yönetim Bilimleri Dergisi, 3 (2), 163-182.
- Dönek, Ekrem (2001). Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 50 (1), 173-186.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967. Ocak 1963.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972. Ocak 1968.
- Dulupçuoğlu, Mehmet A. ve Özkul, Gökhan. <http://slideplayer.biz.tr/slide/1929964/> (Erişim Tarihi: 22.05.2016).
- Dumlupınar, Ümit (2008). Dış Ticaretin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: 1981-2005 Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Durmaz, Serkan (2009). Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060606-10.htm> (Erişim Tarihi: 20.05.2016).
- Eğilmez, Mahfi ve Kumcu, Ercan (2004). Ekonomi Politikası ve Türkiye Uygulaması. Remzi Kitabevi, (18), İstanbul.
- Ekanayake, E. M. (1999). Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error- Correction Models. Journal of Economic Development, 24 (2), 43-56.
- El Alaoui, Aicha (2015). Causality and Cointegration Between Export and Economic Growth: Evidence From Morocco. Journal Of World Economic Research, 4 (3), 83-91.

- Erdoğan, Savaş (2006). Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması. Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, 10 (9), 30-39.
- Erkılıç, Serdar (2006). Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri, Uzman Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ertürk, Emin (2001). Uluslararası İktisat. Alfa Yayıncılık.
- Genç, Murat C. ve Atasoy, Yeşim (2008). AR&GE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. The Journal Of Knowledge Economy& Knowledge Management, (5), 27-34.
- Goolay, Fredrick F. (1978). Macroeconomics Problems, Principles Priorities. The Benjamin/ Cummings Publishing Company, California.
- Göçer, İsmet (2012). 2008 Küresel Ekonomik Krizin Nedenlerini ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerine Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz. Yönetim ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi, (17), 18-37.
- Gözegir, Süleyman (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma İle Ekonomik Büyüme İlişkisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Gujarati, Damodar N. (2003). Basic Econometrics. Mc Graw Hill, America.
- Gül, Ekrem ve Kamacı, Ahmet (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. Uluslararası Alanya İşletme Dergisi, 4 (3), 81-91.
- Güneş, Emrah (2012). Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi: 1998-2011 Dönemi Sektörel Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Günçavdı, Ömer, Levent, Haluk ve Ülengin, Burcu (2000). Yüksek ve Değişken Enflasyonun Tahmininde Alternatif Modellerin Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. ÖDTÜ Gelişime Dergisi, 27 (1), 149-171.
- Güven, Ayda (2011). Dış Ticaretin Serbestleşmesinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Hacıoğlu, Ali (2009). Türkiye’de Dış Ticaret Mevzuatı ve Ekonomi Politikalarının Arasındaki uyum Sorunlarına İlişkin Bir Analiz, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Hamberg, Daniel (1971). Models of Economic Growth. Harper&Row Publishers, (49), New York.
- Hepaktan, Erdem C. (2008). Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat Bölümü, İzmir.
- Herrerias, M.J. and Orts, V. (2009). Imports and Growth in China. Department of Economics and Institute of International Economics, Universitat Jaume 1.
- İğde, Esra (2010). Yapısal Değişiklik Altında Birim Kök Testleri ve Bazı Makro İktisadi Değişkenler Üzerine Uygulamalar, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- İhracat Mevzuatı. <http://orgtr.org/tr/ihracat-mevzuati-2> (Erişim Tarihi: 20.05.2016).
- İnce, Özlem (2006). Yeni Büyüme Teorileri: Türkiye İçin Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İpek, Hakan (2015). Uluslararası Ticaret, Türkiye- Türkmenistan İlişkileri ve Taşımacılık Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İspir, Serdar M., Ersoy, Burcu A., Yılmaz, Mine (2009). Türkiye’nin Büyüme Dinamiğinde İhracat mı İthalat mı Daha Etkin?. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24 (1), 59-72.
- İş Bankası Yayınları (2014). Dış Ticaret Dengesi-2014 Şubat, İktisadi Araştırmalar Bölümü.
- Jung, Woo,S. and Marshall, Peyton J. (1985). Export, Growth and Causality in Developing Countries. Journal of Developing Countries, 18 (1), 1-12.
- Kaçmaz, Ersoy (2014). Türkiye’de Dış Ticaret İşlemlerinde Uygulanan Finansman Teknikleri ve Lojistik Sektörüne Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kader, Özlem (2013). Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kahiloğulları, Ahmet (2010). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Kamacı, Ahmet (2012). Dış Ticaretin Büyüme, İstihdam ve Reel Ücretler Üzerine Etkisi, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kara, Meryem (2012). E- Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Gıda Sektörü Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, Mehmet (2013). Türkiye'nin 2000-2012 Dönemi Cari İşlemler Açığı Sorunu, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karafakioğlu, Mehmet (2008). Uluslararası Pazarlama Yöntemi Teori, Uygulama ve Örnek Olaylar. Beta Yayınları, İstanbul.
- Karagöl, Erdal ve Serel, Alparslan (2005). Türkiye'de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Kointegrasyon Yöntemiyle İncelenmesi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (50), 1029-1040.
- Karakayalı, Hüseyin (2005). Makro Ekonomi. Emek Yayınevi.
- Kartal, Burak (2006). İhracat Pazar Bilgisi ve İhracat Performansı İlişkisi: İhracat Pazar Yönlülüğe İlişkin Bir Uygulama, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Kasliwal, Pari (1994). Development Economics, South-Western Publishing, Ohio.
- Kaya, Feridun (2010). Uluslararası Ticarete Temel Kavramlar. http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/MevzuatSerisi/Mevzuat10/002_bolum_1_ve_2.pdf (Erişim Tarihi: 21.05.2016).
- Kaya, Feridun, Sümer, Haluk ve Sevim, Adnan (2013). Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. Anadolu Üniversitesi Web- Ofset Tesisleri, (1), Eskişehir.
- Kaya, Feridun ve Turguttopbaş, Neslihan (2012). Dış Ticaret İşlemleri. Anadolu Üniversitesi Web- Ofset Tesisleri, (1), Eskişehir.

- Kazgan, Gülten (2012). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. Remzi Kitabevi.
- Kıraçlar, Fatma (2005). Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modellerinin Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Kibritçiöğlu, Aykut (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 53 (1-4), 207-230.
- Korkmaz, Suna ve Aydın, Ahmet (2015). Türkiye’de Dış Ticaret- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 10 (3), 47-76.
- Koşan, Naime İ. (2009). Türkiye’de Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kumar, V., Gaskins John N. ve Leone, Robert P. (1995). Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures. International Journal of Forecasting Elsevier, 11 (3), 361-377.
- Kurt, Gökhan (2011). 2001 Ekonomik Kriz Sonrasında Türk Dış Ticaretinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Kurt, Serdar ve Berber, Metin (2004). Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme. Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 2 (22), 57-80.
- Mahiroğulları, Barbaros H. (2009). İktisadi Büyümeye Etki Eden Faktörlerin Ekonometrik İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Makaroğlu, İsa (2006). Türkiye’nin Dış Ticaretinde Hindistan İhracatı ve İhracatçıların Eğitimi İle İlgili Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Malthus, Thomas (1798). An Easy on The Principle of Population. London.

- Marin, Dalia (1992). Is The Export- Led Growth Hypothesis Valid for Industrialized Countries?. *Review of Economics& Statistics*, 47 (4), 678-688.
- Mayda, Çetin (2015). Döviz Kurunun Enflasyon Üzerine Geçiş Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Milgate, Murray (1982). *Capital and Employment: A study of Keynes's Analysis*. Academic Press.
- MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğrenim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi). (2007). Muhasebe Finansman İhracat, Ankara.
- Mızırak, Zekeriya (2004). Türkiye Dış Ticaretinin Gelişim Serüveni (1980-2004). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 7 (1-2), 89-100.
- Mohsen, Adel S. (2015). Effects of Oil and Non- Oil Exports on The Economic Growth of Syria. *Academic Journal of Economic Studies*, 1 (2), 69-78.
- Mucuk, Mehmet ve Alptekin, Volkan (2008). Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975-2006). *Maliye Dergisi*, (155), 159-174.
- Muhammad, Shahbaz, Pervaz, Azeem and Ahmad, Khalil (2011). Exports- Led Growth Hypothesis in Pakistan: Further Evidence. *MPRA*, (22), Pakistan.
- Muratoğlu, Yusuf (2011). Ekonomik Büyüme İşsizlik Arasındaki Asimetrik İlişki ve Türkiye’de Okun Yasası Sınaması, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Ocak, Gülin (2009). Nedensellik Analizinde Yeni Yaklaşımların Türkiye’deki Bankacılık Sisteminde Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ordu, Metin (2008). Ödemeler Bilançosundaki Dengesizliklerin Ekonomik Gelişme Üzerine Olan Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Ortaç, Serhan (2010). Dış Ticaret İşlemleri, Muhasebe Uygulamaları ve Uygulamaların Muhasebeleştirme Standartları Karşısındaki Durumu, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Önder, Kübra (2011). Türkiye’de İmalat Sanayi İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İktisadi Analizi, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Özcan, Burcu ve Arı, Ayşe (2011). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği. İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2 (1), 121-142.
- Özcan, Burcu ve Özçelebi, Oğuzhan (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 20 (1), 1-14.
- Özçalık, Melih (2007). Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı (1990-2006 Yılları Analizi), Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Özel, Hasan A. (2012). Ekonomik Büyümenin Temek Özellikleri. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (1), 63-72.
- Özeren, Esra (2013). 1993- 2011 Dönemlerinde İso 500 Firmalarının Finansal Performanslarının İncelenmesi ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özgür, Ilkkan (2015). İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Örneği. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 7 (2), 187-194.
- Parasız, İlker (1997). Modern Makroekonominin Temelleri. Ezgi Kitabevi, (1), Bursa.
- Pekmezci, Aytaç (2011). Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Yöntemlerinin Simülasyon Verileri İle Karşılaştırılması ve Bir Model uygulaması, Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Philips, Peter C.B. and Perron, Pierre (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. Biometrika, 75 (2). 335-346.
- Rashid, Salim (1981). Malthus Principle and British Economic Thought, History of Political Economy, 13 (1), 55-79.

- Saçık, Sinem Y. (2009). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 11 (16),163-171.
- Sağlam, Yağmur ve Egeli, Avni H. (2014). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (4), 517-530.
- Sandalcı, Uğur (2010). İhracat Teşvikleri ve Türkiye'nin İhracatı Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sanver, Eray (2014). 2014 Türk Dış Ticaret Rejimi İle İlgili Düzenlemeler. <http://docplayer.biz.tr/1363111-2014-turk-dis-ticaret-rejimi-ile-ilgili-duzenlemeler-21-02-2014-hazirlayan-eray-sanver-yeminli-mali-musavir.html> (Erişim Tarihi: 21.05.2016).
- Seyidoğlu, Halil (1999). Uluslararası İktisat teori Politika ve Uygulama. Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2002). Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük. Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2003). Uluslararası Finans. Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seymen, Dilek (2015). Dış Ticarete Ödeme Yöntemleri. <http://www.deu.edu.tr/userweb/dilek.seymen/dosyalar/odeme%20yontemleri.pdf> (Erişim Tarihi: 21.05.2016).
- Savrul, Burcu, Özel, Hasan A. ve Kılıç, Cüneyt (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. Girişimcilik ve kalkınma Dergisi, 8 (1), 55-78.
- SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı) (2010). 2011'de Türkiye.
- Sevüktekin, Mustafa ve Nargeleçekenler, Mehmet (2007). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi. Nobel Yayın.
- Sezen, Serhat (2008). Türkiye'de İhracat Performansını Etkileyen Makro Değişkenlerin Ekonometrik Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

- Sharma, Subhash C. and Dhakal, Dharmendra (1994). Casual Analysis Between Export and Economic Growth in Developing Countries. *Applied Economics*, 26 (11), 1145-1157.
- Shihab, Ruba A., Soufan, Thikraiat and Kahliq, Shatha A. (2014). The Causal Relationship Between Exports and Economic Growth in Jordon. *International Journal of Business and Social Science*, 5 (3), 302-308.
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (2011). 2011’de Türkiye, Pelin Ofset, Ankara.
- Solow, Robert M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics*. The Mitt Press, 70 (1), 65-94.
- Smith, Adam (1985). *Ulusların Zenginliği*. Çeviri: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Snowdon, Birian and Vayne, Howard R. (2005). *Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State*. Edward Elgar Publishing, İngiltere.
- Şentürk, Canan (2007). *Dış Ticaret- Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Şimşek, Ayça H. (2007). Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri. *Finans Politik& Ekonomik Yorumlar*, 44 (512), 52-68.
- Şimşek, Muammer (2003). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi, 1960-2002. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18 (2), 43-63.
- Şimşek, Muammer ve Kadılar, Cem (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi Ekonomik ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), 115-140.
- Şiriner, İsmail ve Doğru, Yılmaz (2005). Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 163-182.
- Şirinpınar, Arlin (2012). *Dış Ticarete Akreditif işlemlerinde Operasyonel Risklerin Önlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Taghavi, Mehdi, Goudarzi, Masoumeh, Masoudi, Elham and Gashti, Hadi P. (2012). Study on The Impact of Export and Import on Economic Growth in Iran. Journal of Basic and Applied Scientific Research, 2 (12), 12787-12794.
- Takım, Abdullah (2011). Türkiye’de 1960-1980 Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. Maliye Dergisi, (16), 154-176.
- Tarı, Recep (2002). Ekonometri. Umuttepe Yayınları.
- Tarı, Recep ve Bozkurt, Hilal (2006). Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin VAR Modelleri İle Analizi (1991.1-2004.3). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, (4), 1-16.
- Taştan, Hüseyin (2010). Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2 (1), 87-98.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası) (2004). <http://ihracatkontrol.org/web/dosyalar/mevzuat/y5.pdf?phpMyAdmin=c5c5f96899a321fe0b88a0809ef272c1> (Erişim Tarihi: 22.05.2016).
- TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Odası). <http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/ihracat/15.html> (Erişim Tarihi: 20.05.2016).
- Teyyare, Erdoğan (2013). Kriz Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Doktora Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Tezel, Yahya S. (1996). İktisadi Büyüme. Ankara Yayıncılık, Ankara.
- TİM (Türkiye İhracatçıları Meclisi) (2014). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, İstanbul.
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) (2010). Ekonomik Rapor. Özyurt Matbaacılık, Ankara.
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) (2014). Ekonomik Rapor. Özyurt Matbaacılık, Ankara.
- Tobin, James (1971). Essays in Economics. Library of Congress Catalog, (1), America.
- TUİK (Türkiye İstatistik Enstitüsü). <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 21.05.2016).

- Turan, Zübeyir (2005). Türkiye Ekonomisinde Kasım 200- Şubat 2001 Krizleri. TÜHİS, 1-18.
- Türker, Tuba M. (2014). İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyüme Kaynağı ve Uluslararası Ticaret Olgunlaşma İlişkisi, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2015). 2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı. [http://www.sasad.org.tr/uploaded/2023_ihracat\(3\).pdf](http://www.sasad.org.tr/uploaded/2023_ihracat(3).pdf) (Erişim Tarihi: 22.05.2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2016). <http://www.gtb.gov.tr/data/56d69a9e1a79f595600548bd/2016%20Y%C4%B1%C4%B1%20%C5%9Eubat%20%20Ay%C4%B1%20Veri%20B%C3%BClteni.pdf> (Erişim Tarihi: 22.05.2016).
- Türkmen, Adem (2012). Uluslararası Hizmet Ticareti ve Ekonomik Büyüme Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1974- 2011), Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tüylüoğlu, Şevket (2005). Ekonomik Entegrasyon: Küresel ve Bölgesel Yaklaşım. Ekin Kitabevi.
- Uçan, Okyay ve Koçak Esra (2014). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7 (2), 51-60.
- Uddin, Salah Gazi, Khan, Shibli A. and Alam, Mahmudul (2010). An Emprical Study pn Export, Import and Economic Growth in Bhutan. Indian Development Review, (81), 95-104.
- Usman, Muhammed, Ali, Muzaffar, Kamran, Hafız W. And Khalid, Hassan (2012). Impact of Export on Economic Growth- A Case of Luxemburg. Information Management and Business Review, 4 (1), 1-7.
- Uzun, Ali R. (2004). İktisadi Düşüncede Sermaye Kavramı ve Post Keynesgil Katkı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Ünüvar, Arife (2008). Mutlak ve Karşılaştırma Üstünlükler Kuramı Çerçevesinde İngiltere’nin İhracatı ve Türkiye’nin İhracatının Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Ünsal, Erdal (2004). Makro İktisada Giriş. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Üzümcü, Adem (2012). İktisadi Büyüme (Teori, Model ve Türkiye Üzerine Gözlemler. Beta, (2), Kars.
- Velnampy, Thirunavukkarasu and Achchuthan, Sivapalan (2013). Export, Import and Economic Growth: Evidence from Sri Lanka. Journal of Economic and Sustainable Development, 4 (9), 147-155.
- Vergili, Mehmet A. (2015). İhracat Kayıtlı Teslimlerde Katma Değer Vergisi İadesi ve Muhasebe Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yavuz, Mehmet (2011). Türkiye’de İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Bir Zaman Serisi Analizi. Ege Üniversitesi 15. İktisat Kongresi.
- Yıldırım, Ertuğrul (2015). İhracata Dayalı Büyüme Bir İllüzyon Mu? Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testlerinden Kanıtlar. International Journal of Economic and Administrative Studies, 8 (15), 22-40.
- Yılmaz, Özlem G. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İlgili İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, (2), 11-29.
- Yiğidim, Arslan ve Köse, Nezir (1997). İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996). Ekonomik Yaklaşım, 8 (26), 71-85.
- Yurdakul, Elif M. (2014). Türkiye’de İthalat Gelişimi ve İthalatın Yapay Sınır Ağlar Yöntemi İle Tahmin Edilebilirliğine Yönelik Bir Analiz, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Yürekli, Özlem (2004). Ekonomik Krizler Açısından Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri ve Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Wörz, Julia (2005). Skill Intensity in Foreign Trade and Economic Growth. Tinbergen Institute, 59 (2), Amsterdam.

Zhang, X. and Zou, Heng-Fu. (1995). Foreign Technology Imports and Economic Growth in Developing Countries. The World Bank Policy Research Department Public Economy Division Working Paper 1412, 1-32.

EKLER**EK-1: Ana Sektörlere Göre İhracat (Milyon \$)**

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayi	Toplam
1960	245	15	4	263
1970	441	39	109	589
1980	1.672	191	1.047	321
1990	2.249	326	10.349	12.959
2000	1.659	400	25.518	27.775
2001	1.976	349	28.826	31.334
2002	1.754	387	33.702	36.059
2003	2.121	469	44.378	47.253
2004	2.542	649	59.579	63.167
2005	3.329	810	68.813	73.476
2006	3.481	1.146	80.246	85.535
2007	3.725	1.661	101.082	107.272
2008	3.397	2.155	125.188	132.027
2009	4.347	1.683	95.449	102.143
2010	4.935	2.687	105.467	113.883
2011	5.167	2.805	125.963	134.907
2012	5.189	3.161	143.194	152.462
2013	5.653	3.879	141.358	151.803
2014	6.030	3.406	147.066	157.617

Kaynak: TÜİK veri tabanından düzenlenmiştir. 1990 sonrası veriler ISIC-REV sınıflamasına göre.

EK-2: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)

Yıllar	Yatırım Malı	Ara Malı	Tüketim Malı	Toplam
1960	244	179	44	468
1970	446	454	48	948
1980	1.581	6.158	170	7.909
1990	4.296	16.154	2.067	22.302
2000	11.365	36.010	6.928	54.503
2001	6.940	30.301	3.813	41.399
2002	8.400	37.656	4.898	51.554
2003	11.326	49.735	7.813	69.340
2004	17.397	67.549	12.100	97.540
2005	20.363	81.868	13.975	116.774
2006	23.348	99.605	16.116	139.576
2007	27.054	123.640	18.694	170.063
2008	28.021	151.474	21.489	201.964
2009	21.463	99.150	19.920	140.928
2010	28.818	131.445	24.735	185.544
2011	37.271	173.140	29.629	240.842
2012	33.925	174.930	26.699	263.545
2013	36.771	183.811	30.416	251.661
2014	35.996	176.722	29.006	242.177

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

EK-3: Ülkelere Göre Yıllık İhracat (Bin \$)

Ülkeler	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Almanya	13.418.0 68	15.147.4 23	13.702.5 77	13.124.3 75	13.950.8 25	11.479.0 66
İngiltere	10.557.3 04	9.903.17 2	8.785.12 4	8.693.59 9	8.151.43 0	7.235.86 1
Irak	8.550.94 7	10.887.8 26	11.948.9 05	10.882.1 44	8.310.13 0	6.036.36 2
İtalya	6.887.87 1	7.141.07 1	6.718.35 5	6.373.08 0	7.851.48 0	3.505.27 7
ABD	6.395.98 1	6.341.84 1	5.640.24 7	5.604.23 0	4.584.02 9	3.762.91 9
Fransa	5.845.72 7	6.464.24 3	6.376.70 4	6.198.53 6	6.805.82 1	6.054.49 9
İsviçre	5.675.42 4	3.207.52 6	1.014.52 3	2.124.52 5	1.484.32 0	2.056.86 0
İspanya	4.742.94 1	4.749.58 4	4.334.19 6	3.717.34 5	3.917.55 9	3.536.20 5
BAE	4.681.40 2	4.655.71 0	4.965.63 0	8.174.60 7	3.706.65 4	3.332.88 5
İran	3.664.22 8	3.886.19 0	4.192.51 1	9.921.60 2	3.589.63 5	3.044.17 7
Rusya F.	3.589.46 4	5.943.01 4	6.964.20 9	6.680.77 7	5.992.63 3	4.628.15 3
Suudi A.	3.472.63 4	3.047.13 4	3.191.48 2	3.676.61 2	2.763.47 6	2.217.64 6
Hollanda	3.154.94 3	3.458.68 9	3.538.04 3	3.244.42 9	3.243.08 0	2.461.37 1
Mısır	3.124.96 8	3.297.53 8	3.200.36 2	3.679.19 5	2.759.31 1	2.250.57 7
Romanya	2.815.64 2	3.008.01 1	2.616.31 3	2.495.42 7	2.878.76 0	2.599.38 0

İsrail	2.698.13 1	2.950.90 2	2.649.66 3	2.329.53 1	2.391.14 8	2.080.14 9
Belçika	2.557.90 1	2.939.10 8	2.573.80 4	2.359.57 5	2.451.03 0	1.960.44 1
Çin	2.414.93 2	2.861.05 2	3.600.86 5	2.833.25 5	2.466.31 6	2.269.17 5
Polonya	2.329.39 4	2.401.68 9	2.058.85 7	1.853.70 0	1.758.25 2	1.504.28 0
Azerbaycan	1.898.71 5	2.874.60 8	2.960.37 1	2.584.67 1	2.063.99 6	1.550.47 9

Kaynak: TÜİK veri tabanından derlenmiştir.

EK-4: Ülkelere Göre Yıllık İthalat (Bin \$)

Ülkeler	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Çin	24.873.45 2	24.918.2 24	24.685.8 85	21.295.2 42	21.693.3 36	17.180.8 06
Almanya	21.351.98 4.	22.369.4 76	24.182.4 22	21.400.6 14	22.985.5 76	17.549.1 12
Rusya F.	20.399.80 6	25.288.5 97	25.064.2 14	26.625.2 86	23.952.9 14	21.600.6 41
ABD	11.127.97 0	12.055.9 72	12.596.1 70	14.130.5 46	16.034.1 21	12.318.7 45
İtalya	10.639.07 7	12.055.9 72	12.884.8 64	13.344.4 68	13.449.8 61	10.139.8 88
Fransa	7.583.968	8.122.57 1	8.079.84 0	8.589.89 6	9.229.55 8	8.176.60 0
Güney K.	7.057.381	7.548.31 9	6.088.31 8	5.660.09 3	6.289.48 3	4.764.05 7

İran	6.096.242	9.833.29 0	10.383.2 17	11.964.7 79	12.461.5 32	7.645.00 8
Hindistan	5.613.570	6.898.57 7	6.367.79 1	5.843.63 8	6.498.65 1	3.409.93 8
İspanya	5.588.525	6.075.84 3	6.417.71 9	6.023.62 5	6.196.45 2	4.840.06 2
İngiltere	5.541.276	5.932.22 7	6.281.41 4	5.629.45 5	5.840.38 0	4.680.61 1
Ukrayna	3.448.171	4.242.61 2	4.516.33 3	4.394.20 0	4.812.06 0	3.832.47 7
Belçika	3.146.924	3.836.89 2	3.843.37 6	3.690.30 9	3.959.27 9	3.213.60 6
Japonya	3.140.255	3.199.91 5	3.453.19 0	3.601.42 7	4.263.73 0	3.297.79 6
Polonya	2.977.656	3.082.12 8	3.184.53 3	3.058.07 8	3.496.18 9	2.620.95 6
Hollanda	2.914.731	3.517.16 4	2.363.58 5	3.660.63 4	4.004.95 5	3.156.00 0
Romanya	2.599.852	3.363.23 3	3.592.56 8	3.236.42 5	3.801.29 7	3.449.19 5
İsviçre	2.445.864	4.821.03 1	9.645.28 9	4.304.86 4	5.018.97 7	3.153.70 2
Bulgaristan	2.254.150	2.846.18 5	2.760.30 3	2.753.65 0	2.474.62 1	1.702.53 4
Çek Cum.	2.218.334	2.420.19 9	2.627.28 8	2.005.34 2	1.755.45 2	1.327.67 2

Kaynak: TÜİK veri tabanından derlenmiştir.

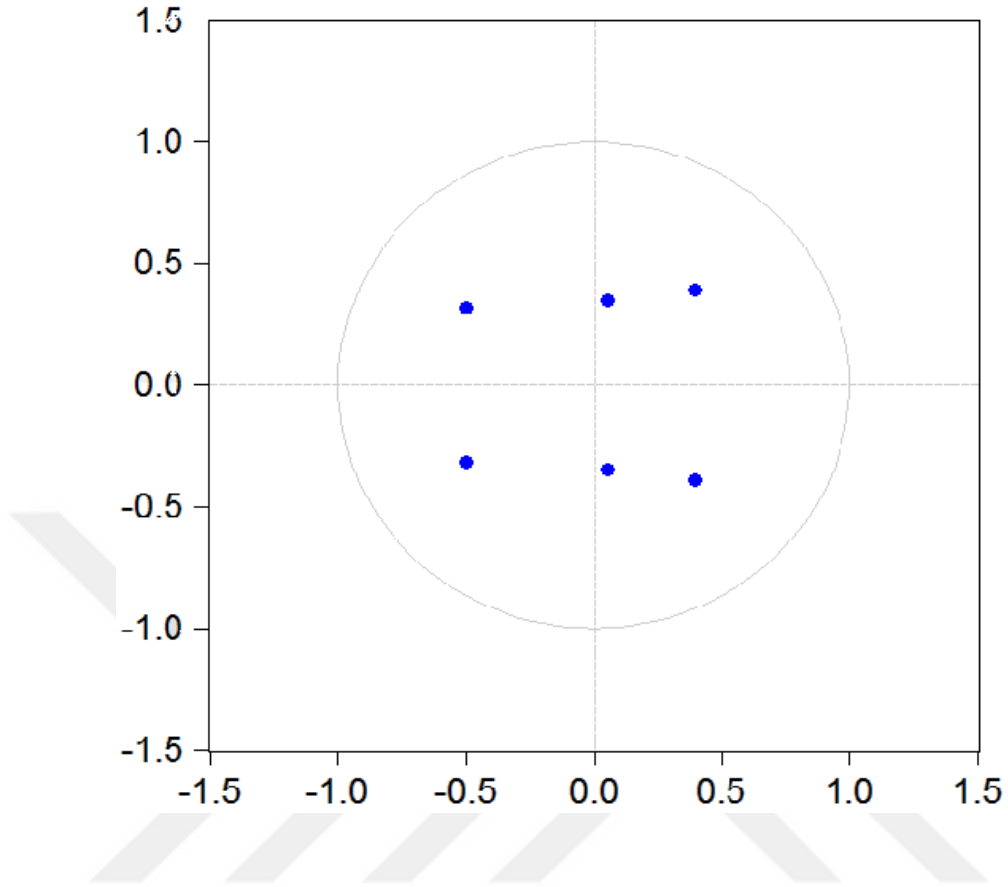
EK-5: 1998 Sabit Fiyatlara Sektörel Büyüme Hızı (Milyar TL)

Yılla r	GSYİH		Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	Değ r	Büyüm e Hızı(%)	Değ r	Büyüm e Hızı(%)	Değ r	Büyüm e Hızı(%)	Değ r	Büyüm e Hızı(%)
2000	72.4	6.8	8.8	7.1	23.0	6.2	38.3	6.6
2001	68.3	-5.7	8.1	-7.9	21.0	-9.0	37.9	-1.0
2002	72.5	6.2	8.8	8.8	22.0	4.7	39.7	4.7
2003	76.3	5.3	8.6	-2.0	23.6	7.7	41.4	4.1
2004	83.4	9.4	8.9	2.8	26.4	11.6	45.4	9.8
2005	90.4	8.4	9.5	7.2	28.7	8.8	49.3	8.6
2006	96.7	6.9	9.7	1.4	31.7	10.2	52.8	7.1
2007	101.2	4.7	9.0	-6.7	33.5	5.8	56.2	6.4
2008	101.9	0.7	9.4	4.3	33.1	-1.3	57.5	2.3
2009	97.0	-4.8	9.7	3.6	30.2	-8.6	56.5	-1.8
2010	105.8	9.2	9.9	2.4	34.4	13.9	60.8	7.6
2001	115.1	8.8	10.6	6.1	37.9	10.0	66.1	8.8
2012	117.6	2.1	10.9	3.1	38.5	1.6	67.8	2.5
2013	122.5	4.2	11.3	3.5	40.0	4.1	71.6	5.5
2014	126.2	3.0	11.0	-2.1	41.5	3.5	74.6	4.3
2015	131.2	4.0	11.9	7.6	42.8	3.3	78.2	4.8

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.

EK-6: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Rgsy	İhr	İth
Ortalama	1.070313	0.986094	0.883437
Medyan	1.200000	1.300000	1.250000
Maksimum	6.800000	5.300000	6.200000
Minimum	-6.200000	-13.800000	-12.600000
Standart Sapma	2.283737	2.636554	3.073734
Çarpıklık	-0.839976	-2.753873	-1.609511
Kurtosis	5.219484	16.66620	7.850997
Jarque- Bera	20.66226	578.9340	90.38473
Olasılık	0.000003	0.000000	0.000000
Toplam	68.50000	63.11000	56.54000
Standart Sapma	328.5736	437.9393	595.2140
Gözlem	64	64	64

EK-6: Modelin Seçilen Gecikme Sayısına Göre AR Karakteristik Polinomu

EK-7: Rgsy Değişkeni İçin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Variance Decomposition of Rgsy				
Period	S.E	Rgsy	İhr	İth
1	1.844307	100.0000	0.000000	0.000000
2	2.280548	71.15744	1.341083	27.50148
3	2.407484	64.58562	70.71849	24.69588
4	2.412167	64.46772	10.67706	24.85522
5	2.420086	64.33325	10.78144	24.88532
6	2.423630	64.17233	10.77743	25.05042
7	2.424865	64.12461	10.83048	25.04491
8	2.424989	64.12113	10.83006	25.04881
9	2.425074	64.11796	10.83494	25.04710
10	2.425124	64.11588	10.83643	25.04769

EK-8: İhr Değişkeni İçin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Variance Decomposition of İth				
Period	S.E	Rgsy	İhr	İth
1	2.459238	8.725669	91.27443	0.000000
2	2.658959	10.77451	78.65766	10.56783
3	2.751334	12.92203	74.61866	12.45931
4	2.773449	12.71679	73.51581	13.76740
5	2.783639	12.62486	73.63346	13.70515
6	2.785770	12.66983	73.63346	13.69671
7	2.786199	12.68740	73.61351	13.69910
8	2.786686	12.68297	73.59776	13.71927
9	2.786803	12.68193	73.59458	13.72349
10	2.786836	12.68273	73.59348	13.72379

EK-9: İth Değişkeni İçin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Variance Decomposition of İth				
Period	S.E	Rgsy	İhr	İth
1	2.943411	38.64196	13.96927	47.38877
2	3.161630	38.03625	14.14079	47.82296
3	3.222229	37.19266	16.61865	46.18868
4	3.227568	37.066993	16.85178	46.07828
5	3.231598	37.04946	16.90964	46.04089
6	3.232707	37.05427	16.89982	46.04591
7	3.233269	37.05549	16.91455	46.02997
8	3.233311	37.05453	16.91479	46.03068
9	3.233353	37.05409	16.91642	46.02949
10	3.233369	37.05412	16.91646	46.02945